

ს ი მ ო ნ ხ უ ნ დ ა ძ ე

ნიკო ნიკოლაძე

ნარკვევი მისი აზროვნებიდან

ქ ა რ თ უ ლ ი წ ი გ ნ ი

მეცნიერების სახელობის
სტამბა გამ-ბა „ზარია ვო-
სტოკას“-სი
შეკვეთა 1447
მთავლიტი 1789
ტირაჟი 1000

ცალკე ამონაბეჭდი ნიკო ნიკოლაძის
რჩეული ნაწერების პირველი ტო-
მიდან.

ნიკო ნიკოლაძე

1. ეპოქის ხასიათი

„ყოველ საზოგადოებაში თვითოეულ თაობას თავისი საკუთარი ტვირთი აწევს და ისტორიულ ცხოვრებაში ყოველ თაობას უნდა შეეძლოს თქმა: ჩემი მხრით მე ეს ახალი სარგებლობა მოუტანე ჩემ ხალხს, ეს ახალი სინათლე ვაჩვენე, ახალი ძალა შევძინე და ახალი გზა გაუხსენი უკეთესი ცხოვრებისაკენ“¹⁾. – ასე სწერდა ნ. ნიკოლაძე ამ სამოციოდე წლის წინად, როდესაც იგი 60 და 70-ანი წლების ახალი თაობის ინტელიგენციის სამოღვაწეო გეგმებს ამუშავებდა. ნ. ნიკოლაძე აღნიშნული ეპოქის ღვიძლი შვილი იყო; იგი იმ საზოგადოებრივ-ობიექტიურმა პირობებმა წარმოშვა, რომლითაც მაშინდელი ეპოქა ხასიათდებოდა, და იმ იდეოლოგიასა და საზოგადოებრივ აზროვნებაზედ აღიზარდა, რომელიც მაშინდელი ახალი ინტელიგენტის დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენდა. ტყუილა არ სწერდა ნ. ნიკოლაძე, რომ „თვითოეულ თაობას თავისი საკუთარი ტვირთი აწევს“. ეს ტვირთი საკუთარი ეპოქის მიერ არის დაკისრებული ახალთაობის ინტელიგენციაზე და ვისაც სურს გაიგოს ამ ტვირთის შინაარსი, – ე. ი. ის ძირეული ამოცანები, რომელიც ეპოქამ დააკისრა გადასაწყვეტად თავისი დროის ახალგაზრდობას, და ის როლიც, რომელიც ამავე ახალი თაობის ინტელიგენციამ ითამაშა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების საქმეში – უწინარეს ყოვლისა თვით ეპოქის შესწავლას უნდა მიაქციოს თავისი გულისყური და გამოარკვიოს ის სოციალ-ეკონომიური ამოცანები, რომელიც საზოგადოებრივი ცხოვრების ობიექტიურმა ვითარებამ წამოაყენა. პიროვნება და პიროვნებათა ჯგუფი ან წრე თავისი ეპოქისა და თავისი საზოგადოების – კლასის – პირმშო შვილია და ამიტომ მის სამოღვაწეო პროგრამასა და აზროვნებას თავისი ეპოქის დალი აზის: ის აზროვნებს ისე, როგორც ამას თავისი ეპოქა უკარნახებს, – ის მოღვაწეობს იმ პროგრამით, რომელსაც ამ ეპოქაში არსებული საწარმოო ძალები და თავისი კლასის ინტერესი მოითხოვს.

¹⁾ ნ. სკანდელი: „ჩვენი ახალგაზრდობა“ – „კრებული“ № 2. გვ. 189 – 190, 1871 წ.

ნ. ნიკოლაძე საკმაოდ დიდ ფიგურად ითვლებოდა ჩვენი 60-ანი წლების ახალი თაობის ინტელიგენტთა რიგებში; მისი მნიშვნელობა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში მეტად თვალსაჩინო და საინტერესო არის, მაგრამ მასაც იგივე ამოცანები აინტერესებდა, როგორც 60-ანი წლების ჩვენ დანარჩენ ახალთაობის ინტელიგენციას. ნ. ნიკოლაძემ შეიძლება ეს ამოცანები სხვა ფორმებით გადასწყვიტა, ის პრობლემები სხვა სახით ასახა, ვინემ მისმა თანამედროვე თაობამ, მაგრამ ძირითადი, საფუძველი ამ ამოცანებისა და პრობლემებისა მაინც ერთი იყო ყველასათვის, მისი ძირეული შინაარსი ერთი საფუძველიდან მომდინარეობდა: იგი შეეხებოდა საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების მდგომარეობის, განვითარებისა და შემდეგი წარმატების საქმეებს. ეს საკითხები მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ჩვენი მაშინდელი ცხოვრების ახალ საზოგადოებრივ ფორმაციაში გადასვლის ამოცანებთან.

მაგრამ როგორი იყო არსებითი შინაარსი ამ ობიექტიური პირობისა და როგორი ფორმით ესახებოდა ინტელიგენტს საქართველოს შემდეგი განვითარების შესაძლებლობა?

ნ. ნიკოლაძე თითქმის სამოცდა-ხუთ წელზე მეტი ეწეოდა საზოგადოებრივ-პრაქტიკულსა და ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ მოღვაწეობას. პირველად, როდესაც მან გაახილა თვალები და გამოვიდა ცხოვრების სარბიელზე სამოღვაწეოდ, საქართველო ბატონყმური წყობილების არტახებით იყო შეკრული და ჯერ კიდევ გაბატონებული ნატურალური მეურნეობა რღვევის პროცესებს განიცდიდა. მაგრამ 60 – 70-ან წლებში, როდესაც საქართველოში მოისპო ბატონყმობა და ახალი ეკონომიური ფაქტორები შემოიჭრა ჩვენს ცხოვრებაში, – საქართველომ საგრძნობლად წარსდგა წინ ნაბიჯი კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებისაკენ და მთელი შემდეგი პერიოდი ამ ახალი საზოგადოებრივი წყობილების განმტკიცების ნიშნის ქვეშ ჩატარდა.

მაგრამ ნატურალური მეურნეობის დაშლა ჩვენში მე-XIX-ე საუკუნის დასაწყისიდანვე დაიწყო; განსაკუთრებით აღსანიშნავია 30-ნი წლები, როდესაც საქართველოში სამოქალაქო ცხოვრების განვითარებისათვის ასე თუ ისე ნორმალური პირობები შეიქმნა და სავაჭრო ურთიერთობა უცხოეთისა და რუსეთის მაზრებთან საგრძნობი გახდა. 30-ან წლებში როზენის პოლიტიკა იქითკენ იყო მიმართული, რომ რაც შეიძლება ფართოდ განეგითარებია სავაჭრო ურთიერთობა ამიერ-კავკასიაში და ამით ფართო ბაზარი შეექმნა რუსეთის სავაჭრო კაპიტალისათვის ჩვენს მხარეში. მართლაც ამიერ-კავკასიის სავაჭრო

ურთიერთობა უცხოეთის ქვეყნებთან და რუსეთის ბაზრებთან 30-ან წლებში საგრძნობლად განვითარდა ¹⁾. მაგ. 1822 წ. ამიერ-კავკასიის საერთო სავაჭრო ურთიერთობა უცხოეთის ქვეყნებთან უდრიდა 1.289.108 მანეთს. 1830 წ. – 3.092.983 მანეთს; 1836 წ. – 4.252.9548 მ., 1840 წ. 5.941.998 მან. ²⁾ მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავი არის ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების წარმატების საქმეში ვორონცოვის ეპოქა და ის პოლიტიკა, რომელსაც ატარებდა ამიერ-კავკასიაში ეს „ლიბერალი“ მეფის მოადგილე. მისი მთავარი მიზანი და სამოღვაწეო პროგრამა იმაში გამოიხატებოდა, რომ ამიერ-კავკასია მაგარი ეკონომიური რგოლებით გადაეჯაჭვა რუსეთის ბაზრისათვის და რუსეთის კაპიტალისათვის ფართო სამოღვაწეო სარბიელი გაეხსნა ჩვენს მხარეში. ვორონცოვის ამ პოლიტიკურ-ეკონომიური პროგრამის შედეგი იყო ის ღონისძიებები, რომელიც სავაჭრო გზების გაყვანასა, რუსეთის კაპიტალისტების მოწვევასა, სასოფლო-მეურნეობის რაციონალურ მოწყობასა, „პრიკაზის“ დაარსება და სხვა მრავალ ეკონომიურ ხასიათის საქმიანობაში გამოიხატა. ამით ვორონცოვმა ძლიერ შეუწყო ხელი ჩვენში ნატურალურ-ბატონყმურ მეურნეობის დარღვევასა და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებას. შეიძლება ითქვას, რომ ყირიმის ომს მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი საერთო ცხოვრების წარმატებისა და შემდეგი განვითარების საქმეზე. როგორც საერთოდ მთელი რუსეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ისე საქართველოშიაც ყირიმის ომის გავლენა მეტად დიდი და მნიშვნელოვანი იყო. თუ, ერთი მხრივ, მან ხელი შეუწყო ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების კაპიტალისტური გზით განვითარებას, მეორე მხრივ, ნათელყო მთელი ჩვენი საზოგადოებრივი წყობილების უვარგისობა და ჩამორჩენილობა. ამ ომმა გაამწვავა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების კრიზისი, ხელი შეუწყო სოციალური კლასების ამოძრავებას, გამანადგურებელი მახვილი ჩასცა ნატურალურ მეურნეობას, გამოაშკარავა ძველი იდეოლოგიისა და აზროვნების სრული უვარგისობა. 1873 წ. ნ. ნიკოლაძე სწერდა: „ჩვენი საზოგადოების ცხოვრებაში ისეთი შემთხვევები მოხდა, რომ მოთავე პირებს მარტო გაჩუმებით და წაყრუებით, ზურგის წახრით მოქმედება აღარ გამოადგებოდათ. ორმოცდათხუთმეტის ომმა საზოგადოებრივი ცვლილებების საჭიროება გამოაშკარავა. ამ ცვლილებებმა მამაპაპუ-

იხ. О. Евецкий: „Статистическое описание Закавказского Края“ 1835 წ.

Н. Шавров: „Обзор производительных сил кавказского наместничества“, გვ. 343, 1880 წ.

რი ცხოვრება და ჩვეულებები შესძრა, ძველებური რწმუნებები მოკაფა, ახალი განწყობილება კარზე მოგვყენა. ხალხმა და საზოგადოებამ იგრძნო და დაინახა, რომ საზოგადოებრივი წესი და წყობილება ადამიდამ შეუცვლელი და ხელუხლებელი კი არ ყოფილა, ის თურმე კაცის ხელით შექმნილა, და კაცის ხელით შეიცვლება. რისთვის დაწესებულა რომელიმე კანონი, სასარგებლოა ის საზოგადოებისათვის თუ სავნებელი, დარჩეს ის თუ შეიცვალოს, ან როგორ შეიცვალოს, რა დაარსდეს მის მაგიერ, – ეს კითხვები თვითვე კაცის გონებით და მოაზრებით გამოიკვლევაო. ამას მიხვდა ჩვენი საზოგადოება და ჩვენი ხალხი“. ¹⁾ მაგრამ ომმა გამოააშკარავა არა მარტო ჩვენი ეკონომიური წყობილების უვარგისობა, არა მარტო ნატურალურ მეურნეობაში შეიტანა რღვევის ელემენტები, არამედ ნათელყო მთელი სოციალური შენობის სიდამპლეს და მოძრაობაში მოიყვანა მოწინავე სოციალური ფენები. 1857 წლის სამეგრელოს გლეხთა გრანდიოზული აჯანყება ამ მოვლენის უდიდესი სიმპტომი იყო. ყირიმის ომის შემდეგ საქართველოში არ შეწყვეტილა გლეხთა მოძრაობა; მთელი 1857 – 62 წლების განმავლობაში პარტიზანული გამწვავებული ბრძოლები წარმოებდა მემამულეთა და გლეხთა შორის საქართველოს სხვადასხვა პროვინციებში და ეს იყო უდიდესი მაჩვენებელი იმისა, რომ ბატონყმური ურთიერთობა და ძველი სოციალური დამოკიდებულება აღარ შეესაბამებოდა ცხოვრების შემდეგ განვითარებას. იგივე ნ. ნიკოლაძე 1865 წ. „კ ო ლ ო კ ო ლ“-ის ფურცლებზე სწერდა: „ოსმალეთის 1853 – 56 წ. წ. ომის შემდეგ გლეხთა განთავისუფლების საკითხი საქართველოში საზოგადოებრივი წყობილების ყველა ელემენტს აღელვებდა და თავიდანვე მიიღო მან და მოუკიდებლად თავისი სოციალური ხასიათისა, პოლიტიკური ბალანსის ხასიათი. ამ საკითხის წამოყენებას არ შეეძლო არ გაეღვიძებია ქართველი ხალხის პოლიტიკური ინსტინქტები და რადგან გლეხთა საკითხი, მიუხედავად რუსეთის ბატალიონების ენერგიული ჩარევისა, იზრდებოდა საქართველოში არა დღეობით, არამედ საათობით, ამიტომ საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრება დაუკავშირდა გლეხთა საკითხის ამა თუ იმ გადაწყვეტას და რაღაც ათი წლის განმავლობაში წარმოუდგენელი სისწრაფით განვითარდა“. ²⁾

ნ. სკანდელი: „ახალი ახალგაზდობა“ – „კრებული“ № 1, გვ. 279 – 80, წ.

Рио Нели: „Освобождение крестьян в Грузии“ ჟურნ. „Колокол“ № 198, 1865 წ.

მაგრამ ჩვენი 60-ანი წრები მარტო გლეხთა მოძრაობითა და უკმაყოფილებით არ ამოიწურება. ამ ეპოქას კიდევ ორი შესანიშნავი ფაქტი ახასიათებს: ერთის მხრივ, ახალთაობის ინტელიგენციის გამოსვლა სამოღვაწეო ასპარეზზე, მისი აქტიურად ჩაბმა საზოგადოებრივ ცხოვრების ვითარებაში და, მეორე მხრივ, ტფილისის ამქართა და ხელოსანთა გრანდიოზული აჯანყება 1865 წ. ეს ფაქტები ნათლად და გარკვევით ამტკიცებდა ნატურალური მეურნეობისა და ბატონყმური ურთიერთობის კრიზისისა და ახალი ეკონომიური და სოციალური ფაქტების შექმნას ჩვენი ცხოვრების ვითარებაში. ცხოვრება ნელა, მაგრამ მაინც საგრძნობლად შედიოდა ახალი ვითარების კალაპოტში. ყირიმის ომმა საგრძნობლად წასწია წინ ჩვენი ეკონომიური ცხოვრება. ომის შემდეგ ამიერ-კავკასიის პორტად რედუტკალეს ნაცვლად არჩეულ იქნა ფოთი, სადაც 1863 წლიდან ენერგიულად შეუდგნენ პორტის მოწყობას, ამავე ხანებში დაიწყეს იმერეთის სამხედრო გზის მოწყობა, შეუდგნენ გემთა სვლის მოწესრიგებას, – 1857 წ. გემთა მოძრაობა სწარმოებდა რიონით ორპირამდე, – და ჩქარი საფოსტო-საპოსაჟირო და საბარგო საზღვავესნო მიმოსვლის გახსნას შავ ზღვაზე რუსეთის „ზღვაოსნობისა და ვაჭრობის საზოგადოების“ საშუალებით ¹⁾. ყველა ეს ზომები, თავის-თავად ცხადია, მეტად შეუწყობდა ხელს ჩვენი სავაჭრო ურთიერთობის გაძლიერებას სხვადასხვა ქვეყნებთან. უცხოეთთან ამიერ-კავკასიის ვაჭრობა 1856 წ. უდრიდა 5.657.323 მანეთს, 1860 წ. – 7.368.084 მან., 1865 წ. – 13.193 ათას მან, 1871 წ. – 15.388.718 მან. მაგრამ რაც აღნიშნულია, ეს ის არ არის, რომ ყირიმის ომის შემდეგ, ერთი მხრივ, გაცხოველდა სავაჭრო ურთიერთობა რუსეთის ბაზრებთან და, მეორე მხრივ, საგრძნობლად გაძლიერდა ამიერ-კავკასიის ნედლეულის ექსპორტი, – ასე მაგ. 1856 წ. გატანილი იყო 1.307.262 მანეთის ნედლეული, წ. – 6.180.453 მან. აღსანიშნავია ახალი პორტის – ფოთის მოღვაწეობა: აქედან 1862 წ. შემოტანილი იყო 296.169 მანეთის საქონელი; 1863 წ. – 476.723 მან., 1865 წ. – 712.889 მან., 1876 წ. – მან. აღებ-მიცემობისა და ვაჭრობის გაფართოებასთან ერთად საგრძნობელი გახდა სასოფლო მეურნეობისა და წარმოების საქმის წინ წაწევაც. 1863 წ. გაზ. „გ უ თ ნ ი ს დ ე დ ა“ სწერდა: „თავის დღეში არა ყოფილა ამთენი მსურველი ახალის მაშინების ანუ ახალი თესლების დაბარებისა, არც ამთენი მთხოვნელი სხვადასხვა თესვის ნაწილებზედ დარიგებისა, არც მომხმარები მამულზედ ამთენი ფული-

სა. ბოლოს დროს თფილისში და გარეშე აშენდა რამთენიოდე ქარხნები, რომელნიც არ შეარცხვენდნენ თვით ევროპის მხარესა და გამოჩნდნენ მამულის მკეთებელნი სოფლებშიაც, სადაც მოაწყვეს თავიანთი მამულები მშვენიერს და ანგარიშიანს წესზედ“¹⁾).

ეს ფაქტები გარკვევით ამტკიცებს იმას, რომ ჩვენი ცხოვრების ბატონყმურ ფორმებში უკვე შეიჭრა კაპიტალისტური ურთიერთობის ფაქტორები და ამით უკვე საგრძნობი გახდა ძველი ეკონომიური წყობილების რღვევისა და განადგურების პროცესი.

ბატონყმობის მოსპობამ უდიდესი ცვლილებები გამოიწვია ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. თუმცა ეკონომიურად გლეხობა კვლავ მემამულის საექსპლოატაციო ობიექტად დასტოვეს, მაგრამ ბატონისა და ყმის შორის ძველი დამოკიდებულების გაუქმებით ახალ სოციალურ ურთიერთობას ჩაეყარა საფუძველები. ამ პერიოდში ჩვენი ეკონომიური ცხოვრება სწრაფი ნაბიჯით წავიდა კაპიტალისტური მართულებით. ძველი ნატურალური მეურნეობის ფორმები საგრძნობლად შევიდა დარღვევის პროცესში და ახალი ეკონომიური ფაქტორების ზეგავლენით, ჩამორჩენილი და განუვითარებელი მხარე, სწრაფი ტემპით ჩაება საერთო კაპიტალისტურ ურთიერთობის ფერხულში. რკინის გზის გაყვანა, ფაბრიკა-ქარხნების გამრავლება, სამთომადნო-მრეწველობის გაცხოველება, საშინაო და საგარეო ვაჭრობის გიგანტური ზრდა, ქალაქის მცხოვრებთა სწრაფი გამრავლება და სხვა – აი ის კონკრეტული ფაქტები, რომელშიაც გამოიხატა კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების ტემპი საერთოდ ამიერ-კავკასიასა და კერძოდ საქართველოში მე-XIX-ე საუკუნის მეორე ნახევარში. ეს იყო პერიოდი, როდესაც ჩქარი და საგრძნობი ტემპით ხდებოდა საქართველოს ძველი ეკონომიური წყობილების გადასვლა ახალ სამეურნეო პერიოდში. რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ პერიოდში ეს განვითარება კაპიტალისტური ურთიერთობისა საქართველოში უფრო საგრძნობი გახდა და უფრო ჩქარის ტემპით განვითარდა. 80-ნი და 90-ანი წლები სწორეთ კაპიტალისტური ურთიერთობის სწრაფი განვითარებით ხასიათდება ჩვენში. ჭიათურის მარგანეცის, ბაქოს ნავთისა და სხვა საექსპორტო საქონლის საერთაშორისო ბაზარზე გამოსვლამ ამიერ-კავკასია მაგარი რგოლებით გადააჯაჭვა მსოფლიო კაპიტალის ინტერესებს და იგიც ამ კაპიტალის საექსპლოატაციო ობიექტად გადაიქცა.

იხ. „გუთნის დედა“ № 1, 1863 წ.

მაგრამ კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებას საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში არ შეეძლო თავისი შესაფერისი ცვლილებები არ გამოეწვია სოციალურ ურთიერთობაში და საერთოდ გავლენა არ გამოეწვია ცხოვრების საერთო ვითარებაზე. ამას თავიდანვე გრძნობდა ჩვენი ინტელიგენცია. იმავე 1873 წელს ნ. ნიკოლაძე სწერდა: „ახალმა მეცნიერებამ ჩვენში მარტო ცალი ფეხი შემოადგა. ის შემოვიდა ჩვენში მარტო ტეხნიკური მხრით, შემოვიდა რკინის გზით, ტელეგრაფით, ცეცხლის გემით და სხვა. იმან გაიმარჯვა მით, რომ ყველასათვის უეჭვო და ცხადი შეიქმნა, რომ ვერაფერი თოხარიკი, ვერაფერი ხარკამეჩი ვერ იმოქმედებს იმდენს, როგორც ერთი უბრალო ორთქლმავალი. ეს აზრი ჩაიჭრა ხალხის ტვინში. უწინდელ დროში რომ ეს საქმე მომხდარიყო, ორთქლმავალს სასწაულებს მიაწერდნენ და იტყოდნენ, აი ბატონო, ილია წინასწარმეტყველი რომ ზეცას ცეცხლის ეტლით ავიდაო, ეს ყოფილა თურმეო. მაგრამ დღეს ყველა ხედავს, რომ ორთქლმავალი კაცის ხელით გაკეთებულია, კაცის გონებით გამოგონებულია, და ყველამ იცის, რომ მამა აბრაამს ის არ ჰქონია, და მამა იაკობი აქლემით დაიარებოდა. ეს დიდი საქმეა, ეს გარემოება ბევრ ცრუმორწმუნეობას სპობს და მოსპობს ხალხის ტვინში, და ღრმად შესცვლის მის აზრს და მოქმედებას“¹).

კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებამ დაშალა ძველი სოციალური დამოკიდებულებანი და სრულიად ახალი საზოგადოებრივი კლასები წარმოშვა ჩვენში: ერთი მხრივ – ეკონომიურად დაცემის გზას დაადგა თავად-აზნაურობა, მეორე მხრივ – ღრმა მნიშვნელობის დიფერენციაცია მოხდა გლეხობაში. და მცირედი ნაწილი თუ „გაკულაკდა“, დიდი უმეტესობა დაეცა ეკონომიურად, მესამე მხრივ – ამ გალატაკებულ ელემენტებიდან ჩამოყალიბდა საქართველოს მუშათა კლასი, პროლეტარიატი, ხოლო მეოთხე მხრივ – საგრძნობლად გაძლიერდნენ ბურჟუაზიული ელემენტები. თავად-აზნაურობის დაცემა, გლეხთა დიფერენციაცია, პროლეტარიატისა და ბურჟუაზიის წარმოშობა თავისი სოციალისტური შინაარსით თუ ერთი მხრივ ახალი საქართველოს წარმოშობის პროცესს გამოხატავდა, მეორე მხრით – ეს ძველი საქართველოს საზოგადოებრივი წყობილების რღვევის პროცესის მაჩვენებელიც იყო. მართლაც, თავად-აზნაურობის დიდი ნაწილის, ძველი მძლავრი და მეთაური წოდების, ეკონომიური დაცემა უკვე თვალსაჩინო იყო ყველასათვის; 1876 წ.

ნ. სკანდელი: „ახალი ახალგაზდობა“ – „კრებული“ № 1, გვ. 303 – 04, წ.

მეფის მოადგილისადმი გაგზავნილ თხოვნაში თავად-აზნაურობა სწერდა: „ბატონყმობამდი ჩვენ მუქთი მშრომელნი გვყავდნენ ჩვენდა სარჩენად და იოლად გამოვდიოდით, გაჭირებაში არ ვიყავით. მაგრამ ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ, ჩვენი მდგომარეობა სრულიად შეიცვალაო. ჩამოგვართვეს ყმები, მოგვესპო მუქთი მშრომელი, მუშები გაძვირდნენ, დაგვედვა ვალები, და რადგან იმდენი ღონის-ძიება აღარა გვაქვს, რომ თავის დროზე გადახდა შეგვძლებოდა, ამ ვალში გვეყიდება მამულები, ჩვენ კი ვიღუპებით, ვღატაკდებით, უმიწაწყლოთ ვრჩებით“¹⁾. ერთ-ერთ სოფლიდან გამოგზავნილ კორესპონდენციაში კვითხულობთ: „მე და ჩემი ნაცნობი ვდგევართ სწორეთ შუა სოფელში იმნაირ მაღალ ადგილზე, საიდანაც სოფლის ყველა კუნჭული ნათლათ სჩანს. ჩვენ თვალწინ გვიდგება თავადისშვილების სახლები, რომლებსაც საცოდავით ჩამოსტირით პირისახე; ყველაფერი დასძველებიათ: ბალკონები, მოაჯირები, ყვარი სრულებით დახეთქიათ; ზოგიერთს ადგილას ფიცრები ამოცვივნულან;“ – ერთი სიტყვით ეს სახლები მაცქერალს თითქმის ასე ეუბნებიან: „რამდენიმე წლის წინეთ ჩვენ პატრონს მუქთი მუშა ბევრი ჰყავდა და ჩვენი გამშვენიერებისათვის არაფერს ზოგავდენ, ეხლა კი ისეთი დრო დადგა, რომ თავიანთ თავის გამოკვებაც უჭირდებათ, არა თუ ჩვენი გაახლება“. თავადიშვილების სახლების შემდეგ ჩვენ ყურადღებას იპყრობს გლეხების სახლ-კარი: ზოგიერთ მიწის სახლებთან კოპწიათ გამოჭიმულან ქვითკირის სამ ოთახიანი, ან ორ ოთახიანი სახლები; ზოგიერთ მათგანს აქვს ბალკონი ანუ გვარიანი კარაბანი და ზევიდან მუხის ახალი ყვარი. ამ სახლებს რო უცქერის კაცი, არა სჯერა, რომ ეს სახლები გლეხებს ეკუთვნოდეს... ეგენი ამ უკანასკნელ წელიწადებში ძალიან წინ წამოვიდნენ“²⁾.

საინტერესო მოვლენასთან გვაქვს საქმე. თუ ერთი მხრივ ეცემა და ნადგურდება ძველი ბრწყინვალე წოდების ნაწილი, მეორე მხრივ სოფლად კაპიტალისტურ ურთიერთობის ნიადაგზე ვითარდება ახალი „კულაკური“ ფენები გლეხობაში: ესენი იყვენ სოფლის ბურჟუაზიული ელემენტები, წარმოშობილნი ახალ ეკონომიურ ვითარების საფუძვლებზე. მაგრამ ეს სრულიად იმას არ ნიშნავს, რომ მთელი გლეხობის მდგომარეობა გაუმჯობესდა ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ პერიოდში. წინააღმდეგ, თუ მცირე ნაწილმა ისარგებლა ახალი პირობებით, სამაგიეროდ დიდი უმეტესობა ქართველი გლეხობისა ეკონო-

) „საზოგადო კრება ტფილისის თავად-აზნაურთა“ – „დროება“ № 48.
თავგვითელი: „ქალაქიდან ხოვლამდე“ – „დროება“ № 62, 1876 წ.

მიუზრად დაეცა, გადატაკდა; მისი პირობები ახალ სამეურნეო პერიოდში გაუარესდა. აქედან წარმოსდგა ის გამწვავებული ბრძოლა, რომელიც სწარმოებდა მე-XIX-ე საუკუნის მეორე ნახევარში მემამულეთა და გლეხთა შორის მიწის საკითხის გარშემო. აქედანვე წარმოსდგა ის ფაქტიც, რომ გადატაკებული გლეხობის ნაწილი იძულებული შეიქმნა დაეტოვებია თავისი სოფელი და საარსებო წყარო ქალაქებში ეძებნა. ამ ნიადაგზედ აღმოცენდა ჩვენში ახალი სოციალური კლასი – პ რ ო ლ ე ტ ა რ ი ა ტ ი ს სახით. როგორც აღვნიშნეთ, მე-XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გლეხთა უკმაყოფილება და მოძრაობა არ შეწყვეტილა. სვანეთის გლეხთა აჯანყება 1875 – 6 წლებში, სამეგრელოს – იმავე წლებში, ქიზიყის – 1878 წელს, ნათლად ამტკიცებდა იმას, რომ ბატონყმობის მოსპობამ გლეხობა ვერ დააკმაყოფილა, ვერ დაამშვიდა და ეს გადატაკებული და შეურაცხყოფილი წოდება იარაღით ხელში ფიქრობდა თავისი უფლების მოპოვებასა და მდგომარეობის გაუმჯობესებას. ზუგდიდის მაზრის გლეხთა აჯანყების შესახებ, ადგილობრივი მთავრობა ოფიციალურად აცხადებდა: „ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ ცხრა წელიწადი რომ შესრულდა, შუაგულ რუსეთის ბევრ ადგილებში უწყსოება და ხალხის მღელვარება მოხდა, რადგან გლეხებს ეგონათ, რომ, ამ ცხრა წლის შემდეგ, ნაბატონევსა და ნაყმევს შუა ყოველი დამოკიდებულება და კავშირი უნდა მოიშპოსო. ამგვარივე უწყსოება, საზოგადო მშვიდობიანობის დარღვევა და უფროსების გაუგონლობა მოხდა, საუბედუროთ, კავკასიის სანამესტნიკოშიაც... ამ ორის სოფლის (ლიასა და ფახულამის) გლეხებმა განაცხადეს, რომ რადგან ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ ცხრა წელიწადი შესრულდაო, ამის გამო ჩვენ ვაღდეგებულად აღარ მიგვაჩნიაო, რომ რაიმე გადასახადი ვაძლიოთ ჩვენს ადრინდელ ნაბატონევსაო, და მართლაც აღარ აძლევდნენ. ვერც მომრიგებელ შუამდგომლისა, ვერც საგლეხო პრისუტსტვიის წევრისა და ვერც თვით ქუთაისის ლუბერნატორის დარიგებამა და საგლეხო წესდებულების განმარტებამ ვერ დაარწმუნა გლეხები რომ ისინი სცდებიან... მოუახლოვდა ჯარი სოფელს თუ არა, დამორჩილების მაგივრად, ვინც კი მამა-კაცები იყვნენ სოფელში, გავიდნენ და ახლო-მახლო სოფლებს აქეზებდნენ, რომ ერთად გაუწიოთ წინააღმდეგობაო“ ¹). არა ნაკლებ საყურადღებო იყო გლეხთა აჯანყება 1878 წელს სიღნაღში ²).

იხ. „ზუგდიდის უეზდის არეულობა“ – გაზ. „დროება“, № 80, 1876 წ.

იხ. გაზ. „Онезоп“ № 162, და სხვა ნომრები, 1878 წ. და ა. კვერ – ძეს წე-

რილი: „ქიზიყის ამბოხება 1878 წ.“ – „ივერიის ბიბლიოთეკა“ № 8, 1905 წ.

აღნიშნული ფაქტები იმას ამტკიცებს, რომ ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ პერიოდში სრულიად არ დამყარებულა „მშვიდობიანი“ განწყობილება საქართველოში. წინააღმდეგ, ახალმა სამეურნეო პირობებმა უფრო გაამწვავა წოდებათა შორის ურთიერთობა, გააღატაკა გლეხობა და მოსწყვიტა იგი თავის სახლკარს და გადაისროლა ქალაქებში, ამით გაღრმავდა კლასთა ბრძოლა და ამ ბრძოლამ ახალი ფორმები მიიღო.

ამრიგად მთელი მე-XIX-ე საუკუნის მეორე ნახევარი კაპიტალისტური ურთიერთობის მშობიარობის პროცესს წარმოადგენს. რღვევა ნატურალური მეურნეობისა და კაპიტალისტურ-ეკონომიკის განვითარება იყო ის ბაზა, რომელზედაც აღმოცენდა ახალი დამოკიდებულება სოციალურ კლასებს შორის, ახალი განწყობილება და ურთიერთობა მთელს საზოგადოებაში.

მაგრამ ეკონომიურსა და სოციალურს სფეროში მომხდარ ცვლილებებს არ შეეძლო თავისი შესაფერისი ცვლილებები არ გამოეწვია საზოგადოებრივ აზროვნებაშიაც. როგორც ცნობილია, იდეოლოგია სოციალ-ეკონომიური პირობების ანარეკლს წარმოადგენს. ის მნიშვნელოვანი პროცესები, რომელსაც ადგილი აქვს ობიექტიურ ცხოვრების ვითარებაში, თავის-თავად იწვევს მზგავსსავე პროცესებს აზროვნებისა და იდეოლოგიის სფეროშიაც. იდეოლოგიის სამყარო, თითქოს მოწყვეტილი და განკერძოებული ობიექტიურ გარემოსაგან, არსებითად თავის მასაზრდოებელ წყაროს ამ ობიექტიურ გარემოდან იღებს. უდაოა ის ფაქტი, რომ ჩვენი უახლოესი ისტორიის 50 – 60-ანი წლები ქართულ კულტურისა და საზოგადოებრივი აზროვნების რენესანსს წარმოადგენს. მაგრამ ეს გამოცოცხლება ქართული კულტურისა და საზოგადოებრივი აზროვნებისა გამოწვეული იყო იმ საგრძნობი ცვლილებებით, რომელიც ჩვენი ცხოვრების ეკონომიურსა და სოციალურს პირობებში მოხდა.

ახალი თაობის ინტელიგენციის გამოსვლა სამოღვაწეო ასპარეზზე – ეს ბურჟუაზიული აზროვნების იდეოლოგიისა და პროგრამის შემოჭრა იყო ჩვენი ცხოვრების ფონზე. უკვე ცნობილი ფაქტია, რომ ჩვენში მძლავრი ბურჟუაზიული კლასი არ ჩამოყალიბებულა და რომ ამ ბურჟუაზიას, შემდგარს უმთავრესად სომხისა და უცხო ტომის ელემენტებისაგან, არ შეეძლო და არც სურდა პოლიტიკური ბრძოლის წარმოება ახალი ცხოვრებისა და ახალი პირობების შესაქმნელად; იგი პასიურად ეგუებოდა ცარიზმის სახელმწიფოებრივ არტახებს და აქტიურად აწარმოებდა ეკონომიურ ბრძოლას. სამაგიეროთ, ამ ბურჟუაზიული კლასის ისტორიული მისიის შესრულება პოლი-

ტიკურსა და იდერლოგიურს სფეროში ჩვენი ცხოვრების პირობებ-
მა ახალ თაობის ინტელიგენციას დააკისრა. ამ ინტელიგენციის აზ-
როვნება, იდეოლოგია, პროგრამა და საქმიანობა უკვე გამოხატავდა
ბურჟუაზიულ მისწრაფებებსა და ბურჟუაზიულ კულტურას. მაგრამ,
ვინაიდგან ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება ჯერ კიდევ არ იყო
სავსებით მომწიფებული ახალი ვითარების შინაარსის მიხედვით
და მასთანვე კაპიტალისტურ ურთიერთობას თავისებურ ობიექტი-
ურ გარემოში უხდებოდა განვითარება, ამიტომ 60-ანი წლების ახალ-
თაობის ბურჟუაზიული იდეოლოგიაც თავისებური სახით იყო
წარმომდგარი და იგიც თობიექტიური გარემოს მოუმწიფებ-
ლ

დავივიწყოთ.

ზნ წლებში საქართველოში გაჩაღდა ბრძოლა ორ თაობათა
შორის, თავისი ისტორიული მნიშვნელობით გამოხატავდა ორი სა-
წინააღმდეგო მსოფლიოს ბრძოლას: ეს იყო ბრძოლა ფეოდალურ-
ნეოფეოდალურ და რუსულ-ბურჟუაზიულ-კაპიტალისტურ აზ-
როვნებას შორის; თავისი სოციალურ-ეკონომიური საფუძვლებით,
თავისი ისტორიული შინაარსითა და მნიშვნელობით აქ ორი საქარ-
თველო შეეჯახა ერთი მეორეს: საქართველოში მაჟალი, ბა-
ტონყმური, ძველი და საქართველოში მაჟალი, მშობიარობის
პროცესში მყოფი, ახალი, ბურჟუაზიული. ახალი თაობის ინტელი-
გენციამ შეგნებულად თუ შეუგნებლად ასახა თავის აზროვნებაში,
თავის სამოღვაწეო პროგრამაში ის, რაც ცხოვრების რეალურ სინამ-
დვილეში ხდებოდა: იგი იდეოლოგიის სფეროში გამოხატავდა იმ
ღრმა მნიშვნელობის მშობიარობის პროცესს, რომელიც ბატონყმურ
საქართველოდან ბურჟუაზიული საქართველოს წარმოშობა გამოიხა-
ტებოდა. ახალი თაობის ინტელიგენცია უკვე გრძნობდა და ხედავ-
და, რომ ცხოვრების ახალი მოთხოვნილებების არაფერი გაეგებოდა
ძველი თაობის ინტელიგენციასა, რომ ახალმა დროებამ ისეთი სა-
კითხები წამოაყენა გადასაწყვეტად, რომელთა მოწესრიგება და გა-
დაწყვეტა აღარ შეეძლო ძველ თაობას, ცხოვრება წინ წავიდა და
მისი შესაფერისად მიყოლისათვის აღარ ჰქონდა ძველი თაობის ინ-
ტელიგენციას შესაფერისი ძალა და ცოდნა. ამ საკითხის შესახებ
იგივე ნ. ნიკოლაძე სწერდა: „ძველი თაობის დამხობა ჩვენში დღეს
ბრმისთვისაც ცხადი საქმე შეიქნა. ჩვენი ხალხის და საზოგადოების
ცხოვრება, ამ უკანასკნელი თხუთმეტი წლის განმავლობაში, იმ ნა-
ირათ დატრიალდა და შეიცვალა, იმას ისეთი მოთხოვნილება და
საქმეები დაუხვდა გზაზე, ის ისეთ დაბრკოლებებს წააწყდა, რომ ძვე-

ლებურმა ჭკუამ და გამოცდილებამ პირი დააღო, დამუნჯდა და ძაღვ-უნებურათ თავისი უვარგისობა და უმეცრება აღიარა... ჩვენი საზოგადოების დამრიგებლებს და წინამძღოლებს ჩვენი ხალხის თავებს მაზანდა წაუხდინა ახალი ცხოვრების ახალმა მოთხოვნილებამ. ამ სასიამოვნო უბედურებას ვერც იმათმა ჭაღარა თმამ უშველა, ვერც ძველმა დიდებამ. ყველაფერი შემუსრა და შეურაცხჰყო ახალმა დროებამ და მისმა დაუზოგველმა მოთხოვნილებამ... მართლაც, რა სამკვიდრებელი დარჩა ჩვენ ძველ თაობას? ეკონომიური მხრით იმას გადარიბებული და გატყავებული ხალხი და უმოქმედო, უხეირო აზნაურობა ღუპავს. პოლიტიკური მხრით – ზნედაცემული, გაცალცალკევებული საზოგადოება, რომელსაც არა თუ ძველი გმირების სული დაუკარგავს. მათი სახელიც არ ახსოვს. ზნეობითი მხრით – გაფლიდებული უხასიათობა, დაცემული ხელის ლოკვა, ძლიერის თაყვანისცემა, სამართლიანობის დავიწყება. ლიტერატურული მხრით – დაცემული მწერლობა, დავიწყებული ენა, დაფანტული და დამახინჯებული ძველი ლიტერატურა. გონებითი მხრით – სრული უაზრობა, ძველი ჩვენი ისტორიის უცოდინარობა, ახალი ცხოვრების გაუგებრობა¹⁾.

როგორც აღვნიშნეთ, 60-ანი წლების ჩვენი ინტელიგენცია ღრმად გრძნობდა ახალი ცხოვრების დასაწყისს საქართველოში; იგი ნათლად ხედავდა, რომ ძველი ცხოვრების ფორმები შეუბრალებლად იმსხვრეოდა „განახლებული გრიგალის ქროლვათა“ და მის წინ აღმართა უდიდესი პრობლემა თუ რომელი გზით სჯობია საქართველოს საერთო ცხოვრების წარმატება, რომელი ფორმა საზოგადოებრივი წყობილებისა შეესაბამება მისი განვითარების საქმეს. ეს ინტელიგენცია რუსეთის 60-ანი წლების განმათავისუფლებელ მოძრაობის, დემოკრატიულ-რადიკალურ მიმდინარეობასა და რაციონალისტური აზროვნების ნიადაგზედ იყო აღზრდილი. მას სწამდა გონების, ცოდნის, განათლების უდიდესი მნიშვნელობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. პროგრესის ფაქტორებს იგი იდეოლოგიის სფეროში, სწორაზროვნებაში ეძებდა; მას სჯეროდა, რომ თუ ინტელიგენცია სწორ აზროვნებასა და პროგრამას გამოამუშავებდა იგი შესძლებდა ამ პროგრამისა და აზროვნების მიხედვით ცხოვრების გარდაქმნას, მის რაციონალურს საფუძვლებზე მოწყობას. აქედამ წარმოდგა ის დიდი

ნ. სკანდელი: „ახალი ახალგაზრდობა“ – „კრებული“ – გვ. 275 – 6, 299 – წ.

იმედები, რომელსაც 60-ანი წლების ჩვენი ინტელიგენცია ამყარებდა კრიტიკულად მოაზროვნე ახალ თაობაზე: ეს იყო ის სოციალური წრე, რომლის საშუალებითაც ცდილობდა მოწინავე ინტელიგენცია თავისი პროგრამის ცხოვრებაში გატარებას. ეს არც გასაკვირია: რაციონალისტური აზროვნებისა და იდეალიზმის საფუძვლებზედ აღზრდილი მოწინავე ინტელიგენცია ჩვენი ცხოვრების მაშინდელ პირობებში ვერც ერთ სოციალურ ძალას ვერ ხედავდა, გარდა იმავე ახალთაობის ინტელიგენციისა, რომელზედაც შესაძლებელი ყოფილიყო დაყრდნობა და მისი ცხოვრების მამოძრავებელ ფაქტორად გადაქცევა; მხოლოდ ეს სოციალური ფენა სჩანდა ცხოვრების ფონზე, მხოლოდ ის აზროვნებდა კრიტიკულად და მოქმედებდა აქტიურად. ამიტომ ახალი თაობის ინტელიგენციის დარაზმვა, მისი გარკვეული სამოქმედო პროგრამით შეიარაღება და მათი საშუალებით ცხოვრების ახალ საფუძვლებზე მოწყობა – ჩვენი მაშინდელი პოლიტიკური ცხოვრების თითქმის მორიგ ამოცანად გადაიქცა. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ამ ინტელიგენციის აზროვნება, მისი პროგრამა და საქმიანობა მაშინდელი ისტორიული პირობების მიხედვით იმ საზოგადოებრივი წყობილების მშობიარობას უწყობდა ხელს, რომელიც უნდა წარმოშობილიყო ბატონყმურ საქართველოდან: ე. ი. ახალი თაობის ინტელიგენცია ბურჟუაზიის სასარგებლო საქმეს აკეთებდა, ობიექტიურ-ისტორიულად მისი ინტერესებისთვის იბრძოდა. ამრიგად ამ ახალი თაობის ინტელიგენციის აზროვნებაში ჩვენს ცხოვრებაში დაწყებულმა რენესანსმა თავისებური იდეოლოგიური ჯამოხატულება ჰპოვა.

ნ. ნიკოლაძე ამ განახლებული ეპოქის ღვიძლი შვილი იყო; იგი ანი წლების იმ მცირერიცხოვან ჯგუფს ეკუთვნოდა, რომლებმაც ნათლად დაინახეს ძველი ბატონყმური საქართველოს აღსასრული, ნათლად იგრძნეს, რომ საუკუნოებით განმტკიცებული სოციალ-ეკონომიური საფუძვლები ჩვენი ცხოვრებისა ახალი ფაქტორების ზეგავლენით თავშეუკავებელი ირღვეოდა და ისახებოდა ახალი ცხოვება, ახალი დამოკიდებულება და ახალი სამოღვაწეო სარბიელი. ნ. ნიკოლაძემ ყველაზედ მძლავრად იგრძნო ახალი საქართველოს მშობიარობის პროცესი, ყველაზე ნათლად დიაინახა ახალი სოციალური კლასების წარმოშობა და ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის დამყარების აუცილებლობა. აი, ამ ახალი ობიექტური პირობების მიხედვით შეუდგა იგი თავისი სამოღვაწეო პროგრამის შემუშავებას, უკეთ რომ ვსთქვათ, 60-ანი წლების რუსეთის ახალი აზროვნების მიხედვით სრულიად ახალი გეგმების შემუშავებას საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ახალ საფუძვლებზე მოსაწყობად.

როგორი იყო მისი სამოღვაწეო პროგრამის შინაარსი და როგორი სოციალურ-კლასიური საფუძვლები ედვა სარჩულად მის საქმიანობას? ამ ნარკვევის მთავარი მიზანია ის არის – ვრცლად გასცეს პასუხი აღნიშნულ კითხვებზე.

დამახასიათებელი მომენტები მისი მოღვაწეობიდან და ცხოვრებიდან

უნდა გულახდილად აღინიშნოს, რომ ნიკოლაძის პიროვნება და მისი აზროვნება ჯერ-ჯერობით, სამწუხაროთ, არ არის სათანადოთ შესწავლილი, ისე, როგორც სხვა ჩვენი მწერლებისა და პუბლიცისტების მოღვაწეობა და საქმიანობა არ არის შესწავლილი და გამორკვეული. მეორე მხრით ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურულ მოღვაწეობასა და აზროვნებას საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნების წინ წაწევისა და მისი ევროპიულ საფუძვლებზე განვითარების საქმეში. ვინც ზერელეთ მაინც გაეცნობა ნ. ნიკოლაძის პუბლიცისტურ ნაწერებს, იგი უყოყმანოდ აღიარებს იმ ფაქტს, რომ თავისი ეპოქისათვის ნ. ნიკოლაძე ფართოდ და ღრმად მომზადებული პიროვნება იყო: იგი საფუძვლიანად იცნობდა ევროპისა და რუსეთის მაშინდელ ლიტერატურულ-მეცნიერულ საკითხებს და თავისი მომზადებით მთელი თავით მაღლა იდგა მრავალ მაშინდელ ქართველ ლიტერატორებზე. ისტორიამ მას ერთ დროს ქართველი ახალი თაობის ფლავიანობაც არგუნა, როგორც ამას სწერდა ილია ჭავჭავაძე ერთ თავის კერძო წერილში. მართლაც, ნ. ნიკოლაძის მიერ 70-ან წლებში გაჩაღებული ენერგიული ბრძოლა ძველი თაობის წინააღმდეგ და მისი საქმიანობა ახალ ინტელიგენციის სამოღვაწეო პროგრამის შემუშავების საქმეში – ერთს უშესანიშნავეს პერიოდს წარმოადგენს ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში. გაზ. „დროები“ და ჟურნალ „კრებული“ მნიშვნელობა ჩვენი ჟურნალისტის ისტორიაში მეტის-მეტად დიდი არის; ხოლო 1870-73 წლებში, როდესაც ეს ორი პერიოდული გამოცემა ნ. ნიკოლაძის უახლოესი თანამშრომლობითა და ხელმძღვანელობით გამოდიოდა, ჩვენმა პუბლიცისტებმა უმწვერვალეს ხარისხამდე მიაღწია. ამ ორგანოებმა შესძლეს ჩვენი ცხოვრების მიერ წამოყენებულ მრავალ საჭირობო საკითხებისთვის გაეცათ პასუხი, მრავალი მნიშვნელოვანი პრობლემები წამოეყენებინათ და ამით გაემდიდრებიათ ჩვენი აზროვნების საღარო. და სწორედ ამაში გამოიხატებოდა ნ. ნიკოლაძის მნიშვნელობა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ თავისი სოციალური შთამომავლობით ნ. ნიკოლაძე არ ეკუთვნოდა იმ წოდებას, რომლიდანაც წარმოსდგა მრავალი ჩვენი საზოგადო მოღვაწე და მწერალი მე-XIX-ე საუკუნის 80-იან წლებამდე. ნიკოლაძე იმ წოდებიდან წარმოიშვა, რომლის კონსოლიდაცია ასე თუ ისე გასულ საუკუნის 30-ან წლებში დაიწყო და საგრძნობლად გაიზარდა ვორონცოვის ეპოქასა (1844- და 60-იანი წლების პერიოდში, როდესაც ახალი ეპოქის ფაქტორებმა გამანადგურებელი მახვილი ჩასცა ნატურალურ მეურნეობას და ხელი შეუწყო ახალ სამეურნეო ურთიერთობის განვითარებას: იგი ქართველი მესამე წოდების წრიდან იყო წარმოშობილი. უნდა აღვნიშნოთ, რომ 30-იან წლებიდან საქართველოში საგრძნობლად ვითარდება სამოქალაქო ცხოვრება და სავაჭრო ურთიერთობა. მართალია, ეს მოქალაქეთა ფენა სომხისა და რუსის ნაციონალურ ელემენტებიდან შესდგებოდა, მაგრამ თავის ისტორიულ მისიას იგი მაინც ასრულებდა იმდენად, რამდენადაც მაშინდელი ცხოვრების მთავარ ამოცანას შეადგენდა ეკონომიური ცხოვრების წინ წაწევა და სავაჭრო ურთიერთობის განვითარება. როგორც თვით ნ. ნიკოლაძე გადმოგვცემს თავის მოგონებებში, მისი წინაპრები თავ. აბაშიძეების ყმები იყვნენ, ხოლო „ბაბუა მისი“ მე-XVIII-ე საუკუნეში გაჰყვევია თავის მეზატონეს და ქართლისათვის შეუფარებია თავი, შემდეგ, XIX-ე საუკუნის დასაწყისში იგი კვლავ გადასახლებულა იმერეთში, დასახლებულა ქუთაისში და თავისი ხელობა ვაჭრობა განუგრძია. ამავე გზას დასდგომა ნ. ნიკოლაძის მამა, იაკობი, რომელსაც იმ დროს მოუხდა ცხოვრება და მოღვაწეობა, როდესაც ჩვენში ჩქარი ტემპით ვითარდებოდა სავაჭრო კაპიტალი – ეს იყო 30-40-იანი წლები, ცნობილ ვორონცოვის ეპოქა და ყირიმის ომის პერიოდი, რამაც მეტად განავითარა ჩვენში ე. წ. „პოდრიაჩიკობა“ და სავაჭრო ურთიერთობანი. იაკობ ნიკოლაძე საკმაოდ დახელოვნებულ ვაჭრად სჩანს ნ. ნიკოლაძის მოგონებებით: იგი საკმაოდ დიდი ძალის ქონების და კაპიტალის მეპატრონე გამხდარა; მისი სავაჭრო მოღვაწეობის სფერო მარტო ქუთაისით და საქართველოს სარბიელით არ შემოიფარგლებოდა, იგი უკვე რუსეთის ბაზრებზედაც დაიარებოდა, სავაჭროთ და ხშირად პირადათ ევროპის ბაზრებსაც ეწვეოდა. ამრიგად აბაშიძეების ყმის შვილი ქალ. ქუთაისის საპატოო წევრი – საკმაოდ მძლავრი „პოდრიაჩიკი“ და დიდი ქონების ვაჭარი ხდება *). აი ამ ახალ სო-

წ 22 იანვრის თარიღით ქუთაისიდან პარიზში იაკობ ნიკოლაძე ერთ თავის კერძო წერილში თავის შვილს ნიკო ნიკოლაძეს სხვათა შორის სწერს

ციალურ წრიდან წარმოიშვა ნ. ნიკოლაძე, და აღსანიშნავია სწორედ ის გარემოება, რომ ჩვენი 60-იანი წლები, რომელიც თავის სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული შინაარსით გამოხატავდა ჩვენი საერთო ცხოვრების რენესანსს, – მარტო თავად-აზნაურული ინტელიგენციის გამოსვლით სამოღვაწეო ასპარეზზე არ ხასიათდება; ჩვენი ცხოვრების ფონზედაც უკვე სჩანს ახალი პიონერები „რ ა ზ ნ ო-ჩ ი ნ უ რ ი“ ინტელიგენციისა: თუ რუსეთში ამ პერიოდში „რ ა ზ ნ ო-ჩ ი ნ უ რ ი“ ინტელიგენტის მძლავრი ფენა წარმოიშვა და მისმა მეთაურებმა (ჩერნიშევსკიმ, დობროლიუბოვმა და სხვებმა) ენერგიული ბრძოლა გააჩაღეს რუსეთის დახავსებულ წყობილების წინააღმდეგ, საქართველოში, რასაკვირველია, ასეთს მძლავრ ამოხეთქას ახალი ინტელიგენციის ფენებისას ადგილი არ ჰქონია, მაგრამ ცხოვრების ისტორიულმა ვითარებამ მაინც თავისი ჰქნა და წ ი ნ ა მ ბ რ ძ ო ლ ნ ი ამ „რაზნოჩინურ“ ინტელიგენციისა უკვე გამოჩნდნენ ჩვენი ცხოვრების ფონზე, – ესენი იყვნენ დ. ჭონქაძე, ლ. არდაზიანი, პ. უმიკაშვილი, ნ. ნიკოლაძე და სხვები. ეს უკვე მეტად დამახასიათებელი და მძლავრი სიმპტომი იყო იმისა, რომ შემდეგ პერიოდში ეს „რ ა ზ ნ ო ჩ ი ნ უ-რ ი“ ინტელიგენციის უფრო მძლავრი და მრავალრიცხოვანი კადრები გამოვიდნენ სამოღვაწეო ასპარეზზე: მართლაც, 70-80-იანი წლების ჩვენი ინტელიგენციის სოციალური შემადგენლობა ნათლად ამტკიცებს ამას: „დ ი ა კ ვ ნ ი ს შ ვ ი ლ ე ბ ი“ (აკაკის თერმინოლოგიით) სინონიმი იყო „რ ა ზ ნ ო ჩ ი ნ ო ბ ი ს ა.“

ამრიგათ, ზემოდ მოყვანილი ფაქტები ნათლად და გარკვევით გვიმტკიცებს იმას, რომ ნ. ნიკოლაძე თავისი სოციალური შთამომავლობით არ ეკუთვნოდა მაშინდელ გაბატონებულ საზოგადოებრივ

შემდეგს: „ჩვენი ქარვასლა გავათავე, იმედი მაქვს ღვთისაგან ფულს ბლომით გამოვიტან პრიკაზიდან იმის გირაობით, მაგრამ მინდა ერთი ფაბრიკა გავმართო, ბანბა აქ ბევრი მოდის ადგილები წყალი და შეშა ბევრი გვაქვს ერთი სახელოვანი საქმე ვქნათ შვილო რომ იმერეთში ჩვენი სახელი დარჩეს არა თუ ჩემი მე მინდა ის ფაბრიკა შენი სახელით იყოს თუ გასურს თუ არა და ჩემი სახელით მაინცა, მანდ შემიტყუეთ რა ფასად შეიძლება ამერიკის მომქსოვი მაშინა გამართოს კაცმა ან ოსტატი რა ფასათ დადგება წლით რომ იქირაოს, ერთი სიტყვით ერთი შუათანა ფაბრიკა დაუნიშნე ყოვლის გამართულობით რა ფასათ დაჯდება რასაკურველია იანგარიშებენ ბანბას უნდა პენტდეს ართავდეს და სამოსელს ქსოვდეს იმისთანა ფაბრიკა უნდა იქნეს გათეთრებაც რომ შეეძლოს გონიერათ გამოიკითხე, და საჩქაროთ მომწერე. შენს აზრს შევამსგავსებ ჩემს აზრზედ, და თუმც მოვახერხე და დიდი სუმი არ მოუწდა ხომ საქმეს შეუდგები თუ ვერ შევწვდი და გავჩუმდები (პაპიტკა ნი უბიტკა) აბა ვნახო შენი აზრი როგორ შემეწევა“. (წერილის დედანი ინახება კ. ლორთქიფანიძის არქივში – ქუთაისის მუზეუმში).

ფენას; იგი მესამე წოდების წრიდან არის წარმოშობილი და ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს მისი საზოგადოებრივი აზროვნების დასახასიათებლად. როგორც ასეთი, იგი ბურჟუაზიული ინტელიგენციის მეთაურად და წინამძღოლად უნდა ჩაითვალოს ჩვენში.

ამ მომენტებთან ერთად აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ნ. ნიკოლაძე აღზრდილია რუსეთის 60-იანი წლების გონებრივ მოძრაობაზე; ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი და მთელი „სოვრემენნიკ“-ის ჯგუფი იყო ის დაუშრეტელი წყარო, საიდანაც ჩვენი 60-იანი წლების ახალი თაობის ინტელიგენცია კრეფდა თავის მასაზრდოებელ გონებრივ წყაროს; ამ მწერლების ლიტერატურაზე აღიზარდნენ ისინი და თავისებურათ შეითვისეს მათი სწავლა. ი. ს. ტეკლოვი ერთ თავის ნარკვევში სწერდა შემდეგს: „კერძოდ, ჩერნიშევსკის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა კავკასიელთა ჯგუფი, რომელიც შესდგებოდა მაშინდელი პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტებისაგან (ი. ისარლიშვილი, ნ. ნიკოლაძე, გ. ე. წერეთელი, ნ. გ. და დ. ვ. დოლობერიძეები, კ. შ. ლორთქიფანიძე, ეჯიბოვი და სხვანი). მრავალი მათგანი შემდეგში, როდესაც ისინი ჟურნალისტები და საზოგადო მოღვაწეები გახდნენ, თავის თანამემამულეთა შორის რუსული რადიკალიზმის პოპულარიზაციას შეუდგნენ. „სოვრემენნიკ“-ისა და ჩერნიშევსკის დიდი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა აგრეთვე 60-იანი წლების სომხეთის ჟურნალისტიკა (სტ. ნაზარიანი, მ. ნალბანდიანი და სხვანი). და თუ შემდეგ პერიოდში კავკასიამ ასეთი საპატიო ადგილი დაიჭირა რევოლუციის რიგებში. ეს უნდა მიეწეროს ჩერნიშევსკის დამსახურებას, რომელმაც პირველმა დათესა იქ სოციალიზმის თესლი“. ¹⁾

რუსეთის სტუდენტობა და რევოლუციონური ახალგაზრდობა თავიდანვე იტაცებდა ნ. ნიკოლაძეს. იგი განსაკუთრებულის სიმპატიებით იხსენიებს თავის მოგონებებში რუსეთის ინტელიგენციას. 1872 წელს იგი სწერდა: „შესანიშნავია ის ერთნაირობა, რომელიც აბეჭდია თითქმის ყველა იმ ახალგაზრდების საქციელს, რომელნიც მე რუსეთში გამიცვნია, ჩემ რუსეთულ ნაცნობებში ასობით ყოფილან ისეთები, რომელთაც მშვენიერი ნიჭი და სურვილი ჰქონიათ, რომელნიც ჩინებულ გზაზე მდგარან, პატიოსანი მიმართულების და მიზნის ალით სავსენი ყოფილან და აღტაცებით, ყმაწვილური ენერგიით და თავდაუზოგველობით შედგომიან თავიანთ შრომას. მათი პირველი ნაბიჯები, მათი მოქმედების დასაწყისი, მათი ალი და

Ю. Стеклов: „Н. Г. Чернышевский и революционное движение 60-х годов“. ჟურნ. „Вестник Комкадемии“ № 27, გვ. 173-4, 1927 წ.

პირდაპირი მიზნის სდევა მე ყოველთვის აღტაცებაში მომიყვანდა და იმედით მავსებდა“. ¹⁾

ნ. ნიკოლაძე ერთი პირველთაგანი იყო, რომელიც პირადათ იცნობდა ჩერნიშევსკისა და მის მოწაფედ ითვლებოდა. იგი სრულიად ახალგაზრდა იყო, როდესაც მაშინდელ პეტერბურგის უნივერსიტეტში შევიდა სტუდენტად და მხურვალე მონაწილეობა მიიღო იმ მოძრაობაში, რომელიც 1861 წლის სტუდენტთა არეულობის სახელწოდებით არის ცნობილი. სტუდენტთა მოძრაობაში მონაწილეობისათვის ნ. ნიკოლაძე სხვა ქართველ სტუდენტებთან ერთად (გ. წერეთელი, კ. ლორთქიფანიძე, ი. ისარლიშვილი, ბ. დოღობერიძე, ალ-ხაზიშვილი და სხვანი.) დააპატიმრეს და რამოდენიმე თვით კრონშტატის ციხეში მოათავსეს. ²⁾ ეს იყო პირველი ისტორიული ფაქტი, როდესაც ქართველმა ინტელიგენციამ მხურვალე მონაწილეობა მიიღო რევოლუციონურ-დემოკრატიულ მოძრაობაში და რუსეთის ოპოზიციონურ ძალებთან ერთად გამოვიდა საბრძოლველად. როგორც აღვნიშნეთ, ქართველ სტუდენტობას აღფრთოვანებასა და ენერგიას მატებდა არა მარტო რუსეთისა და ევროპის მაშინდელი რევოლუციონურ-ოპოზიციონური მოძრაობა, არამედ რუსეთის ის გონებრივი მოძრაობაც, რომლის სულის ჩამდგმელი და ხელმძღვანელი ნ. გ. ჩერნიშევსკი იყო. ნ. ჩერნიშევსკის ჯგუფმა და მისმა ლიტერატურულ-მეცნიერულმა მოღვაწეობამ მეტად დიდი გავლენა მოახდინა ჩვენი იანი წლების ახალი თაობის ინტელიგენციაზე, ახალგაზრდა სტუდენტობა ხარბად დაეწაფა იმ დემოკრატიულ-ოპოზიციონურ ნაკადს, რომელიც მოსჩქეფდა ჟურნალ „ს ო ვ რ ე მ ე ნ ი კ“ის ფურცლებზე და რომელიც დაუზოგველად იტაცებდა მაშინდელ მოწინავე თაობას. ამრიგად ნ. ნიკოლაძის სოფლმხედველობა და მისი საზოგადოებრივი მიმდინარეობა ჩამოყალიბდა რუსეთის 60-იანი წლების გონებრივი და საზოგადოებრივი მოძრაობის ზეგავლენით. იმავე 1872 წ. იგი სწერდა: „წარმოიდგინე ეხლა, მკითხველო, რომ ეს პეტერბურგი ის ქალაქია, სარაც მე პირველი ახალგაზრდული აღტაცება და ყმაწვილური ოცნების ეშხი გამიცვნია, სადაც პირველათ ნათელი და მძლავრი შთაბეჭდილება ღირსებია ჩემს ტვინსა და გულს. რაღაც უცნაური ძალა და გავლენა ეძლევა ჩვენს გრძნობიერებაზე ყოველ იმ ალაგს, სადაც ჩვენ სიყმაწვილეში ზნეობის ფეხი აგვიდგამს, სადაც

ნ. სკანდელი (6. ნიკოლაძის) „სხვათა შორის“ – „კრებული“. № 4 გვ. წ.

ცნობა ამის შესახებ მოთავსებულია „კოლოკოლ“- ში (იხ. № 114, 1861 წ. დაწვრილებით იხ. ნ. ნიკოლაძის: „მ ო გ ო ნ ე ბ ა ნ ი ს ა მ ო ც ი ა ნ წ ლ ე ბ ზ ე“).

ჩვენ ბედნიერი ან უბედური ვყოფილვართ, სადაც ჩვენს გრძნობას მძლავრი მღელვარება გაუვლია, სადაც ჩვენ გვიშრომია და პირველ-ჯერ გამარჯვების ან დამარცხების კვამლით თავბრუ დაგვხვევია და განსაცდელი გაგვიცდია. – კაცს უყვარს ამნაირი ადგილი, ის ნიადაგ მშვენიერი სურათებით და ფერით იხსენიებს იმას, თუნდ ცხრა მთას გადაღმა იყოს“¹⁾.

ასეთი არის ის საზოგადოებრივი ფონი, რომლის ზეგავლენითაც ჩამოყალიბდა ნ. ნიკოლაძის სოციალ-პოლიტიკური სოფლმხედველობა. იგი ტიპიური „სამოციანელი“ იყო. მაგრამ შემცდარი იქნება თუ ვიფიქრებთ, რომ ნ. ნიკოლაძე ბოლომდე შერჩა თავის ახალ-გაზრდობაში შეთვისებულ აზრებს და არ განიცადა თავისებური ცვლილებანი და ევოლუცია. ჩვენი ცხოვრების რეალურმა სინამდვილემ ღრმა გავლენა მოახდინა მის სამოღვაწეო პროგრამაზედაც და იგიც ისტორიულ ცხოვრების ვითარებასთან ერთად რადიკალურად შეიცვალა. ამ მხრივ ნ. ნიკოლაძის აზროვნების განვითარებაში ორი დიდი პერიოდი უნდა აღინიშნოს. დაახლოებით 80-იანი წლების დასაწყისამდე ნ. ნიკოლაძის სამოღვაწეო პროგრამასა და აზროვნებას კვლავ ახასიათებს „მესამოციანელთა“ სოფლმხედველობა; მიუხედავად იმისა, რომ მისმა აზროვნებამ 60 – 70-იან წლებში განიცადა საგრძნობი ევოლუცია, იგი მაინც მესამოციან წლების რუსეთის მოღვაწეების დიდ გავლენას განიცდის და თავის სამოღვაწეო პროგრამას მათი სოფლმხედველობის მიხედვით იმუშავებს. დაახლოებით 1868 წლიდან, როდესაც მან თავი დაანება ემიგრაციას და დაბრუნდა საქართველოში, იგი ლეგალურად შეუდგა ახალი თაობის ინტელიგენციის სამოღვაწეო პროგრამის შემუშავებას და ასოციაციებს, შეერთებული შრომის, აგრარული საკითხის, საბანკო საქმეებსა და სხვა მრავალი საჭირობო კითხვების პრაქტიკულად გადაჭრას. ამ კითხვებს იგი მესამოციანელთა საზომით აშუქებდა, მაგრამ უკვე სჩანდა გადახრა მარჯვნივ – რადიკალურ აზროვნებიდან ლიბერალურ სოფლმხედველობისაკენ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ მხრივ მისი და მეჩნიკოვის რედაქტორობით გამოცემული პატარა ჟურნალი „სოცურემესოტ-ი“ (1868 წ.), რომელშიც იგი უკვე უარყოფს ემეგრანტობასა და იატაკ ქვეშ მუშაობას და მოითხოვს ლეგალური ბრძოლის წარმოებას არსებულ წყობილების წინააღმდეგ. ეს უკვე იყო დასაწყისი იმ ცვლილებისა, რომელოც შემდეგში, 80-იან წლებში გარკვევითა და ნათლად მოხდა ნ. ნიკოლაძის სოფლმხედველობაში.

მიუხედავად ამისა, მისი სამოღვაწეო პროგრამა 70-იან წლებში საგრძნობლად უახლოვდებოდა „მესამოციანელთა“ სოფლმხედველობას. იანი წლები წარმოადგენს მეტად შესანიშნავ ხანას ნ. ნიკოლაძის მოღვაწეობაში. ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდამ რუსეთის 60-იანი წლების ბუმბერაზის ნ. გ. ჩერნიშევსკის საგრძნობი გავლენა განიცადა, 1864-68 წლებში იგი საზღვარგარეთ იყო და აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა რუსეთის ემიგრაციაში. ¹⁾ 1865 წ. ნ. ნიკოლაძე უახლოეს მონაწილეობას ღებულობდა გჯერცენის „კოლოკოლშ“-ი. ²⁾ 1866 წ. იგი ნ ი კ ი ფ ო რ ე გ. ს ფსევდონიმით ჟენევაში ბეჭდავს ბროშურას: „Молодое поколение и правительство“, რომელიც უარყოფს ტერორისტულ აქტებს, მაგრამ სასტიკ ბრძოლას უცხადებს რუსეთის მთავრობას. 1868 წელს მის მიერ გამოცემული „Современность“ იმ მიმდინარეობას გამოხატავდა რუსეთის ემიგრაციაში, რომელიც მოითხოვდა რუსეთში დაბრუნებასა და მიზანშეწონილ ბრძოლის გაჩაღებას ხელისუფლების წინააღმდეგ ლეგალურის საშუალებით. ამ ჟურნალის შესახებ გერცენი „კოლოკოლ“-ში სწერდა: „ჩვენ მივიღეთ ახლ რუსულ ჟურნალის „Современность“ -ის სანიმუშო ნომერი. მიმართულება სავსებით რადიკალური და სოციალისტურია. ჩვენ დაგვრჩენია მხოლოდ მივესალმოთ რუსეთში მომქმედ პარტიის ამ ახალ ორგანოს შრომის ასეთი განაწილება ძლიერ სასარგებლო იქნება“. ³⁾ 1869 წელს ნ. ნიკოლაძე ბრუნდება საქართველოში. ამავე წელს გაზ. „დროები“-ს რედაქტორობას კისრულობს ცნობილი პუბლიცისტი ს ე რ. მ ე ს ხ ი და დგება ახალი ჯგუფი ახალგაზრდობის სერ. მესხის, ნ. ნიკოლაძისა და გ. წერეთლის მეთაურობით. ეს ჯგუფი არსებობდა 1877 წლამდე. ამ ხნის განმავლობაში ნ. ნიკოლაძე მხურვალე მონაწილეობას ღებულობდა გაზ. „დროება“-ში (მხოლოდ 1874 – 75 წლებში არ უთანამშრომლია ამ გაზეთში) და ჟურნალ „კრებულში“, რომელიც 1871-73 წლებში გამოდიოდა გ. წერეთლის რედაქტორობით. 1873-77 წლებში იგი თანამშრომლობდა გაზ. „Тифлисский Вестник“-ში, რომელიც ბებუთოვის რედაქტორობით გამოდიოდა. ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურული მოღვაწეობა ამ ჟურნალ-გაზე-

რუსეთის მთავრობას იგი შეტანილი ყავდა ემიგრანტთა სიაში და მასზე დაწესებული იყო საიდუმლო ზევრვა.

პირველ ხანებში გერცენი აღფრთოვანებით შეეგება ახალგაზრდა ემიგრანტს. შემდეგში გერცენსა და ნ. ნიკოლაძის შორის ცხარე კამათს ჰქონდა ადგილი.

გერცენის ნაწერები ტ. XV. გვ. 227 – 35.

თებში მეტის-მეტი ნაყოფიერი და მნაშვნელოვანი იყო. მის წერილებს მეტად დიდი გავლენა ჰქონდა მაშინდელ მოსწავლე-ახალგაზრდობაზე. მისი სტატიები ცოცხალი ენით იყო დაწერილი და ჩვენი ცხოვრების მთელ რიგ ღრმა მნიშვნელოვან პრობლემებს ეხებოდა. მაგრამ თუ ერთი მხრივ ახალი თაობა აღფრთოვანებით ეგებებოდა ნ. ნიკოლაძის წერილებსა და მოღვაწეობას, სამაგიეროდ ადგილობრივი ხელისუფლება ფხიზლად ადევნებდა თვალს მის ლიტერატურულ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. ჯერ კიდევ საზღვარგარეთ ყოფნის დროს მეფის აგენტები გაფაციცებით აგროვებდნენ ცნობებს მისი მოღვაწეობის შესახებ. 1870 წ., როდესაც მან ითხოვა რუსულად გაზეთის გამოცემა, მეფის მოადგილის მთავარ სამმართველოს გამგე სენატორი ბარონი ნიკოლაი ჩამოსთვლის რა ნიკოლაძის ანტისახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას 1861 და 1864-68 წლებში, აღნიშნავს რა მის ლიტერატურულ შრომებს მთავრობის წინააღმდეგ მიმართულს, ატყობინებს საცენზურო კომიტეტს, რომ დიდმა მთავარმა მეფის მოადგილემ შეუძლებლად სცნო ნება მისცეს ნიკოლაძეს გამოსცეს რაიმე გაზეთი ან ჟურნალი ტფილისში. მასთანვე ბარონ ნიკოლაი სთხოვს საცენზურო კომიტეტს ფრთხილად ადევნოს თვალყური, რომ ნიკოლაძის ლიტერატურულ მოღვაწეობას არ ექნეს ცუდი გავლენა იმ გაზეთებსა და ჟურნალებზე, რომელიც კომიტეტის ნებართვით გამოდის ¹⁾. ამრიგად ადგილობრივმა ხელისუფლებამ თავიდანვე მიაქცია ყურადღება ნ. ნიკოლაძის მოღვაწეობას და ცდილობდა საცენზურო არტახებით შეებორკა იგი. განსაკუთრებით ადღსანიშნავი არის ნ. ნიკოლაძის ბრძოლა ადგილობრივი ცენზურული პირობებისა და ხელისუფლების წინააღმდეგ გაზ. „Обзор“-ში (1878 – 80). ეს ორგანო ნ. ნიკოლაძის რედაქტორობით და მისი უახლოესი თანამშრომლობით გამოდიოდა და მიზნად ისახავდა ქართველთა ინტერესების დაცვას რუსეთის საზოგადოების წინაშე. „Обзор“-მა აშკარად მიიღო მთავრობის საწინააღმდეგო ხასიათი და თავგამოდებით ებრძოდა ადგილობრივ ცენზურულ პირობებს, რისთვისაც ნ. ნიკოლაძე რამოდენიმეჯერ მისცეს სამართალში ²⁾ „Обзор“-ის პროცესმა და ნ. ნიკოლაძის ბრძოლამ ამ ორგანოს საშუალებით თავის დროზე დიდი ყურადღება მიიპყრო. რ. ს.-დე-მოკრატიულმა პარტიამაც დიდი ყურადღება მიაქცია ამ ბრძოლას და შესაფერისი ადგილი დაუთმო მას „რუსეთის ბეჭდვითი საქმის

ცენტროარქივი: Дело Кавказского цензурного комитета № 1311, წ.

იხ. „Первый процесс обзора“ 1879 წ.

მდგომარეობის დასახასიათებელ მასალებში“¹⁾). ადგილობრივმა ხელისუფლებამ არ აპატია ნ. ნიკოლაძეს ეს თავხედობა და იგიც ადმინისტრაციული წესით გადაასახლეს 1880 წლის ზაფხულში სტავროპოლში. 1881 წლის თებერვალში ნ. ნიკოლაძე გაანთავისუფლეს გადასახლებისაგან და ნება დართეს ეცხოვრა პეტერბურგში. აქ ის შედის რკინის გზის სამსახურში. 1883 წ. იგი მოწვეული იქნა ამიერკავკასიის რკინის გზის გამგეობაში. ამის შემდეგ იწყება ნ. ნიკოლაძის პრაქტიკული მოღვაწეობა სხვადასხვა სამრეწველო და საქალაქო დაწესებულებებში. ამით დამთავრდა პირველი პერიოდი ნ. ნიკოლაძის მოღვაწეობისა. ამ პერიოდში მას ახასიათებდა რადიკალური აზროვნება და ბრძოლა ხელისუფლების წინააღმდეგ. მთავრობა მას სდევნიდა და იგი ფარული მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდა. ამრიგად, დაახლოებით 80-იან წლებამდე ნ. ნიკოლაძე ოპოზიციიში უდგა მთავრობას და რადიკალურ მიმდინარეობას ეხმარებოდა. ამიტომ მკითხველისათვის საინტერესო იქნება გავაცნოთ მას ჟანდარმერიის ცნობები ამ პერიოდის ნიკოლაძის მოღვაწეობის შესახებ. ქვემოთ მოყვანილი ცნობა ამოღებულია გალიცინის მიერ წ. გამოცემულ წიგნიდან: „История социально-революционного движения в России“:

– ნ. ი. ნ ი კ о л а ძ ე, დაბადებულია ქუთაისის გუბერნიაში, ფოთის მოქალაქე, ყოფილი სტუდენტი სანქტპეტერბურგის უნივერსიტეტისა, შემდეგ რედაქტორი გაზეთ „Одзор“-ისა, რომელიც გამოდიოდა ტფილისში რუსულ ენაზე. 1861 წ. მონაწილეობდა სტუდენტთა არეულობაში. 1864 წ. გაემგზავრა საზღვარ გარეთ, სადაც წ., ჟენევაში დაბეჭდა ბროშურა სათაურით: „მთავრობა და ახალი თაობა“, რომელიც შედგენილი იყო 1866 წ. 4 აპრილს ეერარულ თავდასხმის გამო. 1868 წ. ნიკოლაძე ელპიდინთან²⁾ ერთად ბეჭდავდა რევოლუციონურ შინაარსის ფურცლებს სათაურით: „ჭ ე რ-ქ ვ ე შ უ რ ი ს ი ტ ყ ვ ა, და „თ ა ნ ა მ ე დ რ ო ვ ე ო ბ ა“, რის გამოც რუსეთში დაბრუნების შემდეგ იმყოფებოდა პოლიციის სასტიკი მეთვალყურეობის ქვეშ, და მისი თხოვნა, რომ მიეცათ მისთვის ნება-რთვა ტფილისში გაზეთი „Одзор“-ის გამოცემისა, უარყოფილ იქნა.³⁾

იხ. „Материалы для характеристики положения русской печати выпуск I, გამოცემა „Союза Русских социаль-демократов“, ჟენევა, 1898 წ. გვ. 27 – 36.

ელპიდინი იყო გამომცემელი აღნიშნულ „Современность“-ს ნიკოლაძე სცემდა მეჩნიკოვთან ერთად.

) „Одзор“-ის გამოცემა პირველად ნიკოლაძემ 1870 წ. ითხოვა.

წ. ნიკოლაძემ შუამდგომლობა აღძრა რათა განეთავისუფლებინათ პოლიციის მეთვალყურეობისაგან, ვინაიდან მისთვის აუცილებელი იყო ტფილისიდან ხშირად გამგზავრება სხვა ქალაქებში, როგორც საკუთარი კომერციული საქმეების, ისე მცირეწლოვან თავის დაძმების საქმეთა გამო, რომელთა მზრუნველიც ის იყო. ეს შუამდგომლობა დაკმაყოფილებულ იქნა არა მარტო ტფილისიდან თავისუფლად წასვლა-მოსვლის სახით, არამედ ნება მიეცა აგრეთვე ემოგზავრა საზღვარგარედაც; პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ ყოფისაგან კი ის არ განუთავისუფლებიათ, ვინაიდან ქუთაისის გუბერნატორის ატესტაცია მას სახავდა არაკეთილსაიმედოთ. ნიკოლაძის საზღვარგარეთიდან დაბრუნებისას მის ბარგში აღმოჩენილ იქნა სალიტერატურო დაზგა ¹⁾ და ორი ფუთი წიგნები, უმთავრესად სოციალისტური შინაარსისა, რომელთა შორის ბევრი აღკრძალული წიგნები იყო, და აგრეთვე ციურიხის ქართული საზოგადოების „უღელსი“-ს სხდომების სამი ოქმი. ²⁾ ამის გამო, 1873 წ. აგვისტოში, მას ისევ აეკრძალა გასვლა მისთვის მიჩენილ საცხოვრებელ ადგილიდან, მაგრამ ოქტომბერში, ვინაიდან ნიკოლაძისათვის უკიდურეს აუცილებლობას შეადგენდა საქმეების გამო საზღვარგარეთ წასვლა, მას მიეცა საზღვარგარეთ გასვლის ნებართვა, მხოლოდ იმ პირობით, რომ თუ საზღვარგარეთ ყოფნის დროს იქონიებდა კავშირს ემიგრანტებთან, მაშინ, რუსეთში დაბრუნების შემდეგ მას დაამკვიდრებდნენ სამშობლოში და აეკრძალებოდა მიჩენილ ადგილის დატოვება. საზღვარგარეთიდან დაბრუნებისას ნიკოლაძე გაჩხრეკილ იქმნა ვერჟბოლოვსა და ფოთში, მაგრამ მას საექვო არაფერი აღმოაჩნდა. 1875 წ. ის ცხოვრობდა ქუთაისში, სადაც ქალაქის თვითმართველობის ხმოსნადაც კი იქმნა არჩეული, აზნაურმა იაგორ იოსელიანმა, ³⁾ რომელმაც გახსნა ამავე წელს დაარსებული კავკასიის რევოლუციონური წრე – განაცხადა, რომ ნიკოლაძე იყო ამ წრის ერთ-ერთი უაქტიურესი წევრი. მაგრამ ამ საქმეში მისი უშუალო მონაწილეობა მიეზიოთ არ იქმნა დამტკიცებული, ამიტომ მისი საქმე სასამართლოს აღარ გადა-

წ. ნიკოლაძემ მიქელაძესთან და იზმაილოვთან ერთად გამოსცა ათი ნომერი ხელთნაწერი გაზ. „დ რ ო შ ა“ ას-ას ცალად. აღნიშნული დაზგა ამ მიზნისათვის ქონდა გაზოყენებული და საქართველოშიაც აპირებდა ამ საქმის გაგრძელებას.

საზ. „უღელი“ დაარსდა 1873 წ. ციურიხში. ამ საზოგადოების შესახებ გაზ. „დროება“-შიც არის მოთავსებული წერილი (იხ. № 16. 1873 წ.). ამ ი. იოსელიანმა გასცა ქართველ რევოლუციონერთა ორგანიზაციები წ. საბუთები ამის შესახებ ინახება რევ. მუზეუმში.

სცემია. 1877 წ. ოსმალთა კომპანიის დროს ნიკოლაძე იყო სამხედრო კორესპონდენტი და იმყოფებოდა გრაფ ლორის-მელიქოვის კორპუსთან, გრაფის შუამდგომლობის თანახმად ის განთავისუფლებულ იქმნა პოლიციის მეთვალყურეობისაგან. 1878 წ. ნიკოლაძეს მიეცა გაზ. „Одзир“-ის გამოცემის ნებართვა, მაგრამ მისი მოქმედების კანტროლისათვის დაწესებულ იქმნა ფარული მეთვალყურეობა. ნიკოლაძეს გაზეთი მიჰყავდა მთავრობისათვის სავსებით საწინააღმდეგო მიმართულებით, რამაც გამოიწვია განკარგულება მისი გამოცემის შეწყვეტის შესახებ. ტფილისის ქალაქის თვითმართველობის სხდომაზე წარმოთქმულ სიტყვის გამო, რომელშიაც სასტიკად ილაშქრებდა ადმინისტრაციის წინააღმდეგ და აგრეთვე საზოგადოთ მის მიერ გამოცემულ გაზეთ „Одзир“-ის არაკეთილსაიმედო მიმართულებისათვის 1880 წ. ის გადასახლებულ იქმნა სტავროპოლში, სადაც იმყოფებოდა პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ“.

იანი წლების დასაწყისიდან იწყება მეორე დიდი პერიოდი ნ. ნიკოლაძის აზროვნების განვითარებაში. ის საზოგადოებრივ-სოციალისტური ელემენტები, რომელიც პირველად ახასიათებდა მის სოფლმხედველობას, თანდათან კარგავს თავის შინაარსს და ნ. ნიკოლაძეც ორივე ფეხებით ბურჟუაზიულ სამოღვაწეო პროგრამის ნიადაგზე დგება. აღსანიშნავია სწორედ ის გარემოება, რომ ამ პერიოდიდან ნიკოლაძეში უფრო მეტყველებდა პრაქტიკი მოღვაწე – ვინემ მებრძოლი პუბლიცისტი. იგა ამუშავებდა მთელ რიგ პრაქტიკებს ჩვენი ცხოვრების ეკონომიური აღმშენებლობისათვის, მონაწილეობას იღებდა მთელ რიგ საწარმოო წამოწყებებში, რომელთაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდათ ჩვენში კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებისათვის. მას აინტერესებს ტყიბულის ქვანახშირისა და ტყიბულის რკინისგზის შტო და აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს ამ საქმის მოწესრიგებაში; მისი ყურადღების ცენტრად ხდება ჭიათურის შავი ქვა და რკინის გზა, სურამის გვირაბი, ბაქოს ნავთი, სხვადასხვა ქალაქების მუნიციპალიზაციის საკითხი, ელევატორის და ელექტროფიკაციის საქმე და მრავალი სხვა, რომელთა აქ ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა. ამრიგად იგი აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა ჩვენი ცხოვრების კაპიტალიზაციის საქმეში; მისი სოფლმხედველობაც და იდეოლოგიაც ამ მიმართულებით იქნა განვითარებული: იგი საქართველოს ბურჟუაზიის იდეოლოგი და მებაირახტრე გახდა, მაგრამ რადგანაც ეს ბურჟუაზია ჯერ კიდევ ვერ იყო მომწიფებული და აქტიური საქართველოში, ამიტომ ნ. ნიკოლაძემაც ვერ შეძლო ბურჟუაზიული კლასის მეთაურობა და ბურჟუაზიულ პარტიის

ჩამოყალიბება: იგი ჯერ კიდევ უჯარო გენერალი იყო, 80 – 90-იან წლების საქართველოში.

ამრიგად 80-იანი წლებიდან ნიკოლაძის ძველი რადიკალური სოფლმხედველობა და საზოგადოებრივი პროგრამა აშკარა ბურჟუაზიული სოციალ-პოლიტიკური პროგრამით შეიცვალა. ნ. ნიკოლაძის აზროვნების ამ კრიზისის აშკარა მაჩვენებელი იყო ის როლი, რომელიც ნ. ნიკოლაძემ ითამაშა იმ მოლაპარაკებაში, რომელიც სწარმოებდა რეაქციონურ „Священная дружина“-სა და რევოლუციონურ „Народная Воля“-ს პარტიის შორის. ამ მოლაპარაკებასა და ნიკოლაძის როლს ამ საქმეში მოკლედ შევეხები ქვევით. ახლა შევეხოთ ნიკოლაძის სოციალურ აზროვნებას.

III. სოციალური მსოფლმხედველობა

ახალგაზრდა ნიკოლაძის სოციალური მსოფლმხედველობის შემუშავებაზე განსაკუთრებული გავლენა მოახდინა რუსეთის 60-ანი წლების სოციალისტურმა აზროვნებამ და დასავლეთ ევროპის უტოპიურმა თეორიებმა. 60-ანი წლების რუსეთის სოციალისტური აზროვნება, რომლის საუკეთესო წარმომადგენლები იყვნენ ნ. ჩერნიშევსკი და ნ. დობროლიუბოვი, – ნაროდნიკული შინაარსისა იყო; მართალია მათ აზროვნებაში უხვად იყო გაბნეული მეცნიერული სოციალიზმის ელემენტები, მაგრამ ეს მაშინდელი ახალი თაობისათვის სრულიად შეუმჩნეველი იყო. მათ უმთავრესად და ძირეულად ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვის ნაწერებში ნაროდნიკულ-უტოპიური სოციალიზმის თეორია დაინახეს და მისი მიმდევრები გახდნენ. ამ მხრივ ნ. ნიკოლაძის 60 – 70-ან წლების ნაწერებში აუცილებლად არის ჩერნიშევსკისა და საერთოდ ნაროდნიკული სოციალიზმის გავლენა. მეორე მხრივ, 60-ან წლებში დასავლეთ ევროპის აღორძინებული მუშათა მოძრაობამ და სოციალისტურმა აზროვნებამ დიდი გავლენა მოახდინა მის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე. როგორც მისი ბიოგრაფიიდან ირკვევა, საზღვარგარეთ ყოფნის დროს (1864 – 68) იგი ხარბად დაეწაფა იქაურ სოციალისტების ნაწერებს და ნარკვევებსაც სწერდა მათს შესახებ ¹⁾. ამ მხრივ მისი ყურადღება უმთავრესად მიიპყრო სენ-სიმონისა და ლუი ბლანის სოციალურმა თეორიებმა.

) 1864 წ. 19 ოქტომბერს საზღვარგარეთიდან იგი სწერდა კ. ლორთქიფა-ნიძეს: ... „არ დაგავიწყდეს, მაშინ (1862 წ.) ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვის წიგნები მქონდა, და იმათ კითხვაში მავიწყდებოდა შიმშილი; და ეხლა – ჩერნიშევ-

თანახმად ზემოდ დასახელებულ სოციალისტების თეორიისა, ნიკოლაძეც თანამედროვე საზოგადოებრივი წყობილების უარყოფით მხარეს ხედავს ამ წყობილების მოუწესრიგებლობას: კონკურენცია, ანარქია და ექსპლოატაცია ერთი კლასისა მეორე კლასის მიერ – აით რა ახასიათებს თანამედროვე კაპიტალისტურ საზოგადოებას ნიკოლაძის შეხედულებით. მისთვის, როგორც იდეალისტურ აზროვნებაზე აღზრდილისათვის, დ უცნობი იყო საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების კანონები; მისი აზრით ისტორიას ამოძრავებს განსაზღვრული თეორია, შეგნება, ცოდნა; რომელ ეპოქაშიაც როგორი თეორია და აზროვნება არის გაბატონებული, საზოგადოებრივი წყობილებაც ამ აზროვნების მიხედვით ეწყობა; კაპიტალისტური წყობილება ბურჟუაზიული აზროვნების მიხედვით აშენდა; სოციალისტურ-ასოციაციური აზროვნება საფუძვლად უნდა დაედვას, ახალ საზოგადოებრივ ფორმაციას, ჰარმონიულ საზოგადოებრივ ურთიერთობას. ასეთი არის ნიკოლაძის სოციოლოგიური მსოფლმხედველობა. მისთვის კაპიტალისტური საზოგადოება არ წარმოადგენს ისტორიულად აუცილებელს საზოგადოებრივ ფორმაციას. და ამიტომ, მისი აზრით, იგი შესაძლებელი არის, თუ საზოგადოებაში მომწიფდება აზრი, დღესვე შეიცვალოს ჰარმონიულ-ასოციაციური წყობილებით.

ნიკოლაძე კაპიტალიზმსა და მაშინდელ ევროპის საზოგადოებრივ წყობილებას აკრიტიკებდა წმინდა იდეალისტური საზომით.

სკი და დობროლიუბოვი რა არი? ფურიე და სენ-სიმონი მქონდა“. ერთ ხანს იგი ყველა უტოპისტურ-სოციალისტის თეორიებშიაც დაეჭვიანებულია, ჩერნიშევსკიც კი „ტრუიზმად“ მოჩვენებია. იმავე ლტოლთქიფანიძეს სწერს: „აქ (ევროპაში) არის ცხოვრება. აქ მუშაობს ჭკუა და აზრი ისე, როგორც რუსეთში თავის დღეში არ იმუშავებს. იგი რატომ მინდა ლუი ბლანის გადათარგმნა? ამიტომ რომ მეშინია ჩემი სტატიის დაწერა: ყოველ დღეს აქ ახალ ახალი გზით მუშაობს ჩემი აზრი და ძალიან ხშირად, ის რაც გუშინ დამტკიცებული და დაურღვეველი მეგონა, დღეს ირღვევა ერთი სულის შებერვით. მართალი გითხრა ეხლა მე არც ერთი მწერალი არ მომწონს. – ფურიე ხომ თითქმის სრულიათ ჩამივარდა ჩემს აზრში, აგრეთვე როგორც სენ-სიმონი და თითქმის ლუი ბლანიც. ჩერნიშევსკის თეორია т р и ю и з м... ამ საგანზე მე მოგწერ დაწვრილებით ერთი თვის და ნახევრის შემდეგ, როცა გავიცნობ კიდევ ორი სამის ეკონომისტების თხზულებებს (ძველებიდან.) მე უფრო დიდი რამე მეგონა ფრანგულული სოციალიზმი, და დიდი რამე კი არის, მაგრამ ჯერ კიდევ ძალიან ბევრი რამეა დარჩენილი შესამუშავებელათ“... 1866 წ. წერდა: „... ორი თვის მერმე მოგწერ ესე იგი გადმოვწერ პირველ 100 გვერდს ლემი „Записки по политической экономии“-იდან. ფურიეს და სენ-სიმონის ის ტემა აწერილი მაქვს, ეხლა მაკლია: ტომას მორ, კამპანელა, კაბეტ, შემდეგ, უი ბლან და სხვანი“. (იხ. კ. ლორთქიფანიძის არქივი ქუთაისის მუზეუმში).

იგი ნათლად ხედავდა, რომ თანამედროვე საზოგადოებრივი ურთიერთობა თავისი კონკურენციით, მოუწესრიგებლობითა და ექსპლოატაციით, იწვევდა უკმაყოფილებას სოციალურ წრეებში და ბრძოლას უფრო სამართლიანი წყობილების დამყარებისათვის. 1875 წ. ერთს თავის წერილში იგი სწერდა:

„დედამიწის ზურგზე დღემდე არ არის არც ერთი ხალხი, რომლის საზოგადოებრივი წყობილება აღიარებული ყოფილიყოს დამაკმაყოფილებლად. ყველაზე უფრო ცივილიზაციაქმნილი და ბედნიერი ხალხები, – ფრანგები, ინგლისელები, ამერიკელები – სხვებზე რომ არ ვთლაპარაკოთ, – იტანჯებიან საზოგადოებრივი და ეკონომიური ურთიერთობის მოუწესრიგებლობით. მათ შეიგნეს, რომ თანამედროვე საზოგადოებრივი ურთიერთობანი სამუდამოდ არ უნდა არსებობდეს, რომ საჭიროა ლტოლვა უფრო სამართლიან წყობილებისაკენ, საზოგადოებრივ მოვალეობისა და უფლების უკეთეს განაწილებისაკენ; თანამედროვე წყობილებით უკმაყოფილება, მისწრაფება მსოფლიოში ადამიანური დამოკიდებულების, „საზოგადოებრივი ჰარმონიის“ დამყარებისაკენ ყოველ ერში არსებობს“¹⁾.

ამრიგად, ნიკოლაძემ ერთი მხრივ, რუსეთისა და დასავლეთის სოციალისტური აზროვნების ზეგავლენით, მეორე მხრივ, ევროპის საზოგადოებრივი წყობილების შესწავლით ნათლად შეიგნო, რომ დღევანდელი კაპიტალისტური საზოგადოება „დაავადებული არის მძიმე სენით“, რომელიც მოითხოვს განკურნებას. შესაფერის წამლობას. მაგრამ როგორი გზითა და საშუალებით შეიძლება არსებულ წყობილების განკურნება, უკეთ, როგორი საზოგადოებრივი წყობილების ფორმებში არის შესაძლებელი ნამდვილი, ჰარმონიული წესწყობილების დამყარება, რით უნდა შეიცვალოს თანამედროვე ანარქიული და ექსპლოატაციაზე აგებული, კლასთა ბრძოლითა და ომებით დაქუცმაცებული ძველი წყობილება? ამ დიდი პრობლემის გადაწყვეტის დროს ნიკოლაძის აზროვნებაზე დიდი გავლენა მოახდინა ნ. ჩერნიშევსკისა და სენ-სიმონ-ლუი ბლანის ნაროდნიკულმა და ასოციაციურმა თეორიებმა. ნიკოლაძეს სრულად დაუკმაყოფილებლად მიაჩნდა პრუდონის სისტემა; იზიარებდა რა იგი პრუდონის მიერ წარმოებულ კრიტიკას კაპიტალისტური წყობილების შესახებ, სრულიად არ მიაჩნდა მისი გეგმები მიზანშეწონილად „ჰარმონიულ წყობილების“ დამყარების საქმეში; – ნიკოლაძე სწერდა:

Н. Николадзе: „Капризы пера“ – „Тиф. Вестник“ № 110, 1875 г.

„პრუდონის სისტემის შემოღება ვერ აღმოფხვრიდა საფრანგეთის საზოგადოებრივი წყობილების არსებით ბოროტებას – მეტოქეობის სრულსა და განუსაზღვრელ ბატონობას; იგი ვერ მოსპობდა იმ ბრძოლას, რომელიც სწარმოებს არა მარტო სხვადასხვა ხელობასა და წოდების შორის, არამედ ცალკე პირებს შორისაც, რომელნიც ერთსადაიმაცე ხელობას მისდევენ. ფრანგ მწარმოებელთა დაქუცმაცებული მდგომარეობა აუცილებლად გამოიწვევდა მათ შორის გამწვავებულ ბრძოლას, რომელიც თავის მხრივ მთელი მრეწველობის ურთულესს ანარქიად გადაიქცეოდა. პრუდონის სისტემა ამ გარემოებას ყურადღებას არ აქცევდა. საფრანგეთის მრეწველობის დღევანდელ პირობებში ჩვენ ვამჩნევთ შეურიგებელ ომს ერთი მხრივ კაპიტალისტებსა და მეორე მხრივ მუშებს შორის; შემდეგ – ურთიერთ ბრძოლას თვით კაპიტალისტების შორის და ასეთსავე მოვლენას მუშებს შორის; ამჟამად ერთი მხარე თავიდან-ფეხებამდე იარაღშია ჩამჯდარი, მაშინ როდესაც მეორე მხარე მიშველ-ტიტველი დაიარება. პრუდონის სისტემა ამ მრგომარეობას შესცვლიდა იმ მხრივ, რომ ორივე მხარე შეიარაღებული აღმოჩნდებოდა, თუმცა არა ერთნაირად. მიუხედავად ამისა ანარქია და მწარმოებელთა შორის ომი კვლავ იწარმოებდა ძველებური სიმწვავით, თუ უფრო მეტად არა. პრუდონი გააფთრებით ებრძოდა მონათესავე ინტერესების ყოველგვარ შეერთებას, მწარმოებელთა გარკვეული რაოდენობის შეამხანაგებას საერთო წარმოებისა და ეკონომიური მოხმარების საფუძვლებზე. პრუდონი ისეთივე ულმობელობით ებრძოდა ამხანაგობებს, როგორც აჟიოტაჟს და ერთნაირად შეფასებას აძლევდა როგორც ერთის, ისე მეორეს მომხრეებს“¹⁾.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ აქ პრუდონის სისტემის სრულიად საფუძვლიანი კრიტიკა არის მოცემული. როგორც ცნობილია, პრუდონი მსხვილ კერძო საკუთრებას უწოდებდა ქურდობას, მაგრამ წვრილი კერძო საკუთრება, საკუთარ შრომაზე აგებული, პრუდონს წმინდათა-წმინდათ მიაჩნდა. აქედან წარმოსდგა მისი თეორია „საკუთრების გათანასწორებისა“, ცალკე ყოველი პიროვნების მესაკუთრედ გადაქცევისა; პრუდონს არ სწამდა წარმოებისა და მოხმარების კოლექტიური ფორმები; როგორც წარმომადგენელი წვრილ-ბურჟუაზიული ინდივიდუალური ანარქიზმისა, იგი მთელი თავისი არსებით ებრძოდა კომუნისტურსა და სოციალისტურ-ასოციაციურ თეორიებს.

იხ. მისი წერილი: „წ ე რ ი ლ ი პ რ უ დ ო ნ ზ ე“ – „რჩეული ნაწერები“, ტ. I, გვ. 156 – 7.

პრუდონის ინდივიდუალისტური სისტემა სრულიად ვერ მოსპობდა თანამედროვე ანარქიასა და კონკურენციას და ამ მხრივ ნიკოლაძემ იგი საფუძვლიანად უარყო. – ნიკოლაძემ მომხრე იყო და იგი არსებითად იცავდა იმ აზრს, რომ საზოგადოებრივ წყობილებას საფუძვლად შრომა დასდებოდა, რომ საზოგადოებრივი ჰარმონია მხოლოდ შრომის პრინციპზე იყო შესაძლებელი დამყარებულიყო. მაგრამ ეს შრომა ასოციაციურ-კოლექტიურ ფორმებში უნდა ჩამოყალიბებულიყო და არა ინდივიდუალურს ფორმებში, როგორც ამას ფიქრობდა პრუდონი.

არკვევს რა ნიკოლაძე 60-ანი წლების რუსეთის ახალი თაობის სამოღვაწეო პროგრამას, სწერს:

„ახალი თაობის აზრით ადამიანის ღირსების ერთად-ერთი დამცველი არის მხოლოდ შრომა, რომელიც სხვას არავის დააწვება კისრად... ამან აიძულა ახალი თაობა ხელი მოეკიდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ძირიანად გარდაქმნისათვის – ყველასა და თვითეთლისათვის საკუთარი და არა სხვისი შრომით ცხოვრება სავალდებულოდ აღეარებინა. გამოდიოდა რა ამ დებულებიდან, ახალთაობის საზოგადოების მართებული, ადამიანური მოწყობის აუცილებელ პირობად მიაჩნდა შრომის ისეთი ორგანიზაცია, რომლის დროსაც საზოგადოების ყოველი წევრი განურჩევლად – უზრუნველყოფილი იქნება შრომის იარაღით“¹⁾. ეს არის ის ძირითადი დებულება, რომელიც საფუძვლად ედება ნიკოლაძის ასოციაციურ სისტემას – ე.ი. იმ სისტემას, რომელიც მან დასავლეთ ევროპის სოციალისტებიდან და ჩერნიშევსკის მიმდევრებიდან ისესხა. მისი აზრით „ფართედ და რადიკალურად შეცვლა დრომოჭმული ორგანიზაციისა“ შესაძლებელია შრომის ასოციაციებისა და მიწის თემური წყობილების გზით, რომელიც ფართო გასაქანს მისცემს ხალხს და აამაღლებს მას კულტურულ-ეკონომიურად. თავის სადისერტაციო შრომაში განიარაღების შესახებ, რომელიც 1868 წ. წარუდგენია ციურიხის ბურჟუაზიულ უნივერსიტეტისათვის, ნიკოლაძე სწერს: „ეს რეფორმა (ე. ი. ასოციაციების, ამხანაგობების შემოღება. ს. ხ.) ერთი იმ აუცილებელ რეფორმათაგანია, რომელმაც უნდა შეანელოს განუსაზღვრელ კონკურენციის სიმწვავე. მართლაცდა პოლიტიკურ ეკონომიის კანონის თანახმად, მუშა-საქონლის შემქნელი, რომელიც წელში გაწყვეტილია რეალურ ცხოვრების სიმძიმის ქვეშ, ნაკლებ ხელფასსა სჯერდება,

Никифор Г.... „Правительство и молодое поколение“ 1866 г.

– „რჩეული ნაწერები“ ტ. I, გვ. 235.

ოღონდ თავის მუშაობით იმდენი იშოვოს, რომ იმით შეიძინოს, რაც არსებობისათვის აუცილებლად საჭიროა... მხოლოდ ს ა ა მ ხ ა ნ ა გ ო ც ხ ო ვ რ ე ბ ა ს, მკვიდრათ მოწყობილს და ყოველგვარ საქონლით ხელგამართულს, საწარმოვო კოოპერაციასთან შეერთებულს, შეუძლია მუშები კონკურენციის კლანჭებისაგან გაანთავისუფლოს: საამხანაგო ცხოვრების წყალობით, იმ ცხოვრების რომელიც ერთსა და იმავე დროს საწარმოოც იქნება და მომხმარებელიც, მუშას შეეძლება თავის დროზე გამოიყენოს სათადარიგო თანხა“¹⁾).

არ შეიძლება აქვე არ აღინიშნოს, რომ ასოციაციურ თეორიასთან ერთად ნიკოლაძემ ჩერნიშევსკიდან და რუსეთის 60-ანი წლების სოციალისტურ აზროვნებიდან გარკვეული ნაროდნიკული თეორიაც შეითვისა. როგორც ცნობილია, რუსეთის ნაროდნიკები რუსეთის მიწის მფლობელობის თემურ ორგანიზაციას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ და მასში ხედავდნენ ერთ-ერთ გზასა და საშუალებას სოციალიზმის გასახორციელებლად. იმ პერიოდში ნიკოლაძემ უკრიტიკოთ შეითვისა ჩერნიშევსკის შეხედულება თემისა და თემურ წყობილებაზე. 1865 წ. იგი სწერდა: „ჩვენ ღრმად ვართ დარწმუნებული, რომ საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების ერთად-ერთ ფორმას, რომელსაც შეუძლია ნამდვილი სარგებლობა მოუტანოს საქართველოს, წარმოადგენს მიწისა და ყოველგვარი სხვა საკუთრების სათემო განაწილება, აგრეთვე ხალხის შრომისა და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის სათემო ორგანიზაცია. ასეთი წყობალება სწორედ იმიტომ იქნება სასარგებლო საქართველოსათვის, რომ ყველა სხვა წყობილებაზე უკეთესად და, უფრო მეტიც, მხოლოდ და მხოლოდ ის შეუწყობს ხელს, შეძლებისამებრ, ხალხის კეთილდღეობის სრულ განვითარებას, რაც თავის მხრით, ხელს შეუწყობს ხალხის გონებრივი და ზნეობრივი ძალ-ღონისა და ნიჭის განვითარებას... საუკეთესო სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი წყობილების იდეალი, ჩვენის აზრით, ყველაზე ადრე რუსეთისათვის არის განსახორციელებელი, რადგან ამ წყობილების მთავარი პრინციპი – თემობრიობა, შეძლებისამებრ, რუსის ხალხმა შეინარჩუნა“²⁾).

აქედან შემუშავდა ნ. ნიკოლაძის პრაქტიკულ-პოლიტიკური გეზიც – რუსის ხალხთან და ახალთაობასთან ერთად უნდა იბრძოლოს საქართველომ ახალი წყობილების განხორციელებისათვის.

) „რჩეული ნაწერები“, გვ. 344 – 5.

Рио-Нели: „Освобождение крестьян в Грузии“ – „Колокол“ № 199, წ., რჩეული ნაწერები გვ. 174 – 5.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასოციაციების, ამხანაგობების თეორიის ქადაგებას და შრომის თემური წყობილებას არა ერთხელ დაბრუნებია ნიკოლაძე თავის წერილებში 70-იან წლებში. 1873 წ. იგი სწერდა: „ამ მიმართულების (გულისხმობს რუსის სოციალისტებს. ს. ხ.) უმთავრესი პრინციპი – შეერთებული, ამხანაგური შრომის და ცხოვრების გამართვა – ათასი წლობით არსებობს რუსეთელ ხალხში, რომელსაც მიწა-წყლის საზოგადოებრივი მფლობელობა (Общинное землевладение) და ამხანაგობრივი (артел) საქმის წაყვანა ძვლებშია გაძეგდარი აქვს... რაც უფრო მეტი დახმარება და გონიერი ხელმძღვანელობა მიეცემა რუსეთში იმ ამხანაგობებს, რომელნიც რუსეთის ხალხს თავისთავად დაუარსებია, რაც უფრო მეტი პრაქტიკული მხრით დაუახლოვდება ამ ხალხს ახალი მიმართულების პირები, მით უფრო და უფრო გაადვილდება რუსეთის გონებითი გახსნის საქმე, მით უფრო დაახლოვდება ის დრო, როცა ამ გახსნას გონიერი გზა მიეცემა და მის წინ ეხლანდელი დაბრკოლება და წინააღმდეგობა მოისპობა“¹⁾ ამავე საკითხის შესახებ 1879 წ. სწერდა: „იმავე მოძრაობის მეოხებით, რუსეთში მიხვდენ, რომ მათს ცხოვრებაშიაც ყოფილა ზოგიერთი იმისთანა მხარეები, რომელიც ევროპის განათლების მომხრეებსაც კი მოეწონება და აღტაცებაში მოიყვანს. გამოჩნდა მაგალითად, რომ ჩინებული რამ ყოფილა რუსეთის ძველი ჩვეულება შრომის ჯანაწილებისა (артели) და მიწის-მფლობელობისა (община), თითქმის ისეთი ყოფილა როგორც იდეალად უჩვენებენ ევროპის რეფორმატორობი (ე. ი. სოციალისტები)“²⁾.

ასე სწერდა ნიკოლაძე 70-იან წლებში მიწის თემური წაყოფილებისა და მისი მნიშვნელობის შესახებ საზოგადოებრივი წყობილების გარდაქმნის საქმეში. ჩვენ ქვევით დავინახავთ, თუ როგორ გამოიყენა მან ეს ფორმა მიწის მფლობელობისა ჩვენში აგრარული ურთიერთობის მოსაწესრიგებლად. არა ნაკლები ენერგიით ეწეოდა იგი პროპაგანდას ასოციაციების და ამხანაგობების დაარსების და მნიშვნელობის შესახებ.³⁾ 1879 წ. იგი სწერდა:

„შრომის და ძალის შეერთებით და ერთი მიზნისაკენ მიმართვით ხალხი იმისთანა საქმეებს ახერხებს რომელსაც ვერც ერთი

¹⁾ ნ. სკანდელი: „რუსეთის ცხოვრება“ – „კრებული“ № 5-6, გვ. 383 – 4 1873 წ.

²⁾ ნ. ნიკოლაძე: „საახალწლო“ – გვ. 255-ხ, 1830 წ.

1870 წ.

) იხ. ნ. სკანდელი: „ამხანაგობის ძალა“ – „სასოფლო გაზეთი“ – № 10, 11

კერძო პირი, რაგინდ გონიერი იყოს, მარტოხელად ვერ მოერეოდა, და ვერც ათასი ან ათი ათასი გენიოსი, ცალცალკე მშრომელი, ვერ გაარიგებდა. დიდი ეკონომია, დიდი სარგებლობა, ან სიადვილე მოსდევს შრომის გონიერ შეერთებას: ჯაფა მაშინ ყველას გაუადვილდება და შრომის ნაყოფით ყველასათვის მატულობს... გონიერი შრომის შეერთება, რიგიანი დისციპლინა იმაში მდგომარეობს, რომ ამ ათასი კაცის ტვინი და გონება საქმეს ეხმარებოდეს, რომ რაც მათ ძალა ან მოხერხება აქვთ, სულ ერთიანად შრომაზედ იყოს მიქცეული“... ¹⁾

ასე სწერდა ნიკოლაძე 60-იან და 70-იან წლებში ასოციაციებისა, ამხანაგობებისა და თემური წყობილების შესახებ. ასეთი იყო მისი სოციალური თეორია. იმ ხანებში იგი თავგამოდებით იცავდა ამ თეორიას და ცდილობდა მის ცხოვრებაში განაღდებას. 1876 წ. ი. ჭავჭავაძესთან კამათის დროს ნიკოლაძე სწერდა: „ეკონომიურ და საზოგადოებრივ მეცნიერებაში ორი უმთავრესი მიმართულება იყო ამ ჩვენს საუკუნეში. ამ ორს მიმართულებებს შუა მთელი ორმოცი წლის განმავლობაში დაუცხრომელი ბრძოლა იყო ატეხილი. პირველი მიმართულება, რომელსაც ჰქვია „ბურჟუაზიული“, და რომლის წარმომადგენელი იყო ჟან-ბატისტ-სე, ამტკიცებდა, რომ ქვეყანაზე ყველაფერი კარგათ მიდის, ოღონდ ნურც მთავრობა, ნურც საზოგადოება ნუ გაერევა ეკონომიურ საქმეებშიო. „აღებ-მიცემობის თავისუფლება“ დაამყარეთო, ქვიყანას მის მეტი არაფერი სჭირიაო... „მე ქარხანა მაქვს, მუშებს ვამუშავებ, ქირა არ ჰყოფნისთ იმათ, შიმშილით კვდებიან. თუ არ ყოფნისთ, წაბრძანდნენ, სადაც მეტი მისცენ იქ იმუშავონო“. ეს გახლავსთ ბურჟუაზიული მიმართულების აზრი. ასე ითარგმნება „აღებ-მიცემობის თავისუფლების“ ფრაზა. ამის წინააღმდეგათ ის მიმართულება, რომელსაც ჰქვია „საზოგადოებრივი“, ²⁾ ამბობს: საზოგადოება შედგება ცალ-ცალკე პირებისაგან, და

) ნ. ნიკოლაძე: „საახალწლო“ – გვ. 331 – 32, 1880 წ.

ს ტ უ რ ს. ეს სხვა წერილებითაც ამტკიცდება. მაგ. იხ. მისი წერილი: „საფრანგეთის სახელმწიფო“ გ. 147-148, 1894 წ. ნიკოლაძემ და მაშინდელმა ინტელიგენციამ შეგნებულად შემოიღეს თერმინი საზოგადოებრივი სოციალიზმის ნაცვლად. ეს ცენზურა ძალდატანებისგანაც იფარავდა მათ. რომ სოციალურის ქვეშ ნ. ნიკოლაძე სოციალისტურს გულისხმობდა შემდეგი მისი ციტატაც ამტკიცებს:

„მესამე ნაწილი ყველაზე უფრო მცირედი იყო მოთავეების რიცხვით, მაგრამ თან ყველაზე უფრო ძლიერიც პარიჟში, რადგანაც იმას მთელი პარიჟელი, მუშა-ხალხი თანაუგრძნობდა. იმას მოთავეთ ლუი ბლანი, კონსილერანი, ვიდალი

თავის საკუთარი სარგებლობისათვის მთელი საზოგადოება უნდა ცდილობდეს, რომ არც ერთი მისი წევრი არ დაიჩაგროს, არ წახედეს, სწორეთ ისე, როგორც კაცი თითოეულ თავის თითს ან სხეულის ნაწილს უფროთხილდება... უფ. ჭავჭავაძე ეკუთვნის იმ მიმართულებას, რომელიც ამ ოც-და-ათი წლის წინათ სუფევდა მეცნიერებაში (ე. ი. ბურჟუაზიულს. ს. ხ.) მე ყოველთვის, ყველგან, ყველგან ვებრძოდი ამ მიმართულებას, ამიტომ რომ ვეკუთვნი „საზოგადოებრივ“ მიმართულებას, რომელმაც მეცნიერებაში კაი ხანია სრულებით დაამარცხა ბურჟუაზიული მიმართულება“. ¹⁾

ასეთს სოციალურ თეორიებს ქადაგებდა ნ. ნიკოლაძე 70-იან წლებში. თუ როგორი სახე მიიღო ამ საინტერესო თეორიებმა პრაქტიკულ განხორციელების დროს და რაში გამოიხატებოდა მისი ნამდვილი ისტორიულ-სოციალური რაობა – ამას შემდეგ დავინახავთ. ახლა საინტერესოა გავიგოთ ის, თუ როგორი მეთოდითა და საშუალებებით, გზებით ცდილობდა ავტორი თავისი თეორიების რეალურად განხორციელებას, როგორი იყო მისი ბრძოლის საშუალებანი?

ნიკოლაძეს კარგად ესმოდა, რომ „Социальные движения нашего времени только тогда превращаются в политические перевороты, когда политические силы страны решаются противостоят им, чему служат подтверждением события социальной истории Западной Европы“. მაგრამ შეცდებით თუ ვიფიქრებთ, რომ ნ. ნიკოლაძე რევოლუციონური თეორიის მომხრე იყო. წინააღმდეგ რევოლუციონური მეთოდი მას

ხანდისხან პრუდონი და სხვა უდგა, და საზოგადო სახელათ „სოციალური (საზოგადოებრივი) პარტია“ ერქვა, იმ მიზეზით, რომ ეს პარტია ამტკიცებდა, რომ ხალხის ბედნიერებისა და განთავისუფლებისათვის საჭიროა ცვლილების მოხდენა არა-თუ მარტო პოლიტიკურ წესში. მთელ საზოგადოებრივ განწყობილებამაც და კანონშიც. (ნ. სკანდელი: „ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება“ „კრებული“ № 3, გვ. წ.).

ერთ კერძო წერილში კრიტიკოს ხო მ ლ ე ლ ს ნიკოლაძე სწერდა 1915 წ.. „1879 წ. სოლოვიევის ხელმწიფეზე სროლის შემდეგ, სიტყვა „სოციალიზმი“ ბევრათ უფრო მეტათ აკრძალული იყო ჩვენში ცენზურისაგან, ვინემ ჩერნიშევსკის და დობროლიუბოვის დროს, როცა ის ყველას მარტო ტეორიულ უტოპიათ მიაჩნდა, და არა მეზრდოლ ძალათ. ამის გამო, არც მე შემეძლო მისი ხმარება, თვარა მთელი ჩემი სტატია აღიკრძალეზოდა“ (იხ. „განთიადი“ № 8, გვ. 23, წ.).

ნ. ნიკოლაძე: „მრუდე გამოსარჩლება“ – № 47, 1876 წ.

) Н. Николадзе: „Социальные движения“ – „Тиф. Вестник“ – № 110. 1875 г.

არ მიაჩნდა მიზანშეწონილად და მთელ რიგ წერილებში უარყოფდა მას. მისი აზრით, რევოლუციისა და ძალდატანებით შეუძლებელი არის დიდი სოციალური ხასიათის ტრანფორმაციის მოხდენა. როდესაც 70-ან წლებში რევოლუციონური ნაროდნიკების დავალებით პ. ლ ა ვ რ ო ვ მ ა ლონდონში გამოსცა რევოლუციონური ორგანო „В п е р е д“ და ახალთაობის ინტელიგენციას მოუწოდებდა „ხ ა ლ ხ შ ი გ ა ს ვ ლ ი ს ა კ ე ნ“ რევოლუციის მოსამზადებლად, ნიკოლაძემ „ტფილისის უწყებაში“ სასტიკად გაილაშქრა მის წინააღმდეგ და უარყო მისი რევოლუციონური მეთოდი.¹⁾ იგი ამ შემთხვევაში წინააღმდეგი არ იყო ინტელიგენციის ხ ა ლ ხ შ ი გ ა ს ვ ლ ი ს, იგი ამ მეთოდს მხარს უჭერდა; მაგრამ ინტელიგენციას მისი აზრით, ხალხი რევოლუციონური ბრძოლისათვის კი არ უნდა მოემზადებია, არამედ მშვიდობიან პრაქტიკულ მუშაობით ეზრუნა ხალხის მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და ახალი სოციალური ურთიერთობისათვის პირობების მოსამზადებლად. ნიკოლაძე ფიქრობდა, რომ ასეთი მუშაობის მეთოდით იგი არსებითად ნ. ჩერნიშევსკისა და ნ. დობროლიუბოვის მიმდევარი იყო²⁾. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასეთი მეთოდი არ შეესაბამებოდა ჩერნიშევსკის საერთო აზროვნებასს, რომელიც რევოლუციონურ ნაროდნიკულ სოციალიზმის წარმომადგენლად ითვლებოდა რუსეთში. ამ მხრივ ნიკოლაძეს ჩერნიშევსკის მოძღვრება ყალბად ჰქონდა გაგებული.

არ შეიძლება აქ არ შევეხოთ მის წერილს – „Луи Блан и Гамбетта“-ს, რომელიც 1883 წლის ჟურნ. „Отечеств. записки“-ს პირველ ნომერში იყო დაბეჭდილი. ლუი ბლანის თეორიების შესახებ გამოთქმულ აზრებიდან მტკიცდება, რომ იმ ხანებში ნიკოლაძეს აღარ აკმაყოფილებდა „წვრილი წრეებისა“ და ამხანაგობების შედგენის მეთოდი და იგი ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო ე ბ რ ი ვ ს ო ც ი ა ლ ი ზ მ ი ს ა კ ე ნ გადახრილა. იგი სწერდა:

„...Республика обязана главным образом Луи Блану приобретением прочных и страстных симпатий рабочего со-
словия... Весь громадный талант свой посвятил он преимуще-
ственно достижению этой цели. Он взялся убедить рабо-
чих, что только республика достаточно сильна, чтобы до-
биться „экономической правды“ в жизни народа... Против
политиков и социалистов, проповедывавших достаточность

Н. Николаძე: „Капризы пера“ – „Тиф. Вестник“ № 90, 1875 წ.

последовательных преобразований, путем отдельных реформ, в строе современных экономических отношений. Луи Блан создал и выдвинул доктрину государственного социализма, основанную на коренном переустройстве всего государства на социальный лад, доктрину, нашедшую таких последователей и ревнителей, как Лассаль и Карл Маркс... Уверения Луи Блана, что одна только республика может разрешить „социальный вопрос“, что без нее нельзя достигнуть экономического освобождения, давно уже перешли в область общеупотребляемых аксиом“. ¹⁾

გარდამავალი პერიოდის მიჯნაზე ძლიერ ჩქარა მისი ს ა ხ ე ლ-
მ

წაპიტალიზმის თავისებური ფორმებით შეიცვალა; ობიექტური ცხოვრების ვითარებამ ძლიერ მალე დაარწმუნა იგი იმაში, რომ ერთდროთი ფორმა საწარმოო ძალების განვითარებისა და ეკონომიური ცხოვრების წინმსვლელობისა კაპიტალისტური წესწყობილება არის და მხოლოდ ამ ურთიერთობის განმტკიცებით არის შესაძლებელი ცხოვრების ნორმალურ კალაპოტში ჩაყენება; მეორე მხრივ, მისი ზრით კაპიტალიზმის ერთ-ერთი დამცველი ძალა, რუსეთის ბირობებში ცენტრალისტური ხელისუფლებაა. ამას ჩვენ ნათლად დავინახავთ ამ ნარკვევის მეხუთე თავიდან.

ზემოთ მოყვანილ მასალებიდან მკითხველმა ნათლად დაინახა, რომ ნიკოლაძემ 60-70-ან წლებში თავისებური გავლენა განიცადა, ზოგორც რუსეთის 60-იანი წლების უდიდესი წარმომადგენლის – ნიკ. ჩერნიშევსკის მოძღვრებისა, საიდანაც მან თავისებურად შეიფუთა ნაროდნიკულ-სოციალისტური აზრები და თემური წყობილების მნიშვნელობა, ისე დასავლეთ ევროპის უტოპიურ სოციალიზმის, საიდანაც გადმოიღო ასოციაციური თეორიები.

ეს თეორიების შეერთებამ და საქართველოს გაუპოხიერებელ ნიადაგზედ გადმონერგვამ, სადაც ჯერ კიდევ საწარმოო ძალები განვითარებული, მოუმწიფებელი იყო დ კაპიტალისტური ურთიერთობა
მ

თ

ს.პ. ნიკოლაძე: „Луи Блан и Гамбетта“ – „Отечеств. Записки“ № 1

საქართველოს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემი, 38, 39-40, 41, 1919 წ.

მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ ამ წერილის გამო ჟურნალს, რომლის რედაქტორი იყო ნ. მ ი ხ ა ი ლ ო ვ ს კ ი, მინისტრის განკარგულებით მეორე სასტიკი გაფრთხილება მისცეს, იმიტომ, რომ ნიკოლაძე, მათი აზრით, „ხოტბას ასხამდა ფრანგ-კომუნისტებს“. (იხ. В. Еагенъев: „Очерки по истории социалистической журналистики XIX в.“

მძიმე პირობებში იკავავდა გზას, ნიკოლაძის აზროვნებას გარკვეული სოციალური შინაარსი მისცა. არსებითად მისი თეორია, გამოყენებული საქართველოს სინამდვილეში, არა კაპიტალიზმის განვითარებას ეწინააღმდეგებოდა ჩვენში, არამედ ხელს უწყობდა მის სწრაფ მსვლელობას; – გ რ ძ ნ ო ბ და რ ა ნ ი კ ო ლ ა ძ ე ე ვ რ ო პ ი ს ტ ე ხ ნ ი კ ი ს ა და ე კ ო ნ ო მ ი კ ი ს უ პ ი რ ა ტ ე ს ო ბ ა ს ა და საჭიროებას, იგი ცდილობდა ამ ფაქტორების განვითარებისათვის ჩვენში ასოციაციური და კოლექტიური ფორმები მიეცა. პრაქტიკულად და ისტორიულად მისმა ი ა ნ წ ლ ე ბ ი ს ასოციაციურ-ნაროდნიკულმა სოციალიზმმა საქართველოს პირობებში ბურჟუაზიული შინაარსი მიიღო. ამიტომ მისი აზროვნება ფორმალურად სოციალისტური იყო, საქმით – ბურჟუაზიული. იგი იმ მიმდინარეობის წარმომადგენლად შეიძლება ჩაითვალოს, რომელსაც ბ უ რ ჟ უ ა ზ ი უ ლ - უ ტ ო პ ი უ რ ი ს ო ც ი ა ლ ი ზ მ ი ეწოდება, და რომელიც ფორმალურად „უპროლეტარო კაპიტალიზმის“ – უკეთ, უკაპიტალო კაპიტალიზმს – ქადაგებდა.

ნიკოლაძის 70-ანი წლების სამოღვაწეო პროგრამის გაცნობა ნათელ სურათს მოჰყენს მისი აზროვნების ნამდვილ სოციალურ შინაარსს.

I

V

ახალთაობის მოვალეობა და მისი როლი საზღვარგარეთის საზოგადოებაში

ერთი მთავარი საკითხი, რომელსაც საზღვარგარეთიდან დაბრუნების შემდეგ მიაქცია ყურადღება ნ. ნიკოლაძემ, ეს იყო ახალთაობის დარაზმვა ძველი, დახვსებული წესწყობილების წინააღმდეგ საბრძოლველად და ახალი საზოგადოებრივი ურთაერთობის შესაქმნელად. მაგრამ ახალგაზრდობის დარაზმისათვის საჭირო იყო შესაფერისი სამოღვაწეო პროგრამის გამომუშავება, ბატონ-ყმობის მოსპობის შემდეგ წამოჭრილ პრობლემების შესახებ შესაფერისი აზრის შემუშავება. ნ. ნიკოლაძის 70-იან წლების დასაწყისის წერილები სწორედ ამ მხრივ არის საინტერესო: აქ იგი ცდილობს არ დატოვოს არც ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი და ახალგაზრდობას მისცეს გარკვეული სამოღვაწეო გეგმა. გლეხთა საკითხი იყო იგი, საბანკო საქმე, ლიტერატურული პრობლემები თუ ერობის შემოღება, მრეწველობისა თუ ქალაქის თვითმართველობის საქმე, – ნიკოლაძე ცდილობდა თავისი პრინციპიალური შეხედულება გამოეთქვა მათ შესახებ და გარკვეულ გზას დასდგომოდა.

მისი აზრით ჩვენი ცხოვრების მოწესრიგება და მეთაურობა უნდა ეკისრა ახალთაობის ინტელიგენციას. იგი როგორც იდეალისტურ სოციოლოგიურ საფუძვლებზედ აღზრდილი, ცხოვრების განვითარების საქმესაც იდეალისტური თვალსაზრისით უყურებდა: მოწინავე ინტელიგენციას თავისი პრაქტიკული მუშაობით შეუძლია შეუცვალოს გეზი ცხოვრების მრუდე მიმდინარეობას და მისცეს მას უფრო სწორი და მიზანშეწონილი მსვლელობა, ასე ფიქრობდა ავტორი. ნიკოლაძე სწერდა: „ეს ახალი მიმართულება გვაიმედებს და ძალას გვაძლევს ჩვენ; ახალი თაობა, თავისი რწმუნებით, თავისი იმედით, თავისი მხურვალე სურვილით და აღტაცებით გვაახლოვებს ჩვენ იმ მიზანს, რომელიც გულ მომაკვდინებელ სიშორეში გვეჩვენებოდა, როცა ჩვენ ცხოვრებაში ფეხი შევადგით. ...ამ ახალი თაობის მომავალ მოქმედებაშია მთელი ჩვენი იმედი და რწმუნება... მისი მომავალი ჩვენთვის ჩვენე საკუთარი მომავალია“... ¹⁾).

აქედან ცხადია, თუ როგორ დიდი როლის შესრულებას აკისრებდა ნ. ნიკოლაძე ახალგაზრდობის ინტელიგენციას ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმატების საქმეში. როგორც უკვე ცნობილია, 60-იან წლების დასაწყისში საქართველოში ჩამოყალიბდა ახალი თაობის ჯგუფი, რომლის მეთაური და სულის ჩამდგმელი ი. ჭავჭავაძე იყო. ამ ჯგუფს კარგად იცნობდა ნ. ნიკოლაძე, იგი მის წევრადაც უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ იანი წლების დასაწყისში, ახალი იდეებითა და პრაქტიკული მოღვაწეობით გატაცებულ ნ. ნიკოლაძეს ვეღარ აკმაყოფილებდა ი. ჭავჭავაძის ჯგუფის პროგრამა და სამოღვაწეო გეზი. იგი სწერდა: „1861 წლის ახალი თაობა ჩვენ ცხოვრებაში პატიოსანი გრძნობით აღვსილი შემოვიდა, იმას კეთილი მიზანი ჰქონდა, პატივსაცემი მიმართულება, შრომისა და ბრძოლის სურვილი და ახალგაზრდული აღტაცება... გონების იარაღთა იმას მარტო ორიოდ მეტნაკლებათ ნათელი აზრი მიუძღვოდა: გლეხების განთავისუფლების სამართლიანობა, ბატონ-ყმობის უვარგისობა, მამულის სამსახური... და თუ ამ მცირედი იარაღით და ბარგით, ამ გამოუკვლეველი, ნისლიანი აზრებით მაშინდელმა თაობამ მაინც თავი გამოიჩინა და საზოგადოების თვალში უწინდელ თაობაზე მაღლა დადგა, ეს ერთი მხრით ძველი თაობის განუკურნველ სიძაბუნეს გვიმტკიცებს და მეორეს მხრით

ნ. სკანდელი: „ახალი ახალგაზრდობა“ – „კრებული“ № 1, გვ. 336
წ.

გვიჩვენებს, რა ადვილი იყო მაშინ ახალი მიმართულების გამარჯვება და ამაღლება.“¹⁾).

რას უწუნებს ნიკოლაძე 1861 წ. სამოღვაწეოდ გამოსულ ახალთაობას? მოუსმინოთ ისევ მას:

„ჩვენში – განაგრძობს იგი, – 1861 წლის თაობას, ისეთი წევრები სჭიროდა, რომელნიც დამზადებული და გაჩვეული ყოფილყვენ მაშინდელი საზოგადოებრივი საქმეების მმართვეაში. საუბედუროთ ეს თაობა ჩვენს ცხოვრებაში დაუმზადებელი შემოვიდა. იმან არც საზოგადოებრივი მეცნიერება იცოდა თეორიითა, არც პრაქტიკული მდგომარეობა ჩვენი ხალხისა, არც ჩვენი საზოგადოების საჭიროება და სურვილი. იმას მარტო კეთილი გული და პატიოსანი სურვილი ჰქონდა... იმას გაცნობილი არ ჰქონდა პრაქტიკული ცხოვრება, საზოგადოებრივი წესის კანონები და საჭიროებები, იმან არ იცოდა, თუ რა და რა ცვლილებას თხოულობდა ხალხის მდგომარეობა, რანაირ მოქმედებას და დისციპლინას თხოულობს ბრძოლის საჭიროება“...²⁾ მეორე ადგილას ავტორი სწერს: „სიტყვით უწინდელი ახალგაზდობა ერთს ამბობდა, საქმით მეორეს შვრებოდა. მის ნწეობით ცხოვრებაში რაღაც საზარელი განხეთქილება მოჩანდა, რომელიც თითქმის სრულიად აბათილებდა იმ ჩინებულ აზრებს, რომლის მქადაგებლად ეს ყმაწვილები გამოდიოდენ. ისინი საქციელით თითქო შერიგებას ეძებდენ ძველ თაობასთან, და ძლიერ ბევრ თავაზიანობას იჩენდენ ძველი ცხოვრების შესახებ. იმათში საკმაო რწმუნებას არ მოიძებნებოდა, და თან თავგამომეტება, ნიადაგ მიზნისაკენ ლტოლვა: ამის მაგიერ სჩანდა მუდმივი უხასიათობა, თავის დაღუნვა, გულხელდაკრეფა, მცირედი, თითქმის შეუნიშნავი ნამყოფით დაკმაყოფილება“.³⁾

ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის შეხედულება 1861 წელს სამოღვაწეოდ გამოსულ ახალთაობაზე და მისი აზრი სწორი იყო. როგორც ცნობილია, ამ ჯგუფის საუკეთესო წარმომადგენლებმა „რეფორმის“ შემდეგ პერიოდში სახელმწიფო სამსახურს მიჰმართეს და უბრალო მოხელეებად გადაიქცენ.⁴⁾ 70-ანი წლების ახალთაობის ინტელიგენციას ასეთი შეგუება ცხოვრების ვითარებასთან არ შეეძლო; მისი

ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი: „ახალი ახალგაზდობა“ – „კრებული“ – № 1, გვ. 285, წ.

იქვე, გვ. 333 – 4.

იხ. ამის შესახებ გ. წ ე რ ე თ ლ ი ს წერილი, – „კვალი“ № 46. გვ. 815

წქვე, გვ. 291, 285 – 6.

აზრით ჯერ კიდევ დიდი საქმე იყო გასაკეთებელი საქართველოში ჯერ კიდევ მთელი რიგი კარდინალური კითხვებისა იყო გადასაწყვეტი და ინტელიგენციას მისი პრაქტიკულად გადაწყვეტა მხოლოდ ენერგიული ბრძოლით შეეძლო, მხოლოდ მიზანშეწონილი პრაქტიკული მოღვაწეობით განახორციელებდა. იგივე ნიკოლაძე სწერს: „ეხლანდელი თაობა უფრო მტკიცე და უფრო ძნელი დასაკმაყოფილებელია. ის შერიგებას როდი ეძებს: ის დარწმუნებულია, რომ შერიგება შეუძლებელი საქმეა, სანამ ერთი თაობა მეორეს სრულიად არ დაემორჩილება და იარაღს არ დაყრის, და რადგანაც იმას თვითონ იარაღის დაყრა არ სურს, ის ცდილობს ძალით დააყრევინოს იარაღი თავის მოწინააღმდეგეს. იმას იმედი და რწმუნება უღვივის გულში. მისთვის პატიოსანი მიმართულება მარტო ლაზათიანი სიტყვების გამოთქმაში კი არა, საქმით უნდა გამოიხატებოდეს. ის საქმეს ეძებს და აფასებს. და, – ეს ყველაზე უფრო შესანიშნავია – იმას დიდად არაფრათ უღირს გაჭირვების ან შევიწროების გამოვლა იმისთვის, რომ მისი მოქმედება და საქციელი მის სიტყვებს ეთანხმებოდეს. ის თავის გამარჯვებას არც სხვის დახმარებაში ეძებს, არც უნაყოფო დიპლომატიაში, არც გულბეღ დაკრეფილ ცდაში. იმას მარტო თავისი საკუთარი თავის, საკუთარი შრომის, საკუთარი ძალის იმედი აქვს... ჩვენ ერთი სურვილის, ერთი ნების, ერთა აზრის და ერთის მოქმედების ქონვას უნდა შევეჩვიოთ, რომ ჩვენი გონიერი მოქმედებით, ჩვენი შეერთებული და ერთი მიზნისაკენ მიდრეკილი ძალით, ჩვენი დისციპლინით უკანასკნელი მეხი დავსცეთ ჩვენს ძველ თაობას და დამძალ ცხოვრებას. მარტო ამრიგი ამხანაგური განწყობილებით შეგვეძლება ჩვენ ჩვენი ცხოვრების გაუმჯობესება და პატრონობა. მარტო ამით შევიძენთ ჩვენ საზოგადოებრივ ძალას, მარტო ამით მოვიპოვებთ საზოგადოების თანაგრძნობას და ხალხის თანხმობას“...¹⁾).

საინტერესო ფაქტთან გვაქვს საქმე. ახალი თაობის ინტელიგენცია, ის, რომელიც თავის სამოღვაწეო პროგრამას ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ პერიოდში იმუშავებს, მარტო ხალასი აზრების წამოყენებით კი არ კმაყოფილდება, არამედ პ რ ა ქ ტ ი კ უ ლ მო ქ მ

წებლად. ამისათვის იგი მტკიცე ჯგუფის, ო რ გ ა ნ ი ზ ა ც ი ის დ ა ა რ - ზ

მას მიზანშეწონილი საქმეც ესაჭიროება. ხოლო ამ ს ა ქ მ ის ა თ ვ ის ბ

ა

ხევე. გვ. 334, 328.

ა

ც

ცდილობს. თავისთვის იღობს მტკიცე ბრძოლის ფანტასი,

საჭიროა შეერთებული და მტკიცე ორგანიზაცია. მოუსმინოთ იმავე ნიკოლამეს, თუ როგორ ასაბუთებს იგი ასეთი ორგანიზაციის, პარტიის დაარსების საჭიროებას. იმავე წერილში იგი სწერს: „ცხოვრება, განსაკუთრებით ჩვენში, ნამდვილი ბრძოლაა. ვი-საც ჩვენში ცხოვრება და მოქმედება სურს, – თუ კი იმას ცხოვრება ჯამაგირის ან შემოსავლის ქეიფიანურ ხარჯვით არ მიაჩნია, – ის თავის საქციელს და მოქმედებას ისე უნდა აწყობდეს, თითქოს საბრ-მოლველათ ემზადებოდეს; ამისათვის აუცილებელი საჭიროა ამხანა-გებთან დაახლოება, საერთო მოქმედების დამარაგება, საერთო პლა-ნის გაწესება, ისე რომ მთელ ახალგაზრდობას არა თუ მარტო სა-ერთო მიზანი, მაგრამ საერთო გზაც ჰქონდეს. პარტიებზე ბევრი რამ იყო თქმული, მაგრამ ის კი ბევრს არ ახსოვს, რომ ყოველ სა-ზოგადოებაში, რა გინდ ჩამოვარდნილი და ბნელი იყოს ის პოლი-ტიკური მხრით, აშკარათ ან ძალუღალა სდუღს პარტიული ცხოვრე-ბა. ეს ჩვენშიაც ასეა. ჩვენშიაც ძლიერ განსხვავებით და მტკიცეთ იხატება პარტიების მოქმედება, პარტიული ცხოვრება და როცა პარტიებს შუა ბრძოლა სდუღს, როცა გაცხარებული წინააღმდეგობა და ქიშპობაა იმის შესახებ, თუ რომელ პარტიას ერგოს საზოგა-დოების წინამძღოლობა და ერის თაოსნობა, საქმე თითქმის ყოველ-თვის იმ პარტიის სასარგებლოთ სწყდება, რომელსაც არა თუ მარ-ტო ხეირიანათ დამზადებული წევრები ყავს, თან გონიერი გამოყე-ნება შეუძლია თავისი წევრების ძალისა და ცოდნისა. ამ გამოყენე-ბის ნებას მარტო ერთობა, მარტო დისციპლინა აძლევს პარტიას... პარტიების ცხოვრებაში საქმე მარტო ბრძოლაში როდი მდგომა-რეობს. ყველაზე უფრო მძიმე და გავლენიანი საქმე პარტიებისათვის იმაში მდგომარეობს, თუ როგორ მოიხმარს რომელიმე პარტია თავის გამარჯვებას, რას გაარიგებს და გააწყობს ის როცა ბრძოლის ასპა-რეზი ხელში დარჩება, როგორ გამოიყენებს ის თავის გავლენას და დაავიწროვინებს თავის შრომას“. ¹⁾).

უდაოა, რომ ენერგიითა და სიცოცხლით აღსავსე ახალთაობის ინტელიგენცია დაუზოგველად ებრძოდა ძველ თაობას და ცდილობ-და ხელში ჩაეგდო „ჩ ვ ე ნ ი ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ ი ს წ ი ნ ა მ ძ ლ ო ლ ო-ბ ა და ე რ ის თ ა ო ს ნ ო ბ ა“, რომ გარდაექმნა საზოგადოებრივი წყობილება ახალს საფუძვლებზე. ეს პირველი მნიშვნელოვანი ცდა იყო ჩვენი ინტელიგენციის მიერ ცხოვრების სათავეში მოქცევისა და ამას დიდი საზოგადოებრივი ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა: ამ

ინტელიგენციის პირით ახალი, ჯერ განუვითარებელი ბურჟუაზიული ურთიერთობა და ნორჩი, ჯერ მოუმწიფებელი, დაუდუღებელი ბურჟუაზიული კლასი მეტყველებდა.

ინტელიგენციის ამ პრაქტიკულ მოღვაწეობის საფუძვლებზე ან წლებში ჩვენში ჩამოყალიბდა ორი ჯგუფი; თავისი საზოგადოებრივ მისწრაფებებით და კლასიური საფუძვლებით – ერთი მათგანი გამოხატავდა წვრილ-ბურჟუაზიული ფენების მისწრაფებასა და იდეოლოგიას, ხოლო მეორე – ახლად ჩამოყალიბებულ ბურჟუაზიული წრეების მისწრაფებას. ეკონომიურმა აუცილებლობამ და „ახალმა პირობებმა ჩვენი ძველი ურთიერთობის რადიკალურად გარდაქმნა მოითხოვა, მაგრამ ამ მოთხოვნილებას წინ ეღობებოდა თვითმპყრობელობის ბიუროკრატიული აპარატი და ძველი სოციალური ფენები. ბრძოლა ამ დაბრკოლებათა წინააღმდეგ წვრილ-ბურჟუაზიულმა და ბურჟუაზიულმა ფენებმა ორი სხვადასხვა გზით განავითარა: პირველი რევოლუციონური მეთოდით, ძალდატანებით ცდილობდა არსებული წყობილების მოსპობას და ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის დაფუძნებას, – სწორედ ასეთი გზით იბრძოდა ნაროდნიკული ორგანიზაცია, რომელიც ჩვენში 1872 – 73 წლებში ჩამოყალიბდა და რომელიც რუსეთის რევოლუციონური ორგანიზაციების ერთ-ერთ ფრთას წარმოადგენდა. ¹⁾ მეორეს მეთოდი მშვიდობიანი და ლეგალური იყო; იგი ფიქრობდა მშვიდობიანის გზით აქტიური მონაწილეობა მიეღო ცხოვრების ახალ ვითარებაში, ახალ დაწესებულებებში და მიეცა მისთვის გარკვეული სახე. ამ გზას დაადგა ის ჯგუფი ახალთაობისა, რომელიც ჩამოყალიბდა წ. გ. წერეთელი სწერდა 1897 წ. ამ ჯგუფის შესახებ:

„... 1866 წლიდან გამოჩნდა ახალი უფრო პროგრესიული მოძრაობა ქართულ ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ სფეროში. ამ დროს გამოჩნდა მეორე დასი. განსაკუთრებით თავი იჩინა ამ მეორე დასმა 1869-დან 1877-მდე. ეს დასი შეჯგუფდა და შეკავშირდა „დროება“ – „კრებული“-ს რედაქციაში. ამ დასის ნამდვილი წარმომადგენლები იყვნენ ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, ს. მესხი, კ. ლორთქიფანიძე და პეტრე უმიკაშვილი. ამათვე შემოუერთდა განკერძოვებული მოღვაწე პოეტი აკაკი წერეთელი. ეს მეორე დასი იყო პროგრესიულ-დემოკრატიული მიმართულების მიმდევარი“. ²⁾

იხ. სიმ. ხუნდაძე „სოციალიზმის ისტორიისათვის საქართველოში“ ტ. II, 1927 წ.

იხ. „კვალი“ – № 46, გვ. 816, 1897 წ.

ამ პროგრესიულ-დემოკრატიული დასის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი და სულის ჩამდგმელი შეიქმნა ნ. ნიკოლაძე 70-იან წლებში. მისმა სოციალისტურმა და ასოციაციურმა თეორიებმა პრაქტიკულ საკითხების დამუშავების დროს გარკვეული ბურჟუაზიული შინაარსი მიიღო. ასოციაციურ-საზოგადოებრივი შრომის ფორმა პრაქტიკაში უნდა ბურჟუაზიული შინაარსით ავსილიყო და ასედაც მოხდა. ცხოვრების რეალურმა ძალამ, ობიექტიური პირობების საჭიროებამ მისი სოციალური თეორიის გარეგანი ფორმა საპნის ბურთივით დაამსხვრია და მას ის შინაარსი მისცა, რომელსაც მაშინდელი მატერიალურ-სოციალური პირობები და აუცილებლობა მოითხოვდა. ამ თავისებურ ბრძოლას ნ. ნიკოლაძის მოძღვრების „ფორმასა“ და „შინაარს“ შორის უფრო ნათლად ცალკე საკითხების განხილვის დროს დავინახავთ. ახლა საერთოდ გავიცნოთ ის კონკრეტული ამოცანები, რომელიც ნიკოლაძეს და მის ჯგუფს აინტერესებდა აღნიშნულ პერიოდში. იგივე ნიკოლაძე სწერდა:

„ვინ არ იცის, რომ დღეს ჩვენში ცხოვრება ისე წაყრუებული და მიძინებული აღარ არის, როგორც ამ თხუთმეტი წლის წინეთ იყო. ვინ არ იცის, რომ გლეხების განთავისუფლებამ ზოგიერთი მხრით ახალი ეკონომიური მდგომარეობა შექმნა, რომელიც ხშირათ აფიქრებს ჩვენ საზოგადოებას? ვინ არ იცის, რომ ამ ცვლილებას და სასამართლოების ახალ წესს შესანიშნავი ცვლილებები მოსდევნ ქალაქების და მაზრების გამგეობაში, და – როდესმე – ჩვენში ქალაქების საზოგადოებრივი გამგეობა და ერობა (земство) შემოიღება? ვინ არ იცის, რომ დღეს ჩვენში თითქმის ყოველგან სურვილი იზადება, რაც შეიძლება უფრო სარგებლიანათ გამოიყენონ პატრონებმა თავიანთი მიწა-წყალი და ადგილ-მამული? ვინ არ იცის, რომ ის მოძრაობა სამსახურის ადგილების შოვნისათვის, რომელიც ამას წინეთ ჩვენ საზოგადოებაში სუფევდა, დღეს გვარიანათ გაგრილებული და ძალა-კლებულია, რადგანაც ყველასათვის ცხადი საქმე შეიქნა, რომ სამსახურის ხეირიანი ადგილები ყველას ვერ გაწვდება და სანიადაგოთ ყველას ვერ დააკმაყოფილებს? ეს ყველასათვის ცხადია. მაშასადამე შემდეგში ჩვენ საზოგადოებას ბლომათ დასჭირდება სხვადასხვა ხელოვნებაში და სწავლაში დახელოვნებული ახალგაზრდები, როცა საზოგადოების წინ, მაგალითად, ერობის საქმე წარმოდგება, მაშინ ახალგაზრდობას მარტო ორიოდ გრძნობიერი სიტყვის თქმა როდიღა ეყოფა კაცების თანასწორობაზე. როცა საზოგადოების ხელში, ვთქვათ, შკოლების გაწყობა, საავადმყოფოების დაწესება, გზების გაყვანა, ხარჯის შეკრება და სხვა იქნება, მაშინ ახალგაზრ-

დობას, კეთილი და პატიოსანი სურვილის მეტი, ნამდვილი და პრაქტიკული ცოდნის გამოჩენა დასჭირდება, იმ ცოდნის, მაგალითად, რომელიც გზების გაყვანას, ხარკის განაწილებას, შკოლების მმართვეას და სხვას შეეხება. თუ მაშინ ახალგაზრდობას საკმაო წევრები არ ეყოლება ამგვარ ცოდნაში დახელოვნებული, თუ, ვთქვათ, იმან თვითონ, თავისი საკუთარის ძალით, ვერ მოახერხა ხალხის საქმეების გამგეობა, რაც, შეეხება შკოლებს და მაღაზიებს, გზას და ბეგარას, სასოფლო და სამაზრო სესხებს და სხვა. შენი მტერია ცუდათ წავა მაშინ როგორც მთელი ერობის საქმე (რადგანაც ძველ თაობას ამ საქმეში სულ არაფერი ესმის), ისე ჩვენი ახალგაზრდობის გავლენა საზოგადოებაზე და ხალხზე.“¹⁾

ამრიგათ ნიკოლაძის აზრით, ახალმა საზოგადოებრივმა პირობებმა ახალი ამოცანები დაუსახა განსახორციელებლად ახალთაობას; საქართველოს საზოგადოებრივ-ეკონომიური წყობილება და სოციალური ურთიერთობანი თავის განვითარების ახალ ფაზაში შედიოდა და ინტელიგენციის მოვალეობაც იმაში გამოიხატებოდა ავტორის აზრით, რომ მას მეთაურობა გაეწია და აქტიური მონაწილეობა მიეღო ჩვენი ცხოვრების ახალ საფუძვლებზე გარდაქმნის საქმეში. მაგრამ ეს გარდაქმნა თანდათანობით იყო შესაძლებელი: იგი არ მოითხოვდა არც რევოლუციასა და არც ძალდატანებას: მშვიდობიანი, ნელი და მიზანშეწონილი მუშაობა ინტელიგენციისა მიაჩნდა ნიკოლაძეს ჩვენი ცხოვრების ერთად-ერთ წინ წამწევ ფაქტორად. როგორც ვიცით, მან დიდი ხნით ადრე უარყო რევოლუციონური მეთოდი; მისი გაგებით ჩერნიშევსკი უარყოფელი იყო რევოლუციისა და მშვიდობიან მეთოდს აღიარებდა საზოგადოებრივ ცხოვრების გარდაქმნის საქმეში. ნიკოლაძე ჰფიქრობს, რომ ინტელიგენცია უნდა გა-

3
ფულტურული მუშაობის საწარმოებლად, ხალხის დასახმარებლად, მშვიდობიანი წრეების შესაქმნელად და სხვა, „რათა ამით თანდათანობით შევქმნათ ის ძალა, რომელიც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა საფუძველის უფრო ფართოდ და რეალურად გარდაქმნას შესძლებს.“²⁾ ასეთივე აზრი მან გაატარა თავის წერილში – „რ უ ს ე ხ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა“, რომელიც 1873 წელს დაიბეჭდა „კრებულში“. ამ წერილში ავტორი პირდაპირ ამბობდა, რომ „ხალხში ჩასახლებულ“ ინტელიგენციის წყალობით „...ხელ-ახლავ აღიმძრება საზოგა-

3

იქვე, გვ. 308 – 310.

1) „ახალთაობის მოვალეობა“, თბილისი, 1966 წ. გვ. 7, 1868 წ. ან „რჩეული ნაწერები“ ტ. I. გვ. 269.

დოებაში გაუმჯობესებული და გამძლავრებული ზნეობითი გრძნობა და მაშინ ხელ-ახლავ უპირატესობა იმ მიმართულებას მიეცემა, რომელსაც საფუძვლათ საზოგადოების ზნეობითი და გონებითი გახსნა უძევს... უნდა გავიხსენოთ, რასაც ზემოთ ვამბობდით იმ პირების გავლენაზე, რომელნიც წვრილმან მაზრებში ჩასახლდნენ, და რომლებმაც თან ახალი შეხედულობა და ჩვეულებები ჩაიტანეს. თუმცა დღეს იმათი ძალა და გავლენა მარტო წვრილმან წრეებზეა შესამჩნეველი, მაგრამ იმათ გაცალცალკევებულ მაგალითს და ძალას მომავალში დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს რუსეთელი საზოგადოების ზნეობით ცხოვრებაში“¹⁾.

ამსახით ნიკოლაძე იმ პერიოდში მომხრე იყო იმისა, – რომ ინტელიგენციას ეკისრა ახალეული ცხოვრების მეთაურობა, ეწარმოებია კულტურულ-საზოგადოებრივი მუშაობა და ხალხში ჩასახლებულიყო. ავტორი იმ აზრისა იყო, რომ ყოველ ახალ წამოწყებულ საზოგადოებრივ საქმეში ინტელიგენციას აქტიური მონაწილეობა მიეღო და შეეტანა მასში ახალი სული, ახალი იდეები. თუ რამდენად შესძლებდა ინტელიგენცია თავის მიზნების განხორციელებას და საზოგადოებრივი ცხოვრების თავის პროგრამის მიხედვით გარდაქმნას – ეს მეორე საკითხია. რასაკვირველია, ისტორიულ-ობიექტიური გარემოება და ძალა თვით ახალი თაობის ინტელიგენციის პრაქტიკული მოღვაწეობას მაშინდელი ისტორიულ-საზოგადოებრივ ცხოვრების მიმდინარეობას დაუმორჩილებდა. ამ გადაგვარებას ვერ ასცდებოდა და ვერც ასცდა ინტელიგენცია. მაგრამ ისიც უნდა ავლნიშნოთ, რომ ეს ახალი თაობის ინტელიგენცია მხურვალე გრძნობით, გარკვეული პროგრესიული პროგრამითა და აქტიური პრაქტიკული მოღვაწეობით ცდილობდა ძველი ცხოვრების ახალ საფუძველზე გარდაქმნას. ნ. ნიკოლაძის მაშინდელი აზროვნების დასახასიათებლად და პრაქტიკულ სამოღვაწეო გეგმების გასაგებად საჭიროა ისიც ვიცოდეთ, რომ ნიკოლაძე იმ პერიოდში მთავრობისადმი მტრულად იყო განწყობილი და ამიტომ იყო, რომ იგი ინტელიგენციას მოუწოდებდა „სახელმწიფოს“ გარეშე და მის საწინააღმდეგოდ, – თვითა საზოგადოებაში ეძებნა თავისი სამოღვაწეო სარბიელი და დასაყრდენი ძალა. ერთს თავის წიგნაკში იგი სწერდა:
„...ახალთაობას არ შეეძლო მეფის ალექსანდრე მე-II-ის ცრურეფორმატორულ მთავრობასთან ხელჩაკიდებული სიარული. ეს ორი

ნ. სკანდელი: „რუსეთის ცხოვრება“ – „კრებული“ – № 5 – 6, გვ. 393 – 4, წ.

ერთმანეთის სრულიად საწინააღმდეგო ძალა მალე შექველად უნდა დასტაკებოდა და დაეწყო ურთიერთ შორის სამკვდრო სასიცოცხლო ბრძოლა. ამ ორ ბანაკს შორის შეუძლებელია რაიმე, დიად, ოდნავი რაიმე დაახლოება, შეუძლებელია რაიმე მორიგება, წარმოუდგენელია ოდნავი დათმობაც კი, გარდა მოქმედების ასპარეზის დათმობისა. ბრძოლა ამ ორ ბანაკს შორის ცხადად გვიჩვენებს, რომ იგი დაუნდობელი და შეუბრალებელია... ჩვენ გვინდოდა გეგვენებია, რომ ალექსანდრე მე-II-ის მთავრობა მოწინააღმდეგე იყო, არის და იქნება ხალხის საკეთილდღეოდ მიმართული ყოველგვარი მოძრაობისა და, მაშასადამე მოწინააღმდეგე ახალთაობისა“¹⁾.

სწორეთ აქედან წარმოსდგებოდა ნიკოლაძის პრაქტიკული პროგრამის შინაარსიც. იგი რევოლუციონურ ომს არ უცხადებს ხელისუფლებას, მაგრამ არც მასთან თანამშრომლობა სურს. დამოუკიდებელი პრაქტიკული მუშაობა საზოგადოებაში და ხალხის სასარგებლოდ – აი ამისი სამოღვაწეო სარბიელი; შეერთებული შრომის დაწესება და ასოციაციური პრინციპების გატარება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში – აი მისი ამოცანები.

ქვევით ჩვენ დავინახავთ თუ როგორ სახეს ლებულობდა ეს მისი „ასოციაციური“ თეორია, როდესაც პრაქტიკულ ცხოვრებას უახლოვდებოდა და რეალურად ცდილობდა ხორცის შესხმას. როგორც ვწერდით, ამ ახალი თაობის ინტელიგენციის სახით ჯერ კიდევ სუსტი და ხერხემალგაუმაგრებელი ბურჟუაზიული კლასი მეტყველებდა ჩვენში. ისტორიულად, ეს მომქმედი და ჯანსაღი, მაგრამ ერთობ მცირე რიცხოვანი ინტელიგენცია ჩვენში ცდილობდა გაეკეთებია ის საქმე, რომელიც ბურჟუაზიას უნდა შეესრულებია და მის ისტორიულ მოვალეობას შეადგენდა. ინტელიგენცია მოკლებული ფაქტიურად თავისი კლასის მტკიცე ბრძოლის საფუძველს, თვით ცდილობდა თავისი კლასის მისიის ასრულებას და ცხოვრების მაღლობების დაპყრობას, რომ ამით, შეგნებით თუ შეუგნებლად, ბურჟუაზიული ურთიერთობის სწრაფი განვითარების შესაძლებლობა ფაქტად ექცია. საერთოდ აქ უნდა ვეძიოთ ახალი თაობის ინტელიგენციის აქტივობისა და მისი სამოღვაწეო პროგრამის ისტორიული და სოციალ-კლასიური ფესვები.

Никифор Г... „Молодое поколение и правительство“ 1866 წ., რჩეული ნაწერები, ტ. I. გვ. 240.

საკითხის სისწორით გაგებისათვის, მკითხველმა წინდაწინ უნდა იცოდეს, რომ ჩვენში თავისებურ ისტორიულ და საზოგადოებრივ ობიექტიურ პირობებში ვითარდებოდა ბურჟუაზიული აზროვნება და იდეოლოგია. ჩვენში ჯერ კიდევ ბურჟუაზია უხერხემლო იყო და ბურჟუაზიის კლასიური ბრძოლა მოუმიწიფებელი როდესაც ბურჟუაზიული აზროვნება უკვე შემოიჭრა და ბურჟუაზიული იდეოლოგია თავისებური ფორმებით განვითარდა. აქ მექანიკური მეთოდით ვერაფერს ვერ ახსნი, თუ არ მოიმარჯვე მარქსიზმის დიალექტიური მეთოდი კვლევა-ძიებისა. რასაკვირველია, ბურჟუაზიული იდეოლოგია ჩვენში ციდან არ ჩამოსულა და არც მექანიკურად გადმონერგილა უცხო ქვეყნებიდან, – იგი ჩვენი საერთო ცხოვრების მაშინდელ საწარმოო ძალთა განწყობილებისა და ეკონომიური მდგომარეობის ნიადაგიდან აღმოცენდა. რომ ჩვენი ცხოვრების განვითარება კაპიტალისტურ ურთიერთობისაკენ მიექანებოდა, – ეს დღეს ყველასათვის უდავო ფაქტია; რომ ამ საფუძველზე უნდა აღმოცენებულიყო თავისებური ბურჟუაზიული იდეოლოგია და აზროვნება – ესეც უდავო ფაქტათ უნდა გადაიქცეს. ამ საკითხის ნათელსაყოფად საინტერესო იქნება მოვიყვანოთ გ. პლехანოვის შემდეგი დებულება „... ახალი უჩვეულო ურთიერთობა გავლენას ახდენს ადამიანთა ფსიხოლოგიაზე და ძლიერ ცვლის მას... საზოგადოების ზოგი წევრი... რომლისთვისაც მავნებელია ძველი წყობილება, ემხრობა წინსვლითი მოძრაობას, მათი ფსიხოლოგია იმ საწარმოო ურთიერთობათა მიმართულებით იცვლება, რომელიც ერთდროს ძველ, დრო მოჭმულ ეკონომიურ ურთიერთობათა ადგილს დაიჭერს. როგორც ხედავთ, ეკონომიასთან ფსიხოლოგიის შეგუება გრძელდება, მაგრამ თანდათანობითი ფსიხოლოგიური ევოლიუცია წინ უსწრებს ეკონომიურ რევოლუციას“. ¹⁾ თუ ამ სოციოლოგიურ დებულებას ჩვენს სინამდვილეში მომხდარ ზემოდ აღნიშნულ საზოგადოებრივი მოვლენის ასახსნელად გამოვიყენებთ, მაშინ ჩვენთვის ნათელი გახდება თუ როგორი გზით შემუშავდა ჩვენში 60 – 70-იან წლებში ბურჟუაზიული იდეოლოგია. ის ღრმა ეკონომიურ-საზოგადოებრივი კრიზისი, რომელსაც მთელი ჩვენი ცხოვრება განიცდიდა გასულ საუკუნის 50-60 წლებში, არსებითად გამოწვეული იყო ძველი ნატურალური შეურნეობისა და ბა-

გ. პლехანოვი: „მონისტური თვალსაზრისი ისტორიაზე“ გვ. 165 – 6.

ტონყმური წყობილების რღვევის პროცესებითა და საწარმოო ძალების კაპიტალისტური ურთიერთობისაკენ განვითარების ტენდენციებით. მოწინავე ინტელიგენციის ნაწილმა ნათლად იგრძნო ძველი წყობილების რღვევა-განადგურება და მისი ფსიხოლოგიაც – და მაშასადამე აზროვნებაც, – იმ საწარმოო ძალთა მიმართულებით განვითარდა, რომელსაც ჩვენი დრომოჭმული ეკონომიური წყობილების ადგილი უნდა დაეჭირა. ამ ახალი ეკონომიური ურთიერთობის არსებითი შინაარსი კაპიტალისტურ წყობილებაში გამოიხატებოდა და ის ინტელიგენტთა წრეები, რომელნიც ებრძოდნენ ბატონყმურ წყობილებას, ძალაუვნებურად ბურჟუაზიის სასარგებლო საქმეს აკეთებდნენ, ბურჟუაზიული კლასის სასიცოცხლო ინტერესებს გამოხატავდნენ.

აგრარული საკითხი

იანი წლების რეფორმები მოლიბერალო და კონსერვატიულ მიმართულების ისტორიკოსების მიერ დიდი რეფორმების სახელწოდებით არის მონათლული. მაგრამ რუსეთის რადიკალურად მოაზროვნე ინტელიგენციამ (ჩერნიშევსკი და მისი ჯგუფი) იგი სამარცხვინო რეფორმის სახელწოდებით მონათლა და ხალხს მოუწოდა შეიარაღებული ძალით დაემსხვრიათ ახალი მონობის დამკანონებელი თვითმპყრობელობა და დაეწესებიათ რევოლუციონური დიქტატურა ¹⁾. არა ნაკლები სამარცხვინო იყო და ქართველი გლეხისათვის შემავიწროებელი საქართველოში გატარებული გლეხთა „რეფორმა“, რომელმაც მხოლოდ გარეგნულად, იურიდიულად გაანთავისუფლა გლეხი ბატონყმურ უღლისაგან, ხოლო ეკონომიურად იგი უფრო უარეს მდგომარეობაში ჩააგდო. არსებითად უმიწოდ განთავისუფლებული გლეხი მაგარი არტახებით იქმნა მიკრული მემამულეზე და სწორედ ამ ეკონომიურ მონობას გამოხატავდა ის ახალი ინსტიტუტი, რომელიც დროებით-ვალდებულთა სახელწოდებით არის ცნობილი. მაგრამ გლეხს სტანჯავდა არა მარტო უმიწობა და მემამულის კვლავ ბატონობა, არამედ ცარიზმის ბიუროკრატიული აპარატის სიმძიმე და მრავალგვარი სახელმწიფო გადასახადები, საეკლესიო გადასახადები ²⁾ და ვაჭარ-ჩარჩთა დავალიანება. რეფორმის საშუალებით ეკონომიურად გაღატაკებულ გლეხობას ახალმა ეპოქამ – კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებამ უფრო უარესი მდგომარეობა

იხ. ჩვენი მონოგრაფია: „ნ. გ. ჩერნიშევსკი“. 1929 წ.

წ. გურიაში ავანყებული გლეხები პირდაპირ უარს აცხადებდნენ

საეკლესიო ბეგარის გადახდაზე (იხ. ცენტრ. არქივში ოფიციალური წერილი: Аграрно-революционное движение в Грузии в 1909 – 4 г.).

შეუქმნა. ახალი ეკონომიური ფაქტორების ზეგავლენით ჩვენი სოფლის ცხოვრება შეირყა და საგრძნობი მნიშვნელობის დიფერენცია-ცია დაიწყო; გლეხობის საგრძნობი ნაწილი ქალაქისაკენ წავიდა ლუკ-მა პურის სამიებლად და სწორედ აქედან წარმოსდგა პირველი კადრები საქართველოს მუშათა კლასისა. გლეხთა უკმაყოფილება და მოძრაობა რეფორმის შემდეგ პერიოდში აჯანყებასა და მემამულეთა წინააღმდეგ ბრძოლაშიაც გამოისახა. 1875 – 76 წლების გლეხთა არიულობა სვა-ნეთში, 1876 წლის – სამეგრელოში, 1878 წ. ქიზიყში, 1902 წლის გურია-სამეგრელოში, მიმართული იყო, როგორც თვითმპყრობელობის ბიუროკრატიული აპარატის თვითნებობის წინააღმდეგ, ისე მემამუ-ლეების საწინააღმდეგოდაც. მ ი წ ი ს ს ა კ ი თ ხ ი, მ ი ს ი ხ ე ლ ა ხ ა-ლი გა და ს ი ნ ჯ ვ ა და მოწესრიგება ახალ საფუძველ-ზე – ქართველი გლეხობის მთავარ ამოცანად გადაიქცა. ქართველი გლეხის ეს შევიწროებული მატერიალური მდგომა-რეობა ყველასათვის დასანახი იყო. ამას არც მოლიბერალო მემამუ-ლენი მალავდენ; მაგ. კახელი მემამულე რ ა მ. ა ნ დ რ ო ნ ი კ ო ვ ი თავის პატარა ბროშურაში 1880 წ. სწერდა:

„Дефицит в экономической жизни крестьянина состав-ляет каждый год 17 руб. Положение временно обязанных крестьян платящих бывшим помещикам повинности, а так-же выкупивших с пособием от правительства полевые земли и усадьбы своего надела, обязанных вносить в каз-ну выкупные деньги, еще печальнее“ ¹⁾).

ასე სწერდა კახელი მემამულე; მაგრამ ქართველი გლეხის ეკო-ნომიურ-მატერიალური სივიწროვე და მის კისერზე დადგმული ახა-ლი მონობის უღელი უფრო საგრძნობი და თვალსაჩინო იყო ახალი თაობის ინტელიგენციისათვის. გაზ. „დროება“, ჟურნ. „სასოფლო გა-ზეთი“ და „კრებული“ არსებით ყურადღებას აქცევდა გლეხთა მდგო-მარეობას და ცდილობდა მათი მატერიალური პირობების გაუმჯო-ბესებას. გ. წერეთელი, ²⁾ ს. მესხი ³⁾ და სხვები ამ საკითხს დასტრია-ლებდენ თავზე.

ნიკო ნიკოლაძემ ჯერ კიდევ 1865 წ. მიაქცია ყურადღება გლეხ-თა საკითხს და თავის შესანიშნავ წერილში, რომელიც გერცენის

Рамаз Андроникон: „Наше общество и его современное стремление“

გვ. 20, 1880 წ.

იხ. მისი წერილები „სასოფლო გაზეთში“ აგრეთვე „დროება“ № 1, წ. № 10, 1875 წ.

იხ. მისი წერილი „დროება“ № 12, 1875 წ.

წლის „კოლოკოლ“-ის ფურცლებზე დაიბეჭდა, კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა თვითმპყრობელობის საგლეხო რეფორმა საქართველოში. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნიკოლადისათვის საზღვარგარეთ ფართო მოედანი იყო გადაშლილი თავისუფალი აზრის გამოთქმისათვის და ამიტომ მან თავის წერილით სავსებით შესძლო მოწინავე, ახალთაობის ინტელიგენციის აზრის გამოთქმაც აღნიშნულ საკითხზე. თავის წერილში ნიკოლადე გადაჭრით და ძირეულად გმობს საგლეხო რეფორმის დებულებებს. იგი სწერს:

„ახალი „კანონდებულებანი“, რომელიც მაღალფარდოვანი სიტყვებით გვაუწყებენ, რომ „გლეხთა ყმობა... საბოლოოდ ისპობაო“, მიზნად ისახავენ მხოლოდ ახლანდელი „statu quo-ს (ე. ი. ბატონყმობის) განმტკიცებას და ყველა მისი მთავარი საფუძველის საუკუნოდ დაკანონებას და განმტკიცებას... რადგან ბატონყმობის კვლავ ხელუხლებლად დატოვება ყოვლად შეუძლებელი იყო, რუსეთის მთავრობამ, რუსეთის ბნელეთის მოციქულობის ისტორიაში სახელგანთქმული ნ. ბეზობრაზოვის რჩევით, გლეხთა საკითხის გადაჭრა საქართველოში იმით დაამთავრა, რომ ყმა გლეხებს სახელი შეუცვალა, უწოდა მემამულეთა მიწებზე დასახლებული გლეხები... რაც შეეხება ხალხისათვის საჭირო მიწას, ის მემამულეს მისცეს, ან მის ხელში რჩება... მაშასადამე, თუ მთავრობამ ამ მხრივ ვისიმე მდგომარეობა გააუმჯობესა, ყოველ შემთხვევაში არა გლეხებისა, არამედ უფრო თავად-აზნაურობისა... სტამბის მეღანმა აიტანა და არ გაწითლდა, როცა დღის სინათლეზე გამოჰქონდა მცარცველობისა და ყაჩაღობის, სიყალბისა და დანაშაულობის დაკანონება“¹⁾.

ასე შეაფასა ნიკოლადემ 1864 წლის საგლეხო რეფორმა საქართველოში და ეს შეფასება სრულიად სწორი იყო, იგი სწორ ანალიზს უკეთებდა იმ „რეფორმას“, რომელმაც ახალი მონობის უღელი დაადგა ქართველ გლეხოებს. ავტორი კარგად ხედავდა, რომ ახალმა „დებულებამ“ გლეხოთა არსებითად შებოროტა და კვლავ მემამულის სრულ ეკონომიურ მონობაში დასტოვა რადიკალურად მოაზროვნე ინტელიგენტს არ შეეძლო არსებითი პროტესტი არ განეცხადებია ამ ახალი ბატონყმობის წინააღმდეგ და არ წამოეყენებია გლეხთა მოთხოვნილება. იმავე წერილში ნიკოლადე სწერდა: „...ხალხს მიწა სჭირდება, თავისი შრომით ცხოვრების უზრუნველყოფა, შრომის თავისუფლება და პირადი თავისუფლებისა და მისი ოჯახის ხელ-

Рио Нели: „Освобождение крестьян в Грузии“ – „Колокол“ № 199, 1865 წ. რჩეული ნაწერები, ტ. 1. გვ. 177, 179 – 80, 1931 წ.

უზღებლობის გარანტია ადმინისტრაციული და ყოველგვარი სხვა თვითნებობისაგან, მას სჭირდება ამორჩეული სასამართლო და ბევრი რამ სხვა, რაც თქვენ (თვითმპყრობელობამ) არ მიეცით, არც გასურთ მისცეთ და არც შეგიძლიათ მისცეთ“¹⁾).

ვფიქრობთ, ამ პროგრამით ნ. ნიკოლაძემ ნათლად და სისწორით გამოხატა მაშინდელი გლეხობის მისწრაფებანი; მართლაც, გლეხს მაშინ მიწა სჭირდებოდა და ადმინისტრაციის თვითნებობისაგან უზრუნველყოფა; ერთი სიტყვით, მიწა, კარგი მოხელე და თავისუფალი შრომა – აი რაში გამოიხატებოდა მაშინდელი გაუნათლებელი გლეხის მოთხოვნილება. ნიკოლაძემ ეს სისწორით აღნიშნა „კოლოკოლ“-ის ფურცლებზე. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ნ. ნიკოლაძე არა ერთხელ შეხებია გლეხთა საკითხის მოწესრიგებასა და აგრარულ კითხვას, როგორც „დროება-კრებულის“ ფურცლებზე, ისე ადგილობრივ რუსულ გაზეთებში („ობზორი“ და „ტფილისის უწყებანი,“) და ცალკე ბროშურაში. მაგრამ აქ, ცენზურის სასტიკ პირობებში, იგი ვერ ახერხებდა მთავრობის პოლიტიკის კრიტიკასა და გამოხატავდა აგრარულ საკითხში და ამიტომ დადებით პროექტებს აყენებდა მიწის საკითხის მოსაწესრიგებლად.

„გაუადვილეთ ხალხს სხვისთვის შრომისაგან თავის დახსნა, გამოიყვანეთ ის უსაქმო კაცების მონობისაგან, მიწა დაუმკვიდრეთ მცველფელებისაგან და მუქთი მჭამელებისაგან დაიხსენით, ან ასწავლეთ, თუ რაგზით დაიხსნას თავი, სასარგებლო, გამოსადეგი რჩევა აძლიეთ, სიკეთე, ნამდვილი რეალური სიკეთე მოუტაწეთ მას რჩევით და საქმით, და მაშინ ნახავთ, რომ მარტო ამ ნაირი საშუალებით შესაძლებელი ყოფილა, როგორც ერთობის დაარსება, ისე ხალხის ნდობის მოპოვება... აი, მარტო მაშინ დაადგება ჩვენი ხალხი გაძლიერების გზას... აი მარტო მაშინ დაამტკიცებთ, რომ მამულიც გყვარებით და მისი მსახურებაც გცოდნიათ“.²⁾ – აი ის პროგრამა, რომელიც დაუსახა ნიკოლაძემ განსახორციელებლად 70-იან წლებში ქართველ მოწინავე ინტელიგენციას.

მან კარგად იცოდა, რომ ქართველი გლეხობა ეკონომიური მონობის ქვეშ გმინავდა, რომ წოდებათა შორის უკმაყოფილება უმაღლესად იყო განვითარებული ჩვენში, რომ ხალხის გაუნათლებლობა და უმეცრება დიდათ აფერხებდა მისი წარმატების საქმეს. მან კარ-

იქვე, – რჩეული ნაწერები გვ. 184.

ნ. ნიკოლაძე: „საახალწლო“ გვ. 322 – 23, 1880 წ. არის მეორე გამოცემა: „მამულის სიყვარული და მსახურება“ გვ. 101 – 2, 1914 წ.

გად იცოდა, რომ „ხალხში ნამდვილი ერთობა მარტო მაშინ დამყარდება, როცა იმისი ეკონომიური ცხოვრება გათანასწორდება, როცა ხალხი ეკონომიურად გათავისუფლდება და შეერთებულ შრომას შეეჩვევა“¹⁾.

სრულიად არ არის გასაკვირი, რომ ნიკოლაძემ თავიდანვე დიდი ყურადღება მიაქცია გლეხობის ეკონომიურ მდგომარეობას, შეიმუშავა ახალი აგრარული პროგრამა და მოითხოვა ხალხის კულტურულ-სოციალური აღორძინება შეერთებული შრომის საფუძველზე. როგორც ვიცით, იმ პერიოდში იგი ჩერნიშევსკის დიდ გავლენას განიცდიდა და შრომაში, სასარგებლო შარმოებაში ხედავდა ცხოვრების უმთავრეს წყაროს; ვინც ჰქმნის სასარგებლო შრომას, ეწევა ცხოვრებისათვის საჭირო და სასარგებლო წარმოებას იგი არის საზოგადოების მამოძრავებელი ძალა. აქედან წარმოსდგა მისი უარყოფითი დამოკიდებულება თავად-აზნაურობისადმი, სრული თანაგრძნობა მშრომელი გლეხობისადმი.²⁾

იხ. „საახალწლო“ – გვ. 340; „მამულის სიყვარული“... გვ. 118 – 19.

საინტერესოა მკითხველს გავაცნოთ აქ გაკვრით მისი შეხედულება თავად-აზნაურობაზე. ნიკოლაძე, რომლის აზრები ამ შემთხვევაში მიმართული იყო ი. ჭავჭავაძის წინააღმდეგ, ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ თავად-აზნაურობამ თანამედროვე პირობებში დაჰკარგა ყოველგვარი „საწარმოო“ მნიშვნელობა და იგი ზედმეტ ბარგად გადაიქცა ხალხისათვის. 1830 წელს იგი სწერდა:

„дворянство, как сословие – уже не может никакой роли играть в жизни народа. Переноса взоры свои от этой стороны дела к стороне чисто экономической, мы видим, что то же самое дворянство, активная роль которого вполне упразднена, получает с народа за услуги предков своих, ровным счетом четвертую часть с продуктов народного труда, и получает всякий раз путем борьбы, споров, пререканий. Экономическая противоположность интересов, разумеется, никогда не может повести ни к чему иному, кроме охлажденья между сословиями, имеющими такие противоположные интересы. Конечно наивные и недалекие идеалисты, увлеченные благородными мечтаниями о всеобщем мире, о гармонии между сынами одной и той же родины, могут обманывать себя и других насчет ничтожества таких враждебных отношений. Хлапчите энергически об устранении несправедливых сторон в современных экономических отношениях дворянства к крестьянству, стремитесь к созданию для обоих этих сословий активной, производительной роли, примирите их интересы и только тогда дождетесь вы устранения тех плачевных фактов и явлений, которые теперь вызывают в вас столь же наивный, как и бесплодный плач“ („Обзор“ № 496. 1880 წ.).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ წერილის შინაარსი არსებითად მიმართული იყო ი. ჭავჭავაძის წინააღმდეგ და გამოხატავდა ბურჟუაზიული ინტელიგენციის შეხედულებას წოდებათა ურთიერთობის შესახებ.

თავიდანვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ გლეხთა ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესობისა და აგრარული საკითხის მოწესრიგების დროს იგი სამგვარ საშუალებას მიმართავს: 1) გლეხებმა შეერთებულად გამოიყიდონ მიწები მემამულეებისაგან და დაიმკვიდრონ საერთო საკუთრებად; 2) საადგილ-მამულო და სასოფლო ბანკებში დაეხმარონ გლეხებს მიწის გამოყიდვას და შეერთებულ ამხანაგობათა დაარსებაში; 3) თვით სახელმწიფომ ითავოს მიწის გადაცემა გამოყიდვით გლეხობაზე და დააკანონოს თემობრივი წესი მიწის მფლობელობისა და მოხმარებისა. ვინაიდან ეს საშუალებანი არ ეწინააღმდეგებოდა ერთი-მეორეს, ამიტომ ნიკოლაძე დროგამოშვებით ხან ერთს მიმართავდა, ხან მეორეს.

განვიხილოთ უფრო ახლოს მისი აგრარული პროგრამა და გლეხთა ეკონომიური განთავისუფლების საშუალებანი.

წელს „სასოფლო გაზეთი“-ს ფურცელზე, რომელიც 1868

წლიდან გ. წერეთელის რედაქტორობით გამოდიოდა და გლეხობის ინტერესებს ემსახურებოდა, ნ. ნიკოლაძე ვრცლად ეხება თავადაზნაურობას და გლეხობის ეკონომიურ-აგრარულ მდგომარეობას და სწერს:

„მისდა საუბედუროთ, იმას (თავად -აზნაურობას) დედის რძითვე შეუსვამს შრომის ზიზღი და უცოდინარობა. ეს ერთი. მეორე მისი უძლურება ის არის, რომ უწინდელ მის ბატონობას მისთვის ხელგაშლილი ცხოვრება დაუსწავლებია, და ამნაირი ცხოვრების საშუალება კი ცოტა დაუტოვებია... და რადგანაც თავად-აზნაურობის უმეტეს რიცხვს, ერთის მხრით უწინდელი ჩვეულებები დიდს ხარჯს აძლევენ, და მეორეს მხრით უცოდინარობა და უფულობა მიწიდან სარგებლობას უჭირან, უეჭველია, რომ ადრე თუ გვიან ამ თავად-აზნაურობის ადგილ-მამული მათი ჩვეულების დასაკმაყოფილებლათ გაიყიდება და სხვის ხელში გადავა. მაგრამ ვის ხელში? გამყიდველი ჩვენში ბევრია, და შემდგომში კიდევ გამოჩნდება უფრო მეტი. მყიდველი ვინ არის, ან ვინ იქნება? გლეხი-კაცი სულს ეხლაც ძლივს იბრუნებს, – ისე დამჩაგვრელი იყო მისთვის წარსული ჩვენი ცხოვრება. მისი მდგომარეობა, ცოტათი არ იყოს, მარტო ეხლა კეთდება, მათი განთავისუფლების შემდეგ, და განსაკუთრებით მის შემდეგ, რაც ჩვენ ქვეყანაში ცოტაოდენი აღებ-მიცემა და მისვლა-მოსვლა გაიმართა, გლეხი-კაცი ზურგის გამართვას იწყებს. მაგრამ, ეხლაც უწინდელ მის ცხოვრებას მასზე დიდი გავლენა აქვს. ეხლაც კიდევ მძიმეთ აწევს გლეხ-კაცს უწინდელი უმეცრების ტვირთი. დღეს იმას შეუძლიან ცოტათი თავის თავისთვის იმუშავოს. მაგრამ მის ახალ-დაწესებულს, გუშინდელ

შრომას არც იმოდენა ძალა აქვს, არც იმოდენა ხეირი, რომ გლეხ-კაცს მკვიდრათ შეეძლოს თავისი ოჯახის კეთილდღეობის დაფუძნება. ერთი სიტყვით, იმას უწინდელზე უკეთ შეუძლია ოჯახის რჩენა, მაგრამ იმას ჯერ კიდევ დიდხანს არ შეუძლია ამ ოჯახისთვის ადგილ-მამულის ყიდვა. რაკი წვრილი თავად-აზნაურობა მიწის გამყიდველი შეიქნება და გლეხების უმეტეს ნაწილს ყიდვა არ შეეძლება, მყიდველი ვიდან დაგვირჩა? – ცხადია რომ ყიდვის შემძლება მარტო სხვილ-სხვილ ნაბატონარებს და ვაჭრებს ექნებათ, და თითქმის მთელი მიწა-წყალი რამდენიმე ხნის შემდეგ იმათ ხელში გადავა. ეს პირები მიწა-წყალს მისთვის კი არ ყიდულობენ და იყიდიან, რომ მისი შემუშავება ჰსურდეთ, არა. მათ შემუშავების თავი არა აქვსთ. არც ამისთანა მცირე საქმისთვის სცალიან. ისინი მიწას იყიდიან იმ განზრახვით, რომ შემდგომში იჯარით, ღალით გასცენ ეს მიწა, მიაქირონ ის იმ პირებს, რომელთაც უმიწოთ გაძლება არ შეუძლიანთ, ესე იგი გლეხ-კაცობას, და სამაგიეროთ შემოსავლის წილი მიიღონ. ეს „წილი“ მით უმეტესია, რაც უფრო ნაკლები საკუთარი მიწა აქვსთ გლეხ-კაცებს, და რაც უფრო მეტი მიწა-წყალი შეგროვილია ერთ პირის ხელში. ზოგან ეს წილი მოსავლის მეათედია, ზოგან მეხუთედი. და ერთ სოფელში მთელი მიწა ერთ პირს რომ ეჭიროს, შეიძლება რომ მიწის მქირავებელმა პატრონს ღალათ შემოსავლის ნახევარიც მისცეს. მაშასადამე, ეხლანდელი მიწის ქირა უფრო და უფრო იმატებს იმავე წესით, როგორც უფრო და უფრო შემცირდება წვრილანი მიწის-პატრონების რიცხვი, და გაძლიერდება ჩვენში სხვილ-სხვილი მიწის პატრონობა. – და აქედან ცხადია, ამასთანავე გაძნელდება მიწის შემუშავებელის, ესე იგი გლეხ-კაცობის მდგომარეობა“¹⁾. ნიკოლამე სრულიად საფუძვლიანად აღნიშნავდა იმ ღრმა მნიშვნელობის ტენდენციას, რომელიც შეადგენდა ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის დამახასიათებელ თვისებას: წვრილ თავად-აზნაურობის დაცემასა და მიწების კონცენტრაციას მცირეოდენის ნაწილის ხელში, ამასთან ერთად გლეხობის მდგომარეობის გაუარესებას, მათი ეკონომიურ-მატერიალური პირობების დამოკიდებულებას სხვილი მემამულე-ვაჭრებისაგან, ე. ი. სოფლის ახალი მებატონისაგან. ავტორი ნათლად ხედავს, რომ ბატონყმურ უფლიდან ახლად განთავისუფლებულ გადატაკებულ გლეხს აღარ შეუძლია ინდივიდუალური გზით ეწიოს ბრძოლა და შეიძინოს მისთვის საჭირო და მასაზრდოებელი მიწა;

ნ. ნ ი კ ო ლ ა ძ ე: „ამხანაგობის ძალა“ – (რა გზით შეიძინება მიწა-წყალი?) – „სასოფლო გაზეთი“ – № 1, გვ. 1 – 2, 1871 წ.

ნიკოლაძე გრძნობს რა ქართველი გლეხის ასეთს ტრაგიკულს მდგომარეობას, ცდილობს ამ მდგომარეობიდან გამოსასვლელი ახალი სა-
მოღვაწეო გეგმები და გზები უჩვენოს მათ. იგი სწერს:

„რითი შეუძლია ეხლა გლეხ-კაცობას ისეთ ნაირათ დაიკავოს
საქმე, რომ შემდგომში მისი მოსავლის ნახევარი მიწის ღალათ არ
გადიოდეს, და თან მიწის შოვნა – საღალოთაც – დამადლებით არ მი-
აჩნდეს! ან უკეთ ვთქვათ, რითი შეუძლია ეხლა გლეხ-კაცობას ახალ-
ნაირი „ბატონ-ყმობის“ დაარსება მოშალოს? ცალ-ცალკე არც ერთ
გლეხს ამ საქმეში არაფრის გარიგება არ შეეძლება. მაგრამ გლეხ-
კაცები ერთმანეთის ხელის გაწყობას და დახმარებას ჩვეული რომ
იყვნენ, და მათში ამხანაგობა დანერგილი რომ იყოს, მისი მდგომა-
რეობა შემდგომისათვის ერთი ათასჯერ უკეთესი იქნებოდა... სოფ-
ლის მცხოვრებლებმა რომ ერთიანათ, მთელი სოფლით პირობა მის-
ცენ რომელიმე ადგილის გამყიდველს, რომ მთელი სოფელი ხუთი ან
ექვსი ან ათი, ან ოცი წლის განმავლობაში თქვენ მიწის ფასს გარ-
დაგიხდისო; ამ ფასში, წელიწადში, ამდენ და ამდენ მანეთს მოგცემ-
სო, ვითომ რომელი მიწის გამყიდველი იტყვის უარს ამისთანა სან-
დო საქმეში?.. სოფლის მცხოვრებლებმა ნაყიდი მამულის ფასი რომ
გაინაწილონ და წელიწადში თითო კომლმა ხუთი მანეთი ან მეტ-
ნაკლები იხადოს, – ვითომ ეს გადასახადი შეუძლებელია? ვითომ ხე-
ირი არ ექნება სოფელს, რამდენიმე წლის განმავლობაში თავი გა-
იჭირვოს, როცა ამ გზით მიწა-წყლის შეძენვა შეეძლება? ეს ნაყიდი
მიწა მთელ სოფელს რომ ეკუთვნოდეს, და თვითონ სოფელი რომ
აძლევედეს იმას თავის გლეხებს სამუშაოთ, სამი ან ოთხი წლით, ან
ათით როგორც რუსეთშია, – ვითომ ძნელი გასარიგებელია ეს საქმე?
ვითომ ათასჯერ უფრო მეტი ხეირი არ იქნება, მიწა-წყალი რომ
თვითონ გლეხ-კაცობას და მთელ გლეხ-კაცობას ჰქონდეს,
რომ გლეხოებაში ყველანი ერთი პირნი და ერთმანეთის დამხმარებელ-
ნი იყვნენ? ვითომ ღვთისა და კაცის სასიამოვნო საქმე არ იქნება
რომ გლეხ-კაცობას თავისი შრომის იარაღი – ესე იგი მიწა – ხელში
ჰქონდეს და ამის გამო შრომის ნაყოფიც იმასვე რჩებოდეს, მერმე
ისე, რომ მის შუა დაჩაგრული და უნაწილო არავინ იყოს? ყველა ეს
კითხვები განსაკუთრებით უნდა იქცევდენ გლეხ-კაცობის ყურადღე-
ბას. დღეს ჩვენ ეს კითხვები და ეს საქმე გაკვრით გავშინჯეთ. – მა-
გრამ, წლეულს, შემდეგი ნომრიდანვე დაწყებული, ჩვენ ვეცდებით
დაწვრილებით, გარკვევით გამოვუხატოთ ჩვენ მკითხველებს თუ რა
ნაირათ, რა გზით შეიძლება მიწების გამოყიდვა პატრონებიდან, და

ამ მიწების ამხანაგობრივი განაწილება და სარგებლობა, როგორც ეს საქმე რუსეთშია გაწყობილი“¹⁾. ამრიგად ნიკოლაძე ურჩევს გლეხობას შეადგინონ ამხანაგობანი, ასოციაციები, შეერთებული ძალით გამოიყიდონ მემამულეებისაგან მიწები და შემოიღონ სოფლებში თემობრივი წესი მიწის მფლობელობისა, სწორედ ისეთი, რომელიც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში არსებობდა რუსეთში. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ თემური მფლობელობა მიწის საუკეთესო საშუალებაა გლეხთა მატერიალურ-ეკონომიური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და ერთ-ერთი უდიდესი იარაღი ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის შესაქმნელად. აქ ნათლად სჩანს რუსეთის ნაროდნიკული აზროვნებისა და განსაკუთრებით ნ. ჩერნიშევსკის გავლენა ნიკოლაძეზე. ჩვენი ავტორი იმ ხანებში სრულიად დარწმუნებული იყო, რომ თემობრივი წესი მიწის სარგებლობისა ხალხის ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების წინ წამწევი უდიდესი ფაქტორია. იგი სრულიად ვერ ამჩნევდა, ისე როგორც რუსეთის ნაროდნიკები, რომ მიწის თემური მფლობელობა ძველი დახავსებული, საზოგადოების მიერ უკვე განვლილი ისტორიული წყობილების ფორმა იყო, რომ იგი თვით რუსეთში ახალი ეკონომიური ფაქტორების ზეგავლენით რღვევას განიცდიდა და გლეხობაში ფართოდ ვითარდებოდა ინდივიდუალური წესი მიწის საკუთრებისა; რომ თვით საქართველოში ეს თემური მფლობელობა მიწის წარსულში არსებობდა, იგი განვლო საქართველოს ისტორიული ცხოვრების განვითარებამ და მისი ძველი სახით აღდგენა შეუძლებელი იყო. ამრიგად ნიკოლაძე ცდილობდა ხელოვნურად აღედგინა ის, რაც ისტორიის მიერ განწირული იყო და რაც დიდი ხნის წინეთ აღმოფხვრილიყო საქართველოში. აღსანიშნავია სწორედ ის გარემოება, რომ თუ რუსეთის ნაროდნიკები მოითხოვდნენ რუსეთში არსებულ თემების შენარჩუნებას, გადარჩენას რღვევისაგან და მათ განვითარებას სოციალისტური მიმართულებით; საქართველოს ახალი თაობის ინტელიგენციისათვის უფრო მწვავედ იდგა საკითხი: ისინი მოითხოვდნენ მიწის თემური მფლობელობის ხელოვნურად შექმნას საქართველოში, რომ შემდეგ მტკიცე დასაყრდენი ჰქონოდათ სოფლის მეურნეობის სოციალისტური მიმართულებით გასავითარებლად. სწორედ ამ მიზნებს ემსახურებოდა მათი მიწის თემური მფლობელობის, კოოპერაციების, ასოციაციების, ამხანაგობა-კოლექტივების სოფლის მეურნეობაში შემოღების გეგმები. 60 – 70-იან წლებში ასეთმა

ნ. სკანდელი: „ამხანაგობის ძალა“ – „სასოფლო გაზეთი“ № 1, გვ. 2, 1871 წ.

გეგმებმა ფართოდ გაიდგა ფესვები ჩვენს ახალ თაობის ინტელიგენციაში; საილიუსტრაციოდ ისიც კმარა, რომ 70-ან წლებში „გუთნის დედის“ ფურცლებზე ან ტონ ფურცელაძე თავგამოდებით ჰქადაგებდა მიწების თემურ მფლობელობის შემოღებას¹⁾. 60-ანი წლების ჩვენი მწერლების დებულებებიდან და არგუმენტაციიდან შორს არ წასულა არც ა. საბუელი, რომელმაც 1906 წ. წიგნაკი გამო-

სცა მიწის საერთო მფლობელობის შესახებ²⁾. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის დიდი განსხვავება, რომელიც ნიკოლადისა და რუსეთის რევოლუციონურ ნაროდნიკებს შორის არსებობდა ამ საკითხის შესახებ. 60 – 70-ანი წლების ნაროდნიკობა აგრარული საკითხის მოწესრიგებასა და გლეხთა ეკონომიურ განთავისუფლებას მონობისაგან რევოლუციონური მეთოდით მოითხოვდა და მათი აგრარული პროგრამა შეწონილი, შეფარდებული იყო მთელ მათს სამოღვაწეო პროგრამასთან, ნიკოლადისათვის ასეთი მეთოდი მიუღებელი და მიზანშეუწონელი იყო; იგი ცდილობდა მშვიდობიანი გზით მოეწესრიგებია ეს საქმე: გლეხობას გამოეყიდა

წოდესაც ჩვენში დაისვა საკითხი ბანკების დაარსების შესახებ, ნიკოლადე ენერგიულად შეეცადა საბანკო საკითხი დაეკავშირებია რწარულ საკითხთან და ბანკების საშუალებით მოეხდინა მიწების გადაცემა გლეხობაზე.

წელს დაწერილ ერთს პატარა შენიშვნაში იგი სწერდა:

ბამ საგანზე (ე. ი. ხალხის ეკონომიური განთავისუფლებასა და შეერთებულ შრომის შეჩვევაზე) განსაკუთრებით იმათზე, რომ ამ (ეკონომიური) განთავისუფლების შეძენა მოხერხდებოდა ჩვენის საადგილმამულო ბანკების აგრარულსა და მელიორაციულს პოლიტიკაზე დამყარებით, ბევრი ვიქადაგე ამას წინათ, 1873 – 1876 წლების მწერლობაში და საზოგადო კრებებზე“.

წელს იგი სწერდა ამ საკითხების შესახებ:

დროება“-ს ბევრჯერ გამოუხატვია შეწუხებული და თითქმის უიმედო მდგომარეობა კახელი გლეხკაცობისა, რომელსაც უფულობა და ვალები უკანასკნელ ღონისძიებას აკლებენ და უმძიმეს ტვირთათ

ნწვეთს ბევრჯერ უხმობდა. წელს ჩვენს გაზეთში აზრი, რომ ამ გასაჭირს,

ან. ფურცელაძე: „მამულის საერთო მფლობელობა“ – „გუთნის დედა“ № 9, 10, 11, 1874 წ. ცალკე წიგნაკად გამოვიდა 1881 წელს. იხ. აგრეთვე რეცენზია ამ წიგნზე „იმედში“.

იხ. ა. საბუელი (ა. გორჯაძე): „როგორ უნდა გადაწყდეს მიწის მფლობელობის საქმე ჩვენში“. 1906 წ.

რომელიც მარტო კახეთს კი არა, მთელ საქართველოს სიცოცხლეს უჭირვებს, ჩვენი ხალხი ასცილდება ზოგიერთი საზოგადო ცვლილებებით და – ცოტაოდნათ მაინც – სახალხო, სასოფლო ბანკების და-არსებით და გამრავლებით. ეს სასოფლო ბანკები, ვამბობდით ჩვენ, იმ გასაჭირიდან მაინც დაიხსნიან ჩვენს ხალხს, რომ გარდასახადის შევსების დროს და სხვა წვრილმანი საჭიროების წინ ის ურიის ვალში აღარ ჩავარდება და თითქმის მთელს თავის შემოსავალს ორიოდეთუმნის სარგებელში მაინც არ გასცემს. ესევე აზრი ავრცელა გ. წერეთლის „სასოფლო გაზეთმა“ და დღეს ჩვენ შეგვიძლია სრული ბედნიერებით ვთქვათ, რომ უნაყოფოთ არ ჩაუვლია ჩვენი მწერლობის სიტყვასა და მაგალითს... ვიმეორებთ, ეს ისეთი საჭიროებაა ჩვენი ხალხისთვის, რომელზედაც დამოკიდებულია, თუ მთელი ეხლანდელი სიმწელე არა, ძრიელ ბევრი წვრილმანი გაჭირვება და უსიამოვნება. ამ ბანკების შემწეობით ჩვენი ხალხი ცოტაოდნათ მაინც განთავისუფლდება მისი გადარიბებული და დამამხოველი მოვალეებისაგან, და სხვა რომ არაფერი იყოს ესეც ბევრია. მაშ ვისარგებლოთ ამ ადვილი საშვალელებით; ჩვენებურ ყმაწვილებს ნამდვილი სურვილი რომ ჰქონდესთ ხალხისთვის სარგებლობის მოტანისა და დახმარების მიცემისა, ამისთანა საქმეში ბევრი ღალადისი და ქადაგება ჩვენ როდი დაგვჭირდებოდა. ყმაწვილები აიღებდენ ხელში ამნაირი ბანკის წესდებას და წაუკითხავდენ სოფლელებსა, აუხსნიდენ მის სიადვილეს და სარგებლობას, ასწავლიდენ დასაწყისში საქმის წაყვანას და გაუმართავდენ მთელ საქმეს. მაგრამ ამაებს ჩვენში არავინ ჰკიდებს ხელს. ან კი, მართლაც რომ ვსთქვათ, როგორ უნდა მოჰკიდონ ხელი: ხუმრობა ხომ არაა ბარათის მოწერა რედაქციაში, წესდების პირის მისაღებათ, და მისი გარდაცემა თავის საკუთარ სოფლის მცხოვრებლებისათვის? ეს თავის სამტკრევი შრომაა. ბევრათ უფრო ადვილია უგზო-უკვლო ქუჩა-ქუჩა თრევა და სტუმრათ სიარული, სადაც, გლეხებთან ლაპარაკის მაგიერ, უფრო ადვილი და სასიამოვნო საქმე აქვთ ამ ყმაწვილებს: ენის მიტან მოტანა, ჭორიკანაობა, ბანქოს თამაში და ცეკვა. არა, ამისთანა ახალგაზრდობის მიხედვით ჩვენი სოფლელები ამ საქმეს ნუ წაუყრუებენ. თავიანთ თავზე იქონიონ იმედი გლეხებმა და თვითონვე საქმეს ხელი მოჰკიდონ, როგორც გონიერათ მოიქცენ წინანდალის, კონდოლის და კისისხევის მცხოვრებლები. გლეხებმა უნდა იცოდენ, რომ ჩვენი ყმაწვილები იმნაირათვე უსარგებლოთ ჩაკვდებიან უსაქმო ხეტიალში, როგორც მათი მამები ჩაკვდენ“¹⁾.

ნ. სკანდელიძის მეთაური წერილი, – „დროება“ № 41, 1873 წ.

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ის საინტერესო ფაქტი, რომ 60-ანი წლების მეორე ნახევარში და 70-ან წლების დასაწყისში ეკონომიკურად მეტად შევიწროებული ქართველი გლეხობა სტიქიურად ეძებდა გამოსავალს შექმნილ პირობებიდან და როდესაც ამავე ხანებში ქართველ თავად-აზნაურთა წრეებში დაიწყო მოძრაობა და კამათი ბანკების დაარსების შესახებ, ამან გლეხობაზედაც მოახდინა გავლენა და აქა-იქ შეუდგენ სასოფლო ბანკების დაარსების საქმეს. ეს სავესებით შეესაბამებოდა „დროება-სასოფლო გაზეთი“-სა და „კრებული“-ს სამოღვაწეო პროგრამას. მათი გეგმები სწორეთ იქითკენ იყო მიმართული, რომ გლეხობა გადაერჩინა გაპროლეტარებას, გადატაკებას და სხვადასხვა საშუალებით ხელი შეეწყობთ მათი მატერიალური და კულტურული აღორძინებისათვის. სასოფლო-სახალხო ბანკი ერთ-ერთ ასეთს იარაღს წარმოადგენდა და აღნიშნული ჯგუფიც დაბეჯითებით მოუწოდებდა ინტელიგენციას დახმარება გაეწია ხალხისათვის ამ მძიმე საქმის მოწყობაში. თავის მხრივ რედაქციები არ ზოგავდნენ ძალ-ღონეს ამ საქმის წარმოებისათვის. ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი ს წერილში ვკითხულობთ:

„გარდა იმისა, რომ ტფილისში უბრალო მოხელეებმა მოინდომეს თავისთვის პაწაწა ხელის გამწყობი ბანკის გამართვა, და ერთ-გულათ შეუდგენ ამ საქმის აღსრულებაში მოყვანას, თელავის მაზრაშიაც გლეხ-კაცობას მოუწოდებია ამგვარივე სასოფლო ბანკების დაარსება. სამს სოფლის საზოგადოებას კახეთში: კონდოლის, წინანდლის და კისისხევისას, გადაუწყვეტია საამხანაგო ბანკების დაარსება, და „სასოფლო გაზეთი“-ს რედაქციის შემწეობით კიდევ შეუდგენია ამ ბანკების წესდება, რომელიც გუშინ თფილისელ გუბერნატორს მიართვეს ამ სოფლისაგან გამოგზავნილმა გლეხებმა. უეჭველი საქმეა, რომ ეს წესდება მალე დამტკიცდება და ასრულებათა მოიყვანება; მაშასადამე ჩვენი ხალხი ამ გვარი ბანკების სარგებლობის მაგალითს მალე თავის საკუთარი თვალითაც ნახავს. „დროების“ და „სასოფლო გაზეთი“-ს რედაქციებს გამზადებული აქვთ ამ გვარივე წესდებები, ისე რომ სხვა სოფლების საზოგადოებებს მოთხოვნის მეტი არა დასჭირდებათ რა მათ მიღებისათვის და დასამტკიცებლათ წარდგენისათვის. ამასთანავე „დროების“ რედაქცია ამზადებს სამაგალითო წიგნებს, რომელნიც ყოველ სასოფლო ბანკს უნდა ჰქონდეს ანგარიშის, შემოსავლის და გასავლის ჩასაწერათ, წევრებისათვის მისაცემლათ და სხვა და სხვა... ასე რომ სასოფლო ბანკების გამართვაში ჩვენს სოფლელებს არაფერი დაბრკოლება და სიძნელე აღარ დახვდებათ, თუ კი თვითონ სოფლელები ბანკის

დაარსებას მოინდომებენ და თავიანთში ამის შესახებ გარდაწყვეტილებას მიიღებენ“¹⁾.

ჩვენ განგებ ამოვსწერეთ ასე ვრცლად ეს ციტატა, რომ მკითხველისათვის დაგვეჩვენებია, თუ ერთი მხრივ როგორი ტენდენცია იყო წარმოშობილი ქართველ გლეხობაში ეკონომიურ შევიწროების ნიადაგზე და, მეორე მხრივ, როგორ სამოღვაწეო პროგრამას აყენებდა მაშინდელი ახალი თაობის ინტელიგენცია. როგორც დავინახეთ, „დროების“ ჯგუფი მოუწოდებდა ახალ თაობის ინტელიგენციას ხალხში გასვლას, ხალხში მუშაობასაც, მაგრამ არა რევოლუციის მოსახდენად, არა გლეხების ასაჯანყებლად, არამედ მშვიდობიანი მუშაობისათვის, სახალხო ბანკების დაარსების ეროვნული შემოღების, კოოპერაციის განვითარების, შკოლების დაარსებისა და სხვა გეგმების მიხედვით. რასაკვირველია ასეთი სამოღვაწეო პროგრამა, რომელიც ენათესავებოდა რუსეთის ნაროდნიკების მემარჯვენე მიმდინარეობის პროგრამას, ვერ გადაარჩენდა ქართველ გლეხობას ეკონომიურ განადგურებისაგან. მაგრამ ისტორიულად ასეთი ორგანიზაციების შემოღებას შეეძლო ხელი შეეწყო კაპიტალისტურით ურთიერთობის განვითარებისათვის, სოფლად გამოეწვია დიფერენციაცია გლეხობაში და, მაშასადამე, დაეჩქარებია ჩვენი ქვეყნის კაპიტალიზაციის პროცესი. ასეთი როლი უნდა ეთამაშა ისტორიულ-აუცილებლობის გამო იმ სამოღვაწეო პროგრამას, რომელსაც ნიკოლაძე აყენებდა 60-70-ან წლებში.

ქვევით ჩვენ კიდევ დაუბრუნდებით იმას, თუ როგორ აგრარულ პოლატიკას მოითხოვდა ნიკოლაძე საადგილ-მამულო ბანკებისაგან, ახლა აღვნიშნავთ, რომ იგი ამ საშუალებაზედაც არ შეჩერებულა და პირდაპირ დასვა საკითხი, რომ აგრარული უთანასწორობის მოწესრიგება უმთავრესად და ძირითადად სახელმწიფოს მოვალეობას შეადგენსო. მისი აზრით ამხანაგობები და დაწესებულებანი დიდი ხნის განმავლობაში ვერ შესძლებენ ამ საკითხის მოწესრიგებას, სახელმწიფოს კი შეუძლია უახლოეს დროში გადასწყვიტოს ეს მეტად დიდი და მნიშვნელოვანი საკითხი. 1878 წელს იგი სწერდა: „საკითხი იმის შესახებ, რომ აუცილებელია გაადვილება თანდათან გადასვლისა მიწის საკუთრების სწორედ იმ წოდების ხელში, რომელიც ცხოვრობს რა მიწის დამუშავებით, საჭიროებს მიწას, როგორც თავისი შრომის უმთავრეს იარაღს, უდავოდ წარმოადგენს სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკითხს, და... მაშასადამე, მისი

) „დროება“ № 41 1873 წ.

გადაწყვეტა არც შეიძლება და არც უნდა მიენდოს კერძო პირებს, არამედ იგი შედის თვით სახელმწიფოს მოვალეობაში და მის კომპენტენციაში... საკითხი მიწის საკუთრების მიწის მომქმედთა წოდების ხელში გადასვლის შესახებ, ამრიგად, წარმოადგენს პირველ მნიშვნელობისა და ძირითად საშუალებას სახელმწიფოს თანამედროვე დაბრკოლებათა გადასაწყვეტად, ამიტომ იგი მოითხოვს გადაწყვეტას არა სხვა ვინმესაგან, არამედ თვით სახელმწიფოსაგან, რომელსაც საშვალეზაც აქვს და შესაძლებლობაც მოაწესრიგოს იგი ყველაზე უფრო დამაკმაყოფილებელი სახით. კერძო საზოგადოებათა ხელში, დაწესებულება, რომელიც მოინდომებდა ასეთი ამოცანის განხორციელებას, ძალა უნებურად იძულებული გახდებოდა იმოქმედოს მიკროსკოპიული დოზებით – დღეს ერთი გლეხის მდგომარეობა გაეუმჯობესებია, ხვალე მეორესი და ასე შემდეგ. ამ სახით მთელი საუკუნეები გავიდოდა, ვინემ კერძო დაწესებულება შესძლებდა ქვეყნის აგრარულ მდგომარეობის ძირითად გარდაქმნას“. ¹⁾

დაადგა რა ნიკოლაძე იმ გარკვეულ-რეფორმისტულ გზას, რომ სახელმწიფომ, მთავრობამ უნდა გაატაროს ხელახალი რეფორმა და ძირიანად შესცვალოს თანამედროვე აგრარული ურთიერთობანი, იგი გარკვეულ გეგმასაც უყენებს მთავრობას განსახორციელებლად; ნ. ნიკოლაძე ჰფიქრობს, რომ მთავრობამ უნდა დააკანონოს მიწის მფლობელობის თემური ფორმა და თანდათან ხელი შეუწყოს მიწების გადასვლას სოფლის საზოგადოების ხელში. იმავე წერილში ნიკოლაძე სწერდა:

„მაგრამ... ამ რთული ოპერაციის სწორი წარმოება მოითხოვს იმწის თემური წყობილების ძლიერ ბევრი და მნიშვნელოვანი ჩვეულებების გამოყენებას. საგლეხო თემები, გამოიყიდიან რა ვადა-გაშვებულ მამულებს, ამით ისინი გარკვეულ ვალდებულებებს ამყარებენ ბანკთან. ამ მოვალეობათა პირნათლად შესრულებისათვის საჭირო იქნება პროპორციონალური მონაწილეობა მასში ყოველი გლეხის ოჯახისა ან ერთეულისა, მასთანვე ამასთან შეფარდებული სარგებლობა მათ მიერ გამოყიდულ მამულებისა... ყველა ეს გარემოება მოითხოვს კანონმდებლობის გზით წინასწარ გამომუშავებას წესისა და პირობების ცალკე ოჯახების მონაწილეობის შესახებ საერთო გამოყიდვისა და საერთო მოხმარების საქმეში, ე. ი. მ ო თ ხ ო ვ ე ნ

იხ წერილი: „Будущность нашего кредита“ – „Обзор“ – № 186, წ.

კანონების კოდიფიკაციას სათემო მეურნეობის შესახებ¹⁾.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნიკოლადის გეგმა აგრარული საკითხის მოწესრიგების საქმეში საკმაოდ უახლოვდება იმ გეგმებს, რომელიც ნ. ჩერნიშევსკიმ წამოაყენა თავის მოღვაწეობის პირველ პერიოდში: ჩერნიშევსკი მაშინ მოითხოვდა მიწების გამოყიდვას და თემური წყობილების გამდიერებას²⁾. ნიკოლადე არ მოითხოვს უფასოდ გადაცემას მიწებისას გლეხებისათვის; მისი მთავარი აზრი იმაში გამოიხატება, რომ თანამედროვე აგრარული ურთიერთობა რადიკალურად უნდა შეიცვალოს და გლეხობას უნდა გადაეცეს მიწები. ხოლო ეს გადაცემა უნდა მოხდეს არა რევოლუციითა და ძალდატანებით, არამედ სრულიად მშვიდობიანი გზით, თავად-აზნაურთა ინტერესების მხედველობაში მიღებით: მშვიდობიანი გამოყიდვა მიწისა ერთადერთი სამართლიანი და სწორი გზა არის, ნიკოლადის აზრით, აგრარული საკითხის მოსაწესრიგებლად. ამ შემთხვევაში ნიკოლადე მთავარ როლს სახელმწიფოს ანიჭებს, ხოლო არა ნაკლებ სურს გამოიყენოს სასოფლო-სამეურნეო ბანკები და გლეხთა შეერთებული ძალა ამ საკითხის მოწესრიგების საქმეში. ასეთი არის ნ. ნიკოლადის აგრარული პროგრამა: მას სურს აგრარული ურთიერთობის მოწესრიგების გზით ხელი შეუწყოს სასოფლო-სამეურნეო ასოციაციებისა და თემების დაარსებას.

მკითხველის ყურადღებას ჩვენ მივაქცევთ იმ გარემოებაზე, რომ მას სურს აგრარული საკითხის ამგვარი სახით მოწესრიგების საქმეში გამოიყენოს სახელმწიფო აპარატი, ე. ი. თვითმპყრობელობა, რომელიც თავისი სოციალ-ეკონომიური საფუძვლებით მსხვილ მემამულეთა ინტერესებს გამოხატავდა; თვითმპყრობელობამ 1861 – 64 წლებში საკმაო მოფიქრებისა და ათასგვარ პროექტების შემდეგ, გარკვეული დებულებები შეიმუშავა გლეხთა საკითხის მოწესრიგების შესახებ და იგი რეალურადაც გაატარა ცხოვრებაში; ის აგრარული ურთიერთობა, რომელიც განმტკიცდა რუსეთსა და საქართველოში და რომელიც ასე არ მოსწონდა იმ ხანებში ნიკოლადეს – ნაყოფი იყო რუსეთის თვითმპყრობელობის გარკვეულ სოციალ-ეკონომიურ პოლიტიკისა; და ახლა მისი რადიკალურად გარდაქმნის ცდა იმავე თვითმპყრობელობის აპარატის საშუალებით აშკარა უტოპიზმი იყო. როგორც ქვევით დავინახავთ ამ უტოპიზმის გზას იგი გარკვევით დაადგა 80-ან

ბ. ნიკოლადე: „Будущность нашего кредита“ – „Обзор“ № 190, 1878 წ.
იხ. Н. Чернышевский ტ. IV, 1906 წ.

წლებში და სწორეთ ამ უტოპიზმით იყო ჩამოწვეული მისი მონაწილეობა „ნაროდნაია ვოლია“-სა და „სვიაშჩენნაია დრუჟინა“-ს მოლაპარაკებაში. ამ შემთხვევაში ნ. ნიკოლაძე დიდი მანძილით დასცილდა „მ თავრობისა და ახალი თავობის“ და „გლეხთა განთავისუფლების“ ავტორს, უკეთ თავის საკუთარ პოლიტიკურ სოფლმხედველობას 60-ან წლებში.

როგორც ვხედავთ, ნიკოლაძე 60 – 70-ან წლებში ძლიერ დაინტერესებული იყო გლეხთა საკითხით, აგრარული ურთიერთობის მოწესრიგებით და არ ტოვებდა შემთხვევას, რომ არ გამოეთქვა ამ კითხვების შესახებ თავისი შეხედულება. 1879 წელში ერთ თავის პატარა ბროშურაში იგი კვლავ უბრუნდება ამ საგანს და სწერს:

„მიწა-წყალი ხალხს ხელიდგან გამოეცალა და მთელი ხალხი იმ კაცთ ყურმოჭრილ ყმად გადაიქცა, რომელნიც უსაქმოდ ცხოვრობდენ და უსაქმობის გამო მარტო სიამოვნებაში ან ქეიფში ფლანგავდენ ხალხის შრომით ნაწარმოებს... ვისაც ჩვენი მამული უყვარს, მისი პირველი მოვალეობა ის არის, რომ აი ეს უსწორ-მასწორობა, ეს განხეთქილება შეამციროს, რომ შემდეგში ერთიანად მოისპოს ჩვენში ამგვარი უსამართლობა და უგუნური ფლანგვა ხალხის ძალისა და შრომის. სანამ უმოქმედო ნაწილი ჩვენი საზოგადოებისა შრომას და თავის რჩენას არ შეეჩვევა, სანამ ჩვენი ხალხი მეწველი მდგომარეობიდგან არ გამოვა, შეუძლებელია, რომ ჩვენში ნამდვილი ერთობა დაარსდეს, ან გულწრფელი ძმობა, ან ხეირიანი განწყობილება. მაშასადამე, ყველაფერი, რაც ეკონომიურ სამართლიანობას გვიახლოებს, ჩვენი მამულის სასარგებლოდ უნდა მიგვაჩნდეს, და ნიჟადაც იმას უნდა ვცდილობდეთ, რომ ხალხის უმრავლეს ნაწილს გავუადვილოთ თავის განთავისუფლება ეხლანდელის დამოკიდებულის მდგომარეობისაგან. ხალხი მაშინ გაძლიერდება, მაშინ დამძობილდება, მაშინ შეადგენს ერთ ძმურ ოჯახს, როცა სადაო არა ექნებათ რა სხვადასხვა წოდებას, როცა ყველანი შრომას გაერთობიან და შრომას ისე გაინაწილებენ, რომ თვითულის შრომა ყველა სხვის შრომის გაადვილება იქნება და არა გაძნელება“ ¹⁾.

არ შეიძლება არ მოვიყვანოთ პარალელი ნ. ნიკოლაძესა და ი. ჭავჭავაძის შორის აგრარული საკითხის მოწესრიგების საქმეში. ან წლებიდან, როდესაც ილ. ჭავჭავაძე ტფილისის სათავადაზნაურო ბანკის თავმჯდომარე გახდა, მთელი მისი სამოღვაწეო პროგ-

ნ. ნიკოლაძე: „საახალწლო“, გვ. 317 – 19, ან „მამულის სიყვარული და მსახურება“, გვ. 97 – 8, 1914 წ.

რამა თავად-აზნაურული ლიბერალიზმის მატარებელი იყო და არსებითად აგრარული კაპიტალიზმის იდეოლოგიას გამოხატავდა. ი. ჭავჭავაძე ფიქრობდა ამ პერიოდში, რომ 1864 წ. რეფორმამ მიწის საკითხი ჩვენში შესაფერისად გადასწყვიტა და მას ერთხელაც არ მოუწადინებია რადიკალურად გადაეშინჯა 1864 წ. „საგლეხო დებულება“ და დაესვა საკითხი მიწების გადაცემისა გლეხებზე უსასყიდლოდ¹⁾. ამ მხრივ იგი ბოლომდე დარჩა აგრარული კაპიტალიზმის იდეოლოგი. როგორც დავინახეთ ამ საკითხში ნიკოლაძე ბევრად რადიკალური იყო ჭავჭავაძეზე. აქ იგი ნათლად გამოხატავდა სამრეწველო ბურჟუაზიის რადიკალურ იდეოლოგიას ჩვენში. ჩვენი აზრით, ი. ჭავჭავაძის გამოსავალი წერტილი თავისებური თავად-აზნაურული-აგრარული კაპიტალიზმი იყო, ხოლო ნ. ნიკოლაძის – სამრეწველო კაპიტალიზმი.²⁾

რაც შეეხება საერთოდ ნიკოლაძის აგრარულ პროგრამას, – რომელსაც ჩვენ კიდევ შევეხებით მისი საბანკო პოლიტიკასთან დაკავშირებით, – მიუხედავად იმისა, რომ აქ ავტორი უხვად იყენებს ასოციაციურ პრინციპსა და თემობრივმიწად მფლობელობის ფორმას – ამ პროგრამაში ნათლად მოსჩანს სამრეწველო კაპიტალისა და ბურჟუაზიის მისწრაფებანი. როგორც ვიცით, 60-ანი წლების რეფორმები თავისი შინაარსით ნაწილობრივ გამოხატავდა ბურჟუაზიულ რეფორმებს; ვინაიდან ამ რეფორმის გამტარებელი იყო პოლიციურ-თავად-აზნაურული თვითმპყრობელობა, მანაც უხვად დასტოვა ბატონყმური ურთიერთობის ნაშთები და განსაკუთრებით სიცხადით ეს აგრარული ურთიერთობის სფეროში იყო ნათელი, სადაც გლეხი ეკონომიურად დამონებულ მდგომარეობაში დარჩა ყოფილ ბატონსა და ახალ მემამულეს. ეს გარემოება კი მეტად აფერხებდა სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარების საქმეს რუსეთსა და საქართველოში, გლეხის ეკონომიურად მიჯაჭვა მემამულეზე, უდიდეს ბაზარს ართმევდა ხელიდან სამრეწველო კაპიტალს, რადგან ეკონომიურად დამონებული გლეხი მემამულის საექსპლოატაციო ობიექტი ხდებოდა და ამით მას

იხ. მისი „ცხოვრება და კანონი“ დაწერილი 1877 – 81 წლებში.

ი. ჭავჭავაძისა და ნ. ნიკოლაძის საწინააღმდეგო შეხედულებანი აგრარულ საკითხის გარშემო, ნათლად სჩანს მათ შესედულებათაშიც, ხიზანთა საკითხშიც: მაშინ, როდესაც ჭავჭავაძე ხიზნებს არენდატორებათ სთვლიდა და მათი მხოლოდ უმიწოთ განთავისუფლების მომხრე იყო, ნიკოლაძეს ის დიდ შეცდომათ მიაჩნდა და მოითხოვდა ხიზნების მიწით განთავისუფლებას. ამ საკითხის შესახებ მან ჭავჭავაძის შეხედულებათა წინააღმდეგ წერილიც დაბეჭდა თავის „ოზზორში“ (იხ. მისი: Хизанский вопрос „Обзор“ № 470, 1880 г.)

ეკარგებოდა მოხმარებითი უნარიანობა. აქედან წარმოსდგა ის, რომ სამრეწველო კაპიტალი რუსეთში არ შეიძლება ყოფილიყო მაშინ შექმნილი აგრარული ურთიერთობით კმაყოფილი და იგი ბუნებრივად მოითხოვდა გლეხის განთავისუფლებას მემამულის ახალ მონობისაგან, რადგან, ეკონომიურად მოლონივრებული გლეხი სამრეწველო კაპიტალის მთავარ ამოცანას შეადგენდა ფართო ბაზრის შექმნისა და მოპოების საქმეში აქედან ბუნებრივია, რომ რადიკალურად მოაზროვნე ინტელიგენციამ არსებითი ყურადღება მიაქცია გლეხთა საკითხსა და შექმნილ აგრარულ ურთიერთობას საქართველოში. სამრეწველო კაპიტალიზმის ინტერესს ეკონომიურად მძლავრი და პიროვნულად განთავისუფლებული გლეხი შეადგენდა. ეს ბურჟუაზიული მიდგომა საკითხისადმი ნათლად სჩანს ნიკოლაძის წერილშიაც.

„რაც უნდა პატიოსანი იყოს კაცი, – სწერს იგი – თუ მცირე მამული არა აქვს, იმას მეზობლებში დიდი ნდობა – ფულის ანგარიშში, – არ ექნება, ამიტომ რომ ვისაც ფული აქვს, ნიადაგ იმას ცდილობს, იმნაირს კაცს არ ჩაუგდოს ხელში, რომლისაგანაც იმისი ამოგება გაუძნელდება, და პატიოსან, მაგრამ უმამულო კაცს – უბედურება რომ რამ შეემთხვეს, მასზე გასესხებული ფული დაკარგული შეიქნება... რა თქმა უნდა, რომ ეს ნდობა მარტო ფულის სესხებაზე კი არ არის, ყველაფერში, ანგარიშში, პირობის შეკვრაში, მიწა-წყლის საღალთაღებაში, მიყიდვაში, – უმამულო პირს ნდობა არა აქვს, ამიტომ რომ ვინც იმას ენდობა, დარწმუნებული არაა, რომ ხვალ, ზეგ მის გადახდის ღონე არ ექნება.“¹⁾

„დროება-კრებულის“ მიდგომა გლეხთა საკითხში და აგრარულ ურთიერთობის მოწესრიგების საქმეში არსებითად გამოხატავდა რადიკალურად მოაზროვნე ბურჟუაზიული ინტელიგენციის შეხედულებებს. აქ, რასაკვირველია, სიმძიმის ცენტრი გადატანილი უნდა იქნეს არა პრობლემის გადაწყვეტის გარეგან ფორმაში, არამედ მის არსებით სოციალ-ეკონომიურ შინაარსში. „დროების“ მოწინავეში ვკითხულობთ: „ჩვენი აზრით, ამჟამად არაფერზე არ უნდა გვეკონდეს ჩვენ ისე მიქცეული ყურადღება, როგორც ამ გლეხების ნადელის საქმეზე, ჩვენი ქვეყნის მომავალი კეთილდღეობა იმაზეა დამოკიდებული – ექნება ჩვენი ხალხის მომეტებულ ნაწილს მიწა-წყალი, სახლ-კარი, ერთი სიტყვით, თვის საკუთრება თუარა. თუ ამ მომეტებულ ნაწილს სამყოფი ადგილ-მამული ექნება, მაშინ ჩვენში დამკვიდრდება კეთილ-დღეობა, თუ არა – ხეირი არ დაგვეყრება“²⁾

ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი: „რა რიგად მოიპოება მიწა-წყალი“ – „სასოფლო გაზეთი“ № 2. გვ. 2, 1871 წ.

იხ. „დროება“ № 24, 1870 წ. მეთაური წერილი.

როგორც აღვნიშნეთ, ისტორიულ ობიექტიურ-ეკონომიურ პირობების გამო გლეხის გამამუღიანება და მისი განთავისუფლება მემამულის კაბალურ მდგომარეობისაგან ჩვენში სამრეწველო ბურჟუაზიის ინტერესსაც შეადგენდა და ამიტომ რადიკალური ინტელიგენცია შეგნებითა თუ შეუგნებლად ასახავდა ამ ბურჟუაზიის მისწრაფებებს. თავის წერილში ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავდა იმ გარემოებას, რომ მემამულეთა ხელში მიწის დაგროვება იწვევს მიწის სიმვირესა, ღალის, საგლეხო-საბეგრო გადასახადის გადიდებასა და ამით გლეხის ეკონომიურად სავსებით დამონებას მემამულისაგან. სამრეწველო კაპიტალის ინტერესიც სწორედ ის იყო, რომ გლეხს „თავისი შრომის ნაყოფი“ თვით შერჩენოდა, განთავისუფლებულიყო მემამულის ზედმეტი ბეგრისაგან და ეკონომიურად თავისუფალი გლეხი სამრეწველო და სავაჭრო კაპიტალის საექსპლოატაციო ობიექტად გადაქცეულიყო. ისტორიულად გლეხთა და აგრარული საკითხის ამ სახით მოწესრიგებაში ერთი მეორეს ეჯახებოდა მემამულე-თავად-აზნაურობისა და კაპიტალისტური ურთიერთობის ინტერესები; პირველი ს ა ბ ე რ ო -ს ა ბ ა ტ ო ნ ო სისტემის განმტკიცებით კვლავ ცდილობდა გლეხი თავის კაბალურ მდგომარეობაში დაეტოვებია და ამით უზრუნველყო თავისთვის სხვისი შრომისა და შრომის ნაყოფით არსებობა. მემამულეთა ამ მისწრაფებას სავსებით აკმაყოფილებდა ის იურიდიულ-ეკონომიური პირობები, რომელშიც ჩაყენებული იყო ჩვენი გლეხოზა რეფორმის შემდეგ პერიოდში, – განსაკუთრებით, დროებით-ვალდებულთა და ხიზანთა ინსტიტუტები, და მემამულეებიც ენერგიულად იბრძოდნენ ამ მდგომარეობის განმტკიცებისათვის. ხოლო თავის თავად ეს ინსტიტუტები აფერხებდა ჩვენში ბატონურ-ფეოდალურ ნაშთების მოსპობის შესაძლებლობას და ეკონომიურ-სოციალურად ხელს უშლიდა სამრეწველო კაპიტალისტურ ურთიერთობის განვითარებას ჩვენი სოფლის მეურნეობაში. ამასში გამოიხატებოდა ბის ამ წოდების ეკონომიური მისწრაფების კონსერვატიულ-რეაქციონური მხარე. წინააღმდეგ, სამრეწველო ბურჟუაზიის პოლიტიკა უფრო რადიკალური და პროგრესიული იყო იმდენად, რამდენადაც მისი ეკონომიური ინტერესები მოითხოვდა ფეოდალურ-ბატონყმური ნაშთების აღმოფხვრას სოფლად, მოითხოვდა გლეხის განთავისუფლებას მემამულის კაბალისაგან და მის თავისუფალ მწარმოებლად გადაქცევით გლეხოზის საერთო სავაჭრო-კაპიტალისტურ ურთიერთობაში ჩაბმას; ამ პოლიტიკით ბურჟუაზიას სურდა გლეხი თავის საექსპლოატაციო ობიექტად გადაექცია და ის ზედმეტი შრომის ნაყოფი, რომელსაც ბეგარისა, იჯარისა და სხვა სახით გლეხოზისაგან ითვი-

სეზდა თავად-აზნაურობა, ბურჟუაზიის ჯიბის გასაძლიერებლად წა-სულიყო.

ნიკოლაძის მთელი აგრარული პოლიტიკა გამომხატველი იყო სა-მრეწველო-კაპიტალისტური განვითარების ამ ტენდენციისა და არსე-ბითად ბურჟუაზიის ინტერესებს ემსახურებოდა. ისტორიულ-ობიექ-ტიური პირობების გამო იმდენად, რამდენადაც მისი პროგრამა მოი-თხოვდა ფეოდალურ-ბატონყმურ ნაშთების აღმოფხვრას სოფლად და გლეხის თავისუფალ მწარმოებლად გადაქცევას – სოციალ-ეკონო-მიურად ამის შედეგი იქნებოდა კაპიტალისტური ურთიერთობის შექრა სასოფლო მეურნეობაში და მთელი ჩვენი ცხოვრების სწრა-ფად განვითარება ახალი გზით ¹⁾. ამაში იმარხება ნიკოლაძის აგრა-რული პროგრამის პროგრესიული მხარე. ამრიგად გლეხთა საკითხის წამოყენებითა და აგრარული პროგრამის შემუშავებით ნიკოლაძემ ჩვენი მაშინდელი ცხოვრების ერთ-ერთ კარდინალურ პრობლემას მიაქცია ყურადღება და არსებითად იგი იმ სახით გადასწყვიტა, როგორც ამას ახალი, კაპიტალისტური ცხოვრების ტენდენცია და მისი ეკონომიური საჭიროება მოითხოვდა.

საბანკო პოლიტიკა

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც თავსამტკრევ ამოცანად გადაექცა ინტელიგენციას ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ საქართველოში – ეს ბანკის საკითხი იყო. როგორც უკვე ცნობილია, ბატონყმობის მოსპობით ქართველ თავად-აზნაურობას ხელიდან გა-მოეცალა ერთ-ერთი მათი მასაზრდოებელი წყარო; ასე თუ ისე გლე-ხი ფორმალურად განთავისუფლდა ბატონის უღლისაგან და ამით მე-

აი რას სწერდა იგი 1871 წ. ჩვენი სოფლის მეურნეობის ჩამორჩენილო-ბის და მისი შემდეგი განვითარების შესახებ: „მეცხრამეტე საუკუნეში, ჩვენ სწო-რეთ იმ იარაღს ვხმარობთ მეურნეობაში, რომელიც ნოეს წარღვნის დროს თავის კიდობანში გადურჩენია, და იმავე წესით ვხნავთ, ვთესთ, მოსავალს ვიყვანთ, რო-გორც ნოეს დროს. იმ საქმეს, რომელსაც ეხლა ევროპაში და რუსეთში ორი კაცი უნდება, ჩვენში – ზოგი უფულობის და უფრო მეტი უმეცრების გამო – ოცი და ოცდა ათი კაცი აკვდება; იმ მიწიდან, რომლიდგანაც ხეირიანი მემამულე რუსეთ-ში და სამზღვარს გარეთ ათ საპანე ღვინოს ან პურს მოიყვანდა, და თან ბალახი-თაც ისარგებლებდა ან სხვა წვრილმანი საგნებით, ჩვენში მეოთხედ საპანეს ძლივს იღებენ... ჩვენმა საზოგადოებამ რომ ხეირიანი იარაღი, თესლები და სხვა სამეურ-ნეო მოწყობილება გიმოიწეროს, და ფულის მეორე მეოთხედი ხეირიანი, ნიჭიერი ყმაწვილების ხეირიანათ სამეურნეო ნაწილში ასაზდელათ მოიხმაროს, ხუთი-ათი წლის შემდეგ ჩვენი ქვეყნის სიმდიდრე გაათდებოდა მაინც, თუ არ გაოცდებოდა...“
ნ. სკანდელი: „ჩვენი ახალგაზდობა“ – კრებული“ № 2. გვ. 182 – 84, 1871 წ).

მამულის ეკონომიური მდგომარეობაც შეიცვალა. აი ასეთს კრიტიკულ პირობებში დ ი მ. ყ ი ფ ი ა ნ მ ა წამოაყენა საკითხი სათავად აზნაურო ბანკების დაარსების შესახებ ¹⁾. ამ ბანკების საშუალებით ცდილობდა დ. ყიფიანი გადაერჩინა თავად-აზნაურობა საბოლოო განადგურებისაგან და შეენარჩუნებია მისთვის თავისი ძველი ეკონომიურ-მატერიალური უპირატესობა და წოდებრივი პრივილეგიები. ბანკის დაარსების საქმეს აღფრთოვანებით შეეგება ახალი თაობის ინტელიგენცია და მისი ორგანო გაზ. „დროება“, რომელიც 1866 წლიდან გ. წერეთლის რედაქციით გამოდიოდა. ამ ინტელიგენციის საბანკო პროგრამა განსხვავდებოდა თავად-აზნაურთა საბანკო პოლიტიკისაგან. 1897 წ. გ. წერეთელი სწერდა: „საკრედიტო დაწესებულებათა შორის ის (ახალი თაობის ინტელიგენცია) ეწინააღმდეგებოდა თავად-აზნაურობის საადგილ-მამულო ბანკის დაარსებას. ამის მაგიერათ ის ურჩევდა მოკლე სამრეწველო ბანკების წეს-წყობილებას. ამასთან ამ დასმა წამოაყენა წინ სასოფლო და საქალაქო სამრეწველო კრედიტი და ერთი ამგვარი წვრილმანი ბანკი კიდეც დაარსა იმ დროს თფილისში წვრილმან მოვაჭრეთათვის“. ²⁾

ნ. ნიკოლაძემ მხურვალე მონაწილეობა მიიღო 70-იან წლებში საბანკო საკითხების გარშემო გამართულ პოლემიკაში. პირველად მთელ რიგ წერილებში გაარკვია მან ბანკის დანიშნულება და მისი როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებისა და ეკონომიური ურთიერთობის წარმატების საქმეში. შემდეგ 1873 წლიდან იგი დაუცხრომელ პოლემიკას აწარმოებდა ჯერ ქუთაისის ბანკის მეთაურის ბ ე ს. ლ ო ლ ო ბ ე რ ი ძ ი ს წინააღმდეგ, ხოლო შემდეგ (1876 წ.) ტფილისის ბანკის მეთაურის – ი ლ. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ი ს წინააღმდეგ.

როდესაც ეცნობით ნ. ნიკოლაძის საბანკო პოლიტიკას და ითვალისწინებთ ყველა იმ მომენტებს, რომელსაც იგი აყენებს ბანკის საკითხში, – თქვენთვის ნათელი ხდება, რომ ამ გეგმებში წამოყენებულია, როგორც წმინდა უტოპიური ხასიათის დებულებები, ისე რეალური მოსაზრებანი. ნ. ნიკოლაძის საბანკო პოლიტიკაში შეიძლება შემდეგი ძირითადი მომენტები იქნეს აღნიშნული:

ბანკი ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნია ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების წინ წამწვე უდიდეს ფაქტორად. იგი ფიქრობს, რომ ბანკის დაარსებით სწრაფი ნაბიჯით წაიწევს წინ ჩვენი საწარმოო ძალები და განვითარდება სამრეწველო ურთიერთობა. 1872 წელს იგი სწერდა:

ეს საკითხი ვრცლად განხილულია ჩემს მონოგრაფიაში დიმიტრი ყიფიანის შესახებ, რომელიც იბეჭდება.

იხ. „კ ვ ა ლ ი“ № 46, გვ. 816, 1897 წ.

„...დღეს მთელი ჩვენი ადგილ-მამულის შემოსავალი ძლივს აუდის ჩვენი საზოგადოების ვალების სარგებლის გარდახდას. ეს სამწუხარო მდგომარეობა დიდ ხანს ვერ გაგრძელდება. პოლიტიკური ეკონომიის და საზოგადოების ცხოვრების კანონები იმრიგათვე აუცილებელი და შეურყეველი არიან, როგორც თვით ბუნების კანონები. როგორც ამ ბუნების კანონების ძალით კაცი რამდენიმე წამის მეტს ვერ გასძლებს, წყალში რომ თავიანათ ჩაიყურყუმალოს, აგრეთვე ვერც საზოგადოება და ვერც კერძო პირი ვერ იცხოვრებს დიდხანს ვალის აღებით, თუ მისი შრომის ან მამულის შემოსავლისაგან, ვალის სარგებლის გარდახდის გარდა, იმოდენა კიდეც არ დარჩა, რომ თავის საკვებათ ჰყოფნიდეს. ყოველთვინ, როცა აღებული ვალი ვალის ამღების მამულს არ აუმჯობესებს, ესე იგი, იმის შემოსავალს არ ადიდებს, ვალი კაცის დამღუპველია... ჩვენი საზოგადოების დღევანდელი მდგომარეობა ამ მოკლე ხანში უნდა შეიცვალოს... ჩვენს საზოგადოების ამ მოკლე ხანში ან სრული ეკონომიური დაღუპვა ელის, ანა და ნელ-ნელი და მძიმე გამომთელება, ყუათზე და ღონეზე მოსვლა, – ესე იგი ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესება“¹⁾.

ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ „ეკონომიურ ცხოვრებისათვისაც მოძებნილია და გამოკვლეულია სხვადასხვა გვარი საშვალეები გაჭირვებულ მდგომარეობაში გამოსაყენებლად“. ერთ-ერთ ასეთ საშვალეებად მას მიაჩნდა ბანკი. ერთ თავის რუსულ წერილში იგი სწერდა: „Кредит благоворен и полезен как сила к увеличению производительности страны. Он – средство и, как всякое средство, стоит в прямой зависимости от цели, к которой должны вести“. ²⁾ ამრიგად, ნიკოლაძის გაგებით ბანკმა და კრედიტმა ხელი უნდა შეუწყოს ჩვენი ვაჭრობის, ჩვენი მრეწველობის, ჩვენი ფაბრიკებისა და ქარხნების განვითარებას; უკეთ რომ ვსთქვათ, – ჩვენში კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებას უნდა ემსახუროს. წელს იგი სწერდა:

„ჩვენ ქვეყანაში ფული არ არის. – ეს, თუმცა სამწუხარო ჭეშმარიტებაა, მაგრამ მაინც ჭეშმარიტებაა. ჩვენ ქვეყანაში რაც ფულია, ის ჩვენ საკუთარ მოთხოვნილებას, ჩვენ ძუძუ-მწოვარ აღებ-მიცემობას და ცხოვრებას არ ყოფნის. მაშასადამე ჩვენ ბანკს არ უნდა ჰქონდეს იმედი, რომ აქ, ჩვენ ქვეყანაშივე, იშოვის იმ ფულს, რომელიც სჭირია ჩვენი საზოგადოების უმეტეს ნაწილს. ეს ფული ბან-

ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი. „ბანკის საქმე“ – „კრებული“ № 6, გვ. 163 – 64, 1872 წ.
იხ. „Тифлисский Вестник“ № 92, 1875 წ.

კმა უნდა გააჩინოს, დიახ, გააჩინოს, ესე იგი მოგვევაროს საიდანაც მოახერხებს, შორიდან თუ ახლოდამ, როგორც იმას და ჩვენ უფრო ხელს მოგვცემს. მაშასადამე, ჩვენი ბანკის პირველი ნაბიჯი, პირველი ხელის განძრევა იმაში მდგომარეობს, რომ მოიწვიოს ფული, დაანახოს ფულის პატრონებს, რომ იმათი ფული იმათ სარგებელს მისცემს და არც დაიკარგება“. ¹⁾

ასეთს ამოცანას უსახავდა ბანკს 70-იან წლებში ნიკოლაძე. უდავოა, რომ ეს პროგრამა ბურჟუაზიული ხასიათისა იყო და შემდეგში მისი საბანკო პოლიტიკაც ამ გზით განვითარდა. როდესაც ნიკოლაძემ თავი გაინთავისუფლა 60-იანი წლების „უტოპიურ აზრებისაგან“, იგი ბანკში ნათლად და გარკვევით ხედავდა ბურჟუაზიულ დაწესებულებას და იგიც ბურჟუაზიული ურთიერთობის განვითარების უმთავრეს ფაქტორად მიაჩნდა. 1894 წ. ერთ თავის მიმოხილვაში იგი სწერდა:

„უპირველესი საგანი საადგილ-მამულო ბანკის ზედმოქმედებისა მეურნეობაზე და წარმოებაზე ის გახლავს, რომ გონიერ მეურნეს გაუადვილოს და გაუიაფოს მეურნეობის გაუმჯობესობა... მეორე მხარე საქმისა, – მაში მდგომარეობს, რომ ბანკს უფლება და საშვალე-ბა ჰქონდეს ხანგრძლივი კრედიტი გაუხსნას იმ ამხანაგობებს თუ სინდიკატებს, რომელნიც შესდგებიან სხვადასხვა წარმოებების საერთოდ წასაყვანად, ანდა წარმოების საერთოდ გასაძლოლად“ ²⁾

წ. ბანკის როლის შესახებ ნიკოლაძე სწერდა:

„მაშინ ბანკის ფული კუდაბზიკობაში და პრანჭიაობაში კი არ დაიხარჯება“ – ის მოხმარდება მხოლოდ ქარხნების გამართვაში, მამულების გაუმჯობესებაში, ნამუშევრის გასასაღებლად გადატან-გადმოტანაში. მაშინ ბანკის შემოსავალი დაეხმარება ტესნიკურ სწავლის გავრცელებას თავის მხრით, გააერთიანებს როგორც ბანკის შემოსავალს, აგრეთვე მთელი ქვეყნის სიმდიდრეს, ძალას და ბედნიერებას“ ³⁾.

როგორც ქვევით დავინახავთ, 80-იან წლებიდან ნ. ნიკოლაძემ გარკვევით შეითვისა ბურჟუაზიული პროგრამა და სავსებით გაინთავისუფლა თავი „ბუნდოვან ასოციაციურ თეორიებისაგან“. მისმა საბანკო პოლიტიკამაც გარკვეული და ნათელი ბურჟუაზიული შინაარსის მიიღო.

იხ. „კრებული“ № 6, გვ. 187, 1872 წ.

ნ. ნიკოლაძე: „გამარჯვება ავალებს“... – „მოამბე“ № VI გვ. 171 – 72.

წ.

იხ. „დროება“ № 19, 1870 წ. წერილი: „ჩვენი საზოგადო საქმეები“.

მაგრამ ამ წმინდა ბურჟუაზიულ პროგრამის გვერდით 70-იან წლებში ნ. ნიკოლაძე ბანკს უტოპიური გეგმების განხორციელებასაც ავალებდა. ერთი მხრივ იგი ფულის „მოზიდვასა“, მრეწველობისა და აღებ-მიცემობის განვითარებას აკისრებდა ბანკს, მეორე მხრივ, ვაჭრობისა და თავისუფალი ეკონომიური საქმიანობის შეზღუდვასაც ავალებდა იმავე ბანკს. 1876 წელში ი. ჭავჭავაძესთან კამათის დროს იგი სწერდა:

„ამავე თეორიით ბანკის საქმეშიაც, საზოგადოებრივი ბანკები იმისათვის არიან დაარსებულნი, რომ ურთიერთის შეერთებით და თავდებობით თანხა და ნდობა მოიპოვონ, და დაიხსნან გაჭირვებული ხალხი ურიების და მათი მსგავსი კაპიტალისტების ხელიდამ. მეორეს მხრით ბანკები გამართული აქვთ თვითონ კაპიტალისტებსაც, რომ „წესიერათ“, „კანონიერათ“ სცარცვონ ხალხი... საზოგადო მეცნიერებამ გამოიგონა საზოგადოებრივი ბანკები სწორეთ იმისათვის, რომ დაარღვიოს აღებ-მიცემობის თავისუფლება იმ ვაჭატონებისა, რომელნიც ხალხს სცარცვავდნენ, და არა იმისათვის, რომ ამ ვაჭატონებს ხელი გაუწყოს თავისუფალ გლეჯაში და ცარცვაში. როცა ჩვენი ბანკების წესდებები სდგებოდნენ, მაშინ უფ. ჭავჭავაძეს და ღოღობერიძეს გაცნობილი რომ ჰქონოდათ საზოგადოებრივი მეცნიერება, ისინი უსათუოთ ისე შეადგენდნენ ბანკის წესდებებს, რომ ბანკი გამოდგომოდა ჩვენს საზოგადოებას, თავად-აზნაურობას, ხალხს, ესე იგი იმათ, ვისაც ფული ჭირიათ, და არა იმ ოციოდე პირთ, რომელნიც ფულს იღებენ გასასესხებლათ. საუბედუროთ, რადგანაც იმათ არ სცოდნიათ ეს მეცნიერება, რადგანაც იმათ დღეს ჭეშმარიტებათ მიაჩნიათ ის, რაც ამ ოცდაათი წლის წინათ მეცნიერებამ დაარღვია და სავენებლათ იცნო, რაღა გასაკვირველი უნდა იყოს, რომ დღეს უფ. ჭავჭავაძეს ჩემი აზრები სასაცილოთ მიაჩნია... ეს გახლავთ მხოლოდ მიზეზი ჩვენი უთანხმოებისა: უფ. ჭავჭავაძე ეკუთვნის იმ მიმართულებას, რომელიც ამ ოცდაათი წლის წინათ სუფევდა მეცნიერებაში. მე ყოველთვის, ყველგან, ყველგან ვებრძოდი ამ მიმართულებას, ამიტომ რომ ვეკუთვნი „საზოგადოებრივ“ მიმართულებას, რომელმაც მეცნიერებაში კაი ხანია სრულებით დამარცხა ბურჟუაზიული მიმართულება“¹).

ამ ვრცელი ციტატიდან ნათელი ხდება მკითხველისათვის, რომ ნიკოლაძეს სურდა ბანკისათვის სოციალური ცხოვრების ორგანიზატორის როლი დაეკისრებია და გადაეცია იგი ასოციაციური პრინ-

ნ. ნიკოლაძე: „მ რ უ დ ე გ ა მ ო ს ა რ ჩ ლ ე ბ ა“ – „დროება“ № 47, 1876 წ.

ციპის გამტარებლად ჩვენს ცხოვრებაში. რასაკვირველია, ეს უტოპია იყო და არსებითად ეწინააღმდეგებოდა იმ გეგმას, რომელსაც იგივე ნიკოლაძე აკისრებდა იმავე ბანკს. აქ ნათლად სჩანს მისი სამოღვაწეო გეგმის გაორება: ერთი მხრივ ბურჟუაზიულ ურთიერთობის ნიადაგზე დგომა, მეორე მხრივ – „სოციალური“ თეორიების დაცვა. დიდ ხანს ამ მდგომარეობაში ყოფნა შეუძლებელი იყო და ბოლოს „ბურჟუაზიულმა სინამდვილემ“ სძლია „ასოციაციური თეორიების“ უტოპიზმი. როგორც ვთქვით, იგი შემდეგში დიდ ყურადღებას აქცევდა მრეწველობის განვითარების საქმეს საქართველოში და ბანკსაც დიდი როლი უნდა ეთამაშნა ამ მიმართულებით; ე. ი. ხელი უნდა შეეწყო ჩვენში კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებისათვის.

ნ. ნიკოლაძის საბანკო პროგრამას მესამე პრაქტიკული მხარეც ჰქონდა. ერთი მხრივ, იგი ცდილობდა, რომ ბანკს ხელი შეეწყო მიწების გლეხობაზე გადასვლისათვის, მეორე მხრივ – ბანკს ხელი უნდა შეეწყო იმ საქმისათვის, რომ ქართველი ხალხის მიწა-წყალი არ გადასულიყო უცხოელების ხელში. აქ უკვე სჩანდა საბანკო საქმესთან ნაციონალური მომენტის დაკავშირება. იმავე წელში იგი სწერდა:

„ბანკის დაარსების უმთავრესი მიზანი და საფუძველი ჩვენში ის იყო, რომ თუ ჩვენ არ გვექმნა ჩვენი საკუთარი ბანკი, ჩვენთვის და ჩვენ მიერ დაარსებული, მთელი ჩვენი მამულები ხელიდამ წაგვივა და სხვას დარჩება. მარტო ამ ჭკუიანურმა მოაზრებამ გაუკვლია ჩვენში გზა ამისთანა მძიმე და უცნობ საქმეს, როგორიც ყველგან საზოგადოებრივი ბანკის დაარსებაა. მაშასადამე, უმთავრესი მიზანი ბანკის წესდების შემდგენელისა ამაზე უნდა ყოფილიყო მიზმანებული, რომ ჩვენი მამულები ხელიდან არ წაგვივიდეს და ჩვენვე დაგვრჩეს. ამ უმთავრესს მიზანშია მეორე, აგრედვე მძიმე და საჭირო მიზანი: ბანკის შემოსავალი უნდა მოხმარდეს ჩვენი საზოგადოების საჭიროებას: მის შვილების აღზრდას, განათლებას, მდგომარეობის გაუმჯობესებას და სხვა“¹⁾

ზევით ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ როგორ სვრიდა აგრარულ საკითხს 70-იან წლებში ნიკოლაძე და როგორ როლს ანიჭებდა ამ საკითხის მოწესრიგებაში სახალხო ბანკებს. როდესაც დაარსდა სათავად-აზნაურო ბანკები, ნიკოლაძემ საზოგადოების არსებითი ყურად-

ნ. ნიკოლაძე: „ქუთაისის ბანკის საქმე“ – „დროება“ № 35 წელი.

ლება მიაქცია იმ გარემოებაზედაც, რომ ამ ბანკს ეზრუნა გლეხთა საკითხის მოწესრიგებაზე საქართველოში. იმავე ი. ჭავჭავაძის წინააღმდეგ მიმართულ თავის წერილში იგი სწერდა:

„ეფიქრნათ უფ. ჭავჭავაძეს და ბ. ლოლობერიძეს ამ საგანზე, შეედგინათ ცალკე წესი მამულების გამოყიდვაზე სახლის-კაცების, მეზობლების – ან გლეხების მეერთებით, დაეწესებიათ მთელი სოფლის ან უბნის მცხოვრებლების დამოკიდებულება ბანკთან... უფრო ვნახავდით მაშინ, უცხო ქვეყნელებს დარჩებოდათ ჩვენი მამულები, თუ ჩვენებურებს. იმას მაინც ვერ იტყვის უფ. ჭავჭავაძე, რომ გლეხები სიხარულით არ ყიდულობდნენ მიწებს, ყოველთვის, როცა ფასის განაწილება და რამდენიმე წლის ვადით გარდახდა შეუძლიანთ?... გაუადვილოთ სახლი-კაცებს და გლეხებს ფულების გარდახდა, გავანაწილოთ გარდასახადი ცალ-ცალკე თითოეულ კაცზე, გაუადვილოთ სოფლელებს ან უბნებს ამხანაგობების შედგენა და ამხანაგობით მამულის ყიდვა, და ვნახოთ მაშინ, ვინ უფრო მეტ ფასს მისცემს, გარეშე, თუ მეზობელი“¹⁾.

ნიკოლაძეს კარგად ესმოდა, რომ ქართველი თავად-აზნაურობა ვერ შეინარჩუნებდა მიწას და იგი აუცილებლად უნდა გადასულიყო სხვა ნაწილების ხელში, მასთანვე მის პრინციპიალურ შეხედულებას შეადგენდა ის, რომ მიწა მიწის მუშის ხელში ყოფილიყო. მაგრამ ბანკის დაუხმარებლად, გაღატაკებული გლეხოზა ვერ შესძლებდა მიწის პირდაპირ, უშუალოდ თავად-აზნაურობისაგან შეძენას, იგი პირველად გამდიდრებულ ვაჭრების ხელში გადავიდოდა და შემდეგ მათგან დაწინაურებულ გლეხთა ხელში. ბანკს შეეძლო ეს პროცესი დაეჩქარებია და ხელი შეეწყო გლეხოზაზე უშუალოდ ამ მიწების გადაცემისათვის. „ორიოდ-სამიოდე წლის შემდეგ ამ საქმის რაციონალური და ენერგიული წარმოებით, სწერს ნიკოლაძე – დიდი ნაწილი მიწებისა, დანაწილებული, გადავიდოდა მიწის მომქმედთა წოდების ხელში, და ამით, ყოველგვარ შერყევის გარეშე განხორციელებული იქნებოდა ჩვენი ეპოქის ერთი მნიშვნელოვანი და აუცილებელი რეფორმა“²⁾

ნიკოლაძის სურვილი, რომ აგრარული რეფორმა გაეტარებია სათავად-აზნაურო ბანკების საშუალებით და ამით ბანკი გაეხადა სოციალური ცხოვრების ერთ-ერთ რეგულიატორად – აშკარა უტოპიზ-

იგივე: „მრუდე გამოსარჩლება“ – „დროება“ № 47, 1876 წ.

Н. Николадзе: „Наш Год“ – „Кавказский Альманах“ 1877 г.

под редакцией Шахтахтанского гв. 101 – 05, 1877 წ. იხ. აგრეთვე წერილი: „Будущность нашего кредита“ – „Обзор“ № 189, 190, 1878.

მი იყო. ჯერ ერთი უტოპიური და განუხორციელებელია საერთოდ ის დებულება, რომელიც ფიქრობს რომ ბანკს შეუძლია რაიმე მნიშვნელოვანი როლი ითამაშოს საზოგადოებრივ ცხოვრების გარდაქმნისა და მოწესრიგების საქმეში, თუ ამასთან ერთად პოლიტიკური და ეკონომიური ცხოვრების შესაფერისი ცვლილებები არ მომხდარა აღნიშნული მიმართულებით; ცნობილია, რომ ბანკი მაშინ ხდება „სოციალურ ძალად“, როდესაც ამისათვის მატერიალურ-ეკონომიურ ცხოვრებაში უკვე დაწყებულია შესაფერისი ტრანსფორმაცია და, რაც აუცილებელია, პოლიტიკური აპარატი, – სახელმწიფო ამ მიმართულებით აწარმოებს თავის მუშაობას. ნიკოლაძემ უტოპისტებიდან ისესხა ეს თავისი დებულება ბანკის მოვალეობის შესახებ. მაგრამ ამ თეორიის უტოპიური შინაარსი ამით არ მოსპობილა. უმთავრესად აღსანიშნავია ის, რომ ნიკოლაძე უტოპიურ საბანკო თეორიას უკავშირებდა სათავად-აზნაურო ბანკის საქმიანობას და ფიქრობდა ამ ბანკის საშუალებით „შეეზღუდა ვაჭრობისა და აღებ-მიცემობის თავისუფლების პრინციპი“, შეენელებია კონკურენცია და ხელი შეეწყო ასოციაციების განვითარებისათვის. ცნობილია, რომ ბანკი თავად-აზნაურობამ თავის ინტერესებისათვის დაარსა, თავის კლასიურ-წოდებრივი და ეკონომიური უპირატესობის შესანარჩუნებლად გამოიგონა. ასეთს შემთხვევაში ნიკოლაძის საბანკო პოლიტიკის შეგუების ცდა თავად-აზნაურობის ბანკის პრინციპების აშკარა ულოღიკობა იყო და ნიკოლაძის ეს ცდაც ჰაერში დარჩა გამოკიდებული.

მაგრამ რაც ცხოველი, პროგრესიული და ისტორიულად გამართლებული იყო ნიკოლაძის პროექტში ეს გამოიხატებოდა **ს ა მ რ ე წ ვ ე ლ**

ეს უკანასკნელი ბანკი იაფი კრედიტის მიწოდებით დახმარებას აღმოუჩენდა გლეხობას მიწის შეძენაში და რამოდენადმე გაუადვილებდა მას მძიმე ეკონომიური მდგომარეობის წინააღმდეგ ბრძოლას. როგორც დავინახეთ ამ მიმართულებითაც აწარმოებდა ნიკოლაძე თავის მრავალპიკულ მუშაობას და სწერდა პუბლიცისტურ წერილებს. ჩვენი ეკონომიურ-სოციალური ცხოვრების განვითარების თვალსაზრისით ხწორედ სამრეწველო და საგლეხო ბანკების დაარსების ცდა წარმოადგენს ინტერესს.

ი

**ბრძოლა თვითმმართველობისა და ერობის შემო-
დაარსებასა და საგლეხო ბანკების გახსნაში.**

როგორც უკვე ვიცით, რეფორმის შემდეგი პერიოდი ჩვენში ხასიათდება კაპიტალიზმის სწრაფი განვითარებით, რაც გამოიხატა

რკინის გზების გაყვანაში, ქალაქის მცხოვრებთა ზრდაში და საქალაქო თვითმართველობის შემოღებაში, ჩვენი აღებ-მიცემობის გაფართოებაში რუსეთისა და უცხოეთის ქვეყნებთან, შინაური ვაჭრობის გაძლიერებაში, ფაბრიკა-ქარხნების გამრავლებაში, სამთო-მადნო მრეწველობის განვითარებაში და სხვა. ამ ახალ ეკონომიურ ხასიათის ფაქტორებს თან უნდა მოყოლოდა „შესაფერისი“ ცვლილებაც საზოგადოებრივ ზედნაშენშიც; მართლაც რუსეთის „რეფორმების“ დიდი ნაწილი საქართველოშიაც გაატარეს. როგორც რუსეთში, ისე ჩვენშიც სახელმწიფოებრივი შენობა და მისი აპარატი თანდათან გადადიოდა პოლიციურ-თავად-აზნაურულ წყობილებიდან თავად-აზნაურულ-ბურჟუაზიულ წყობილებაზე: გლეხთა რეფორმის, სასამართლოს რეფორმების, სოფლის მართველობის საქმეების, საქალაქო თვითმართველობის შემოღება ჩვენში უკვე საგრძნობ ისტორიულ მნიშვნელობის ფაქტებს წარმოადგენდა. მართალია ეს რეფორმები კუდშეკვეცილი და შევიწროვებული იყო, მართალია ისინი რადიკალურ ცვლილებებს ვერ იწვევდნენ ჩვენს ურთიერთობაში, ეერ უხსნიდნენ საკმარისად გზას კაპიტალისტურ-საზოგადოებრივ დამოკიდებულებას ჩვენში, მაგრამ ეს შეკვეცილი „რეფორმებიც“ ნათლად გამოხატავდა ჩვენი ცხოვრების წინმსვლელობას.

ნ. ნიკოლაძესა და მთელ ჩვენ ახალთაობის ინტელიგენციას კარგათ ესმოდათ ამ „რეფორმების“ მნიშვნელობა და მათი ხასიათი. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავდა იმ გარემოებას, რომ „რეფორმა“ ვერ შეეხო ჩვენი ცხოვრების ძირეულ საკითხებს და ვერ გარდაქმნა იგი რადიკალურად. ამიტომ ამიერ-კავკასიასს და საქართველოში, მისი აზრით, საჭირო არის არა მხოლოდ მართველი პირების შეცვლა, არამედ სერიოზული, რადიკალური გარდაქმნა თვით დაწესებულებებისა და წესწყობილების. „ჩვენი ცხოვრების ყოველ საკითხში, – დაწყებული გლეხთა საკითხიდან და დამთავრებული თვითმართველობის რთული საკითხებით, არ არის არც ერთი, რომელიც არ წარმოადგენდეს ფართო და კეთილშობილ სარბიელს სერიოზული და ღრმა რეფორმატორის წარმატებითი მოღვაწეობისათვის“ ¹⁾ სწერდა იგი. ამიტომ საჭიროა ნიკოლაძის განმარტებით ჩვენი ცხოვრების გარდაქმნა თვითმმართველობის საფუძვლებზე და მისი დახვეწებული წესწყობილების აღმოფხვრა ჩქარის ტემპით წავიდეს წინ. აქეთკენ იყო მომართული მისი სამოღვაწერ პროგრამა.

Н. Никеладзе: „Наш год“ – „Кавказский альманах“ გვ. 97-8. 1877 წ.

ჩვენი მრეწველობისა და ფაბრიკა-ქარხნების განვითარების საქმე თავიდანვე იპყრობდა ნიკოლაძის ყურადღებას. ის კარგად გრძნობდა, რომ ქვეყნის წინ წამწევი ძალა ეკონომიური ცხოვრების მოწესრიგებაში გამოიხატებოდა, რომ ვაჭრობა-მრეწველობის აუცილებელი პირობა იყო ერის წარმატების და წინმსვლელობისათვის. მართალია თეორიაში ნიკოლაძე „ასოციაციურ პრინციპს“ ქადაგებდა, მაგრამ მისი პრაქტიკული საქმიანობა და პროგრამა „შეუფერავ“ კაპიტალიზმის განვითარებას უწყობდა ხელს. ხოლო ცნობილია, რომ ინ წლების დასაწყისში მან არსებითი ყურადღება მიაქცია ტყიბულის ქვანახშირის საქმეს და აქტიურად შეუდგა ამ სხვილი სამრეწველო წამოწყების მოწესრიგებას. როდესაც ტფილისში გახშირდა ფაბრიკა-ქარხნების დაარსება, იგი მხურვალედ მიეგება ამ ფაქტს და აღნიშნა მათი დიდი მნიშვნელობა ჩვენი ცხოვრების წარმატებისათვის. ¹⁾ მიუხედავად იმისა, რომ ნიკოლაძე თეორიაში ებრძოდა ვაჭრობასა და კონკურენციას, პრაქტიკაში ახალი თაობის ინტელიგენციას პირდაპირ მოუწოდებდა ვაჭრობისათვის მოეკიდა ხელი. ნიკოლაძე ნათლად ხედავდა, რომ ჩვენში ვაჭრობა მახინჯ სახეს ღებულობდა და სპეკულიაცია ვითარდებოდა. აკრიტიკებდა რა იგი სასტიკად მაშინდელ ვაჭრობის წესს, ინტელიგენციის საყურადღებოდ სწერდა: „ეხლა მიბრძანეთ, რატომ არ იცის ჩვენმა ახალგაზრდობამ, რომ ეს ვაჭრობა კი არა, ღმერთმა იცის, რაა? როგორ არ იცის იმან, რომ ვაჭრობა იმაში მდგომარეობს, რომ მოხერხებული, აზრიანი, პატიოსანი კაცი ცდილობს შეიტყოს, რა ადგილს იშოვნება იაფათ რომელიმე საგანი, რა გზით უფრო სახეიროა ამ საგნის გადატანა, და რა საშუალებით შესაძლებელია ამ საგნის საჩქაროთ გასაღება, რომ მასში გაცემული ფული მალე უკან დაბრუნდეს, და ხელმეორეთ ახალი საგნის მოპოებაში და მოტანაში გამოადგეს? რატომ არ იცის ჩვენმა ახალგაზრდობამ, რომ ვაჭრობა იმასაც კი უნდა ცდილობდეს, რომ ჩვენი ქვეყნიდან, ნაღდი ფულის მაგიერათ. ისეთი საგნები გაჰქონდეს, რომელთაც ჩვენში გასავალი არა აქვთ, მაგრამ სხვა ადგილებში კი კარგი ფასი ადევთ? რატომ არ იცის ამ ახალგაზრდობამ, რომ ჩვენში ამისთანა საგნები ძლიერ ბევრია, და ჩვენი ქვეყნის სიკეთე იმას ითხოვს, რომ ამ საგნების გასასაღებელი ადგილი და გზა მოძებნოს ვაჭრობამ?.. უეჭველია, რომ ამ დანიშნუ-

იხ. მისი წერილი: „მ ი რ ზ ო ე ვ ი ს მ ა ტ ყ ლ ი ს ს ა ქ ს ო ვ ი ფ ა ბ რ ი კ ა ტ ფ ი ლ ი ს შ ი“ – „დროების“ № 48, 1871 წ.

ლების ასრულებისათვის აუცილებლათ საჭიროა, რომ ვაჭრობას ხელი მოჰკიდონ ხეირიანმა, გონიერმა და ნასწავლმა პირებმა.“¹⁾ აუცილებლად აღსანიშნავია ეს მოწოდება ინტელიგენციისადმი მიმართული. ნიკოლაძე აქ პირდაპირ აღიარებს, რომ ვაჭრობა და მთსი საქმის წესიერად მოგვარება ერთ-ერთი აუცილებელი პირობაა საერთო ცხოვრების წარმატებისა და ეკონომიერი ძლიერების მოსაპოვებლად.

იანთ წლების უკანასკნელ ხანებში იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა მრეწველობის განვითარების საქმეს საქართველოში და ამიერ-კავკასიაში. არა ნაკლები ინტერესით სწერდა იგი სავაჭრო და სამრეწველო ბანკების გამოყენების საქმეების შესახებ ჩვენი მრეწველობის წარმატებისათვის. მას უდიდეს მნიშვნელობის ფაქტორად მიაჩნდა რუსეთისა და ევროპის კაპიტალის შემოჭრა საქართველოში. ნიკოლაძე დარწმუნებული იყო, რომ ღარიბი და ჩამორჩენილი საქართველო ვერ შესძლებდა თავისი საკუთარი რესურსებითა და კაპიტალით იმ დიდ ეკონომიურ ბრძოლაში წარმატების მიღწევას, რომელიც აღმოცენებული იყო საერთაშორისო კაპიტალის საფუძველზე. აქედგან წარმოსდგა მისი სამრეწველო პროგრამაც: გამოყენება უცხოეთისა და რუსეთის კაპიტალისა ჩვენი საწარმოო ძალების განვითარების საქმეში ისე, რომ ამ კაპიტალმა არ გადააქციოს ჩვენი ქვეყანა უბრალო კოლონიალურ სფეროდ და არ მოახდინოს მისი ექსპლოატაცია აქედან ნედლი მასალის გატანითა და თავის ქვეყნიდან საქონლის შემოტანით.

აღსანიშნავი არის ნიკოლაძის სავაჭრო და სამრეწველო გეგმები რუსეთ-ოსმალეთის 1877 – 78 წლების ომთან დაკავშირებით. როგორც ცნობილია, ომმა დიდათ შეუწყო ხელი ამიერ-კავკასიის ეკონომიურ განვითარების საქმეს, ხოლო ომის შედეგები უფრო საინტერესო გახდა ჩვენი ეკონომიური წარმატებისათვის: ბათუმის შემოერთებითა და შავ ზღვაზე რუსეთის პოლიტიკური წონის გადიდებით – ფართო გზა გაეხსნა რუსეთის სავაჭრო ურთიერთობას უცხოეთის ქვეყნებთან და ამიერ-კავკასიაც ფართოდ ჩათრეულ იქნა ამ ეკონომიურ ურთიერთობაში. ამ პერიოდიდან უფრო სწრაფი ნაბიჯით განვითარდა ჩვენში კაპიტალისტური ურთიერთობა. ეს გარემოება თავიდანვე კარგად ესმოდა ნიკოლაძეს. თავის ცნობილ „Опзир“-ში არა ერთი და ორი წერილი უძღვნა ზემოდ

ნ. სკანდელი: „ჩვენი ახალგაზდობა“ – „კრებული“ № 2, გვ; 186 – 88. წ.

აღნიშნულ ფაქტებს. ერთს თავის საინტერესო წერილში იგი ამტკიცებს, რომ შავ ზღვაზე რუსეთის გაბატონება და ბათომის შემოერთება ხელს შეუწყობს რუსეთის ეკონომიურ განვითარებას, მრეწველობისა და მიწადმოქმედების აყვავებას, ხოლო ეს გარემოება თავის მხრივ გამოიწვევს ამიერ-კავკასიის ეკონომიურ წარმატებას ¹⁾. მიუხედავად იმისა, რომ ნიკოლაძე თეორიულად თითქოს ებრძოდა კერძო ვაჭრობის გინვითარებასა და მის შეზღუდვას მოითხოვდა, არსებითად მისი სამოღვაწეო პრაქტიკული პროგრამა ამ ვაჭრობის განვითარებისთვის იყო მიმართული, სავაჭრო გზების ძებნისა და საშუალებებს ემსახურებოდა. ²⁾ ბათომის შემოერთების საქმემ მასში დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია, მაგრამ ამ შემთხვევაში იგი ხელმძღვანელობდა არა მხოლოდ ვიწრო ნაციონალისტური თვალსაზრისით, როგორც მაგ. დიმ. ყიფიანი, გრ. ორბელიანი, ი. ჭავჭავაძე და სხვები იხილავდნენ ამ საკითხს, არამედ ფართო ეკონომიური პერსპექტივების თვალსაზრისით იხილავდა ამ მნიშვნელოვან ისტორიულ ფაქტს. ³⁾ მისთვის ბათომის შემოერთება დასაწყისი იყო ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების აყვავებისა და წარმატებისათვის.

როგორც მკითხველი ხედავს, ამ პრაქტიკულ ხასიათის წერილებში ნათლად სჩანს ნ. ნიკოლაძის ეკონომიური მისწრაფებების ბურჟუაზიული ხასიათი. ამ შემთხვევაშიაც ჩვენი ცხოვრების ისტორიულ-ეკონომიურმა მოთხოვნილებამ ძირი გამოუთხარა მის „ასასოციაციურ“ უტოპიურ თეორიებს და მისი სამოღვაწეო პროგრამაც ობიექტიურ ისტორიულ-პრაქტიკულ მოთხოვნილებებს შეუფარდა. ასე ხდებოდა ნიკოლაძის გადასვლა უტოპიურ თეორიიდან ბურჟუაზიის პრაქტიკულ სამოღვაწეო პროგრამის ნიადაგზე. როგორც ქვევით დავინახავთ, შემდეგ პერიოდში ნ. ნიკოლაძის აზროვნება და მისი სამოღვაწეო პროგრამა სწორედ ამ უკანასკნელი მიმართულებით განვითარდა.

არა ნაკლებ ინტერესს იწვევს ნ. ნიკოლაძის პროგრამა და მისი წერილები ქალაქის თვითმმართველობის, ერობისა და სოფლის თვითმმართველობის საქმეების შესახებ. უდავოა, რომ ჩვენი ახალი თაობის ინტელიგენცია 60 – 70-იან წლებში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებ-

იხ. მისი წერილი: „Значение Черного моря для России и владения Батумом для Черного моря“ – „Обзор“ № 176, 177, 1878 წ.

იხ. მისი წერილები: „Экономическое значение торговых городов“.

იხ. წერილი: „Батум и Поти“, „Обзор“ № 221, 1878 წ.

და თვითმართველობის საქმეს. თვითმართველობის განვითარება საზოგადოებაში – ერთ-ერთი ძირითადი მოთხოვნილება იყო ნიკოლაძის სამოღვაწეო პროგრამისა.

როგორც ცნობილია, 1864 წელში შემოიღეს ერობა. მიუხედავად თავისი კლასიური წოდებრივი შინაარსისა, მას მაინც ჰქონდა მნიშვნელობა რუსეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამიერ-კავკასიასა და კერძოდ საქართველოში ეს კუდშეკვეცილი ერობაც კი არ შემოუღიათ. ნ. ნიკოლაძე მთელ რიგ წერილში აყენებდა ერობის შემოღების საკითხებსა და აღნიშნავდა მის დიდ მნიშვნელობას ჩვენი ცხოვრების წარმატების საქმეში. 1871 წ. მან სპეციალური წიგნაკიც გამოსცა ამ საკითხის შესახებ:“

„ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ქ მ ე ბ ი: ე რ ო ბ ა, მ ი ს ი დ ა ნ ი შ ნ უ ლ ე ბ ა და წ ე ს დ ე ბ ა“, რომელიც წინასწარ დაიბეჭდა 1871 წ. „ერეზულსა“ და „სასოფლო გაზეთში“ (№ 16, 17, 18) ამ წერილში ჩვენ ვკითხულობთ:

„... ერობას შეუძლია დაიქირაოს ვინც კი უნდა, სხვადასხვა ერობისათვის საჭირო საქმეების გასაკეთებლათ, შეუძლია გუბერნიის ან უეზდის სახელით ვალი აიღოს, შეუძლია ბანკის დაარსება, რკინის გზების გამართვა თავის საკუთრებათ ან... აქციების გამოშვებით, შეუძლია გამოსცეს წესდება და სხვადასხვა სახელმძღვანელო დარიგება ერობის სამსახურის დარიგებაზე... ეს დაწესებულება მეტის-მეტათ სასარგებლოა საზოგადოებისათვის, თუ თვითონ ეს საზოგადოება წინ დახედვით და გონიერად ირჩევს თავის წარმომადგენლებს ხეირიანი კაცის ხელში. როგორც გვიჩვენებს რუსეთის მაგალითი, ერობა ხალხის გამაბედნიერებელია... ყველა ადვილათ მიხვდება, რომ ჩვენ მდგომარეობაში ყველა ეს უფლებები ძლიერ შესანიშნავი და სანდომი არიან. და ეს მათი ღირსება ჩვენ თვალში უფრო გადიდდება, როცა ჩვენ გავიხსენებთ, რომ ერობის ყველაზე უფრო უძვირფასესი ღირსება ის არის, რომ ჩვენ საკუთარ საქმეს ჩვენვე გვავლეინებს, ჩვენ პატრონათ ჩვენვე გვხდის. ეს გარემოება, მართლაც, – ეს არაოდეს არ უნდა დავივიწყოთ! – გვამალავს კაცობის ხარისხამდე, ადამიანის ღირსებას გვაძლევს და გვაჩვენებს უმჯობეს, კაცურ ცხოვრებას“. ¹⁾

ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი: „ერობა, მისი დანიშნულება და წესდება“ – „სასოფლო გაზეთი“ № 18, 1871 წ.

რასაკვირველია, ნიკოლაძის იდეალს 70-იან წლებში არ შეადგენდა 1864 წლის თავად-აზნაურული ერობა. რამდენადაც შესაძლებელი იყო ცენზურულ პირობების გამო, იგი აკრიტიკებდა ამ ერობას და ხალხს უხსნიდა ნამდვილი დემოკრატიული ერობის მნიშვნელობას საერთო ცხოვრების გაუმჯობესების საქმეში. აი როგორ აგვიწერს იგი რუსეთის რადიკალური ინტელიგენციის საქმიანობას რუსეთის ერობებში: „ზოგიერთ ერობებში, სადაც – უმთავრესობა ან გავლენა ამ მიმართულების პირებს (მხედველობაში წაროდნიკები ყავს. ს. ხ.) ეკუთვნის, კიდევ დაწესებულია ერობის საშუალებით ხალხის სასარგებლოთ სხვადასხვა ამხანაგობების გამართვა და ბევრჯერ შესამჩნეველი დახმარება მისცემია იმ ამხანაგობებს (артели), რომელიც თვითონ გლეხებს გაუმართავთ. სხვაგან ერობის საშუალებით გამართულია სამაგალითო ქარხნები (ყველისა და კარაქის საკეთებელი მაგალითად), რომლის შემწეობით გვარიანათ გაუმჯობესებულია გლეხკაცობის მდგომარეობა. ძლიერ ბევრ ადგილას შიმშილისა და სურსათის ნაკლებეულობის დროს, ან სხვანაირ ხალხის გაჭირვებაში, ამავე მიმართულების პირობებს ერობის მოქმედებისთვის ხეირიანი და პრაქტიკულათ სასარგებლო ხასიათი მიუციათ, ისე რომ გლეხ-კაცობას ერობის მხრივ ნამდვილი დახმარება მისცემია და არა ის ვითომ – დახმარება, რომლის სახელით ზოგიერთ სხვა ერებში ხალხს ატყავებდნენ და უკანასკნელ ლუკმა-პურს სტაცებდნენ ან აშხამებდნენ.“¹⁾

ასე სწერდა ერობისა და მისი მნიშვნელობის შესახებ

ნიკოლაძე 70-იან წლებში და უნდა აღვნიშნოთ, რომ არანაკლები ენერგიული თავდადებით იბრძოდა იგი 80 – 99-იან წლებში საერო-ბო თვითმმართველობის შემოღების შესახებ.²⁾ ამ მხრივ იგი ერობის ერთ-ერთ პატივისმცემელ და ენერგიულ მქადაგებლად უნდა ჩაითვალოს ჩვენში.

არა ნაკლებ ბრძოლას აწარმოებდა იგი როგორც პრესაში, ისე პრაქტიკულადაც ნამდვილი საქალაქო თვითმმართველობის შემოღებისათვის. როგორც ცნობილია, რუსეთში ახალი საქალაქო დებულება გამოქვეყნებული იქნა 1870 წ. ჩვენში იგი გაატარეს 1874 წელს. ეს მნიშვნელოვანი აქტი იყო ჩვენს საქალაქო ცხოვრებაში მით, რომ ქალაქის ბურჟუაზიულ ნაწილს საშუალება ეძლეოდა აქტიური მონაწილეობა მიეღო ეკონომიურ და კულტურულ ცხოვრების მოწესრი-

ნ. სკანდელი: „რუსეთის ცხოვრება“ „კრებული“ № 5 – 6, გვ. 380 – 81. წ.

იხ. მისი წერილი ერობის მნიშვნელობაზე 1897 წ. „მომამბე“-ში.

გებაში. ნიკოლაძე სრულიად საფუძვლიანად სწერდა, რომ ამ ახალი დებულებით მოხდა... „Переход городского хозяйства от полиции в руки выборных граждан“. 1) ნიკოლაძის ბრძოლა ქალაქის თვითმართველობის გაჯანსაღების საქმეში ერთს შესანიშნავ ეპიზოდს წარმოადგენს ჩვენი ახალი თაობის ინტელიგენციის ისტორიაში. წინად, როგორც თვით ნიკოლაძეც მოწმობს, ქალაქის მართველობის საქმეში პოლიციური რეჟიმი მეფობდა. მაგრამ საქალაქო ცხოვრების განვითარებამ და ახალი ბურჟუაზიული კლასის სწრაფმა ზრდამ ბუნებრივად გამოიწვია ახალი სისტემა ქალაქის მართველობის საქმეში. ახალი ინტელიგენცია, რომელიც თავისი საქმიანობითა და აზროვნებით ასე თუ ისე გამოხატავდა ბურჟუაზიის ინტერესებს, დაჟინებით მოითხოვდა ქალაქის თვითმართველობაში ენერგიული და მომქმედი პირების გაყვანას, რომელიც შესძლებდენ ქალაქის ეკონომიური და კულტურულ-საზოგადოებრივი საქმეების მოწესრიგებასა და მის განვითარებას სწორი გზით. იმავე ნ. ნიკოლაძის მოწმობით, წინად ქალაქის თავად გენერლებსა და საპატიო პირებს და ან მამულით მდიდარ პირებს ირჩევდენ; დრომ მოიტანა, რომ საქალაქო საქმე ენერგიულ პირებს ჩაბარებოდათ, 2) ამ მიმართულებით განვითარა ნ. ნიკოლაძემ თავისი მოღვაწეობა და პოლემიკა ქალაქის თვითმართველობის გაჯანსაღებისათვის რამდენიმე ათეული წლების განმავლობაში. მისი წერილები „ტფილისის უწყებისა“ 3) და „ობზორ“-ში 4) დამახასიათებელია სწორედ იმ მხრივ, თუ როგორი სამეურნეო პოლიტიკა და სამოღვაწეო პროგრამა აინტერესებდა იან წლებში ბურჟუაზიას. ამ ბურჟუაზიას ერთად-ერთი სარბიელი ჰქონდა იმ ხანებში, სადაც მას შეეძლო აქტივობა გამოეჩინა და იგიც ენერგიულად იბრძოდა თავისი ინტელიგენციის საშუალებით ამ მიმართულებით.

უნდა ხაზგასმით აღვნიშნოთ, რომ 70-იან წლებში, რამდენადაც ეს მაშინდელ ცენზურულ და პოლიტიკურ პირობებში შესაძლებელი იყო, ნიკოლაძე იბრძოდა დემოკრატიული საქალაქო თვითმარ-

იხ. მისი წერილი: „Задачи городского хозяйства“ – „Тифлисский Вестник“ – № 99, 1875 წ.

იხ. მისი მოწინავე წერილი. – „Новое Обозрение“ № 2471, 1890 წ.

იხ. მისი წერილები: „Задачи городского хозяйства“ – „Тифлисский Вестник“ № 99, 102, 109, 112, 1875 წ.

იხ. მისი წერილები: „Что сделано тифлисским гор. общественным управлением в 1877 г. (№ 265, 266, 267) და „В тифлисской думе“ (№ 299) – „Обзор“ – 1878 წ.

თველობისათვის და საარჩევნო ცენზის გაუქმებისათვის. 1878 წელს ტფილისის პრესაში მან პირველმა წამოაყენა საქალაქო არჩევნ

ტიული პლატფორმა. როდესაც 1878 წელს დაისვა საკითხი ქალაქის საბჭოს გადახალისებისა და ახალი არჩევნების შესახებ, ნიკოლაშე ღრმად შეეხო საკითხსა და აღნიშნა, რომ „საქალაქო საქმეების მოსაწესრიგებლად საზოგადოებრივმა მეცნიერებამ დიდი ხანია გამონახა შესაფერისი საშუალება“, ავტორი სწერდა:

ყოველთვის, როდესაც წარმომადგენლობითი დაწესებულება-თა საფუძვლად დადებულია ცენზი, კრებები, რომელნიც ამ სისტემის მიხედვით არის შემდგარი, განსხვავდებიან თავიანთი აპატიური ზღა გულგრილი დამოკიდებულებით საზოგადოებრივ საქმეებისადმი. ეს გასაგებიც არის. ცენზი საზოგადოებრივ საქმეებში მონაწილეობის შესაძლებლობას აძლევს. უმთავრესად შემძლებელ პირებს და აშკარა უპირატესობას ანიჭებს მსხვილ მესაკუთრეებს წვრილთან შედარებით... დამახასიათებელი თვისება უმეტესი შემძლებული პირებისა და მდიდრების იმაშია, რომ მათ აქვთ უამრავი თავიანთი სუ

ქლიერ ხშირად დიამეტრალურად ეწინააღმდეგებიან საზოგადოებრივ საქმეებს.. ამ თვალსაზრისით, საერთო საშვალეზად აპატიის მოსჭობის საქმეში, შეიძლება გამოდგეს მხოლოდ მცხოვრებთა მთებუ

ნებში, ხოლო წარმომადგენლობაში – რაც შეიძლება მეტი რიცხვის დანაწევრება წარმოადგენდეს. ამიტომ, როდესაც საზოგადოებრივ მეცნიერებასა და ისტორიაში ცნობილია უნარიანობის სახელწოდებით...

ყველაფერი კეთილესადაა დაწესებული, რომლის მიხედვით იმოქმედონ კეთილსინდისიერად, გამოიხატება: საკანონმდებლო სფეროში – ცენზის გაუქმებაში, ხოლო პრაქტიკულ სფეროში – წესიერი კანდიდატების არჩევაში¹⁾.

მნიშვნელოვან შედეგად ის ჩანს, რომ თვითმმართველობაშიც საარჩევნო ქალაქის თვითმმართველობის გასაჯანსაღებლად აუცილებელ პირობას წარმოადგენს, ერთი მხრივ, ცენზის გაუქმება და არჩევნებში ყველა მცხოვრებლის მონაწილეობის მიღება, ხოლო, მეორე მხრივ, – ქალაქის საქმეების გადაცემა მოწინავე ინტელიგენციისათვის.

ასეთი არის ამ დემოკრატიული პროგრამის შინაარსი. ამ გზით სურდა რადიკალურად მოაზროვნე ბურჟუაზიულ ინტელიგენციას გა-

იხ. „Обзор“ № 256, 1878 წ.

მოყენებია დემოკრატიული მასა თავისი კლასის, ბურჟუაზიის ინტერესების დაცვის საქმეში.

შეიძლება გადაჭრით ითქვას, რომ ქალაქისა და საერთოდ თვითმართველობებისა და დემოკრატიული ერობების შემოღება ბურჟუაზიისა და დემოკრატიული ინტელიგენციის საარსებო ინტერესს წარმოადგენდა. ბურჟუაზიას ამ თვითმართველობების შემოღებით აინტერესებდა ქალაქის ეკონომიური ცხოვრების ხელში ჩაგდება და ორგანიზაციულად გამოსვლა სამეურნეო სიმაღლეების დასაპყრობად; ინტელიგენციას – ფართო სარბიელი ბრძოლისა და არსებობისათვის; მოკლებული პოლიტიკურ ბრძოლის სარბიელსა და შებორკილი თვითმპყრობელობის არტახებით, რადიკალური ბურჟუაზიული ინტელიგენცია თვითმართველობებსა და ერობაში ხედავდა დემოკრატიულ წყობილების ორგანოებსა და ერთ-ერთ იარაღს თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ისტორიულად, მართლაც ამ ქალაქის თვითმართველობების გარშემო მოახერხა ბურჟუაზიამ და ინტელიგენციამ დარაზმვა. ამ მხრივ აღსანიშნავია 1879 წ. ქალ. თვითმართველობის არჩევნების გარშემო გამართული ბრძოლა. ¹⁾).

საერთო დახასიათება

ასეთი იყო ნიკოლაძის სამოღვაწეო პროგრამა 70-იან წლებში. როგორც მკითხველმა დაინახა, მას არ დაუტოვებია განუხილველი არც ერთი ღირსშესანიშნავი საკითხი, რომელიც მაშინდელმა ჩვენმა ცხოვრებამ წამოაყენა გადასაწყვეტად. შეიძლება ითქვას, რომ ნიკოლაძე მაშინდელი ქართველი ინტელიგენციის მეთაური და ხელმძღვანელი იყო. მისი წერილები იმ პერიოდში აღსავსეა სიცხოველით და სიახლით. ამ წერილებში ფეთქს რაღაც ახალი ძალა, რომელიდაც ახალი სოციალური ფენის ჩვენი ცხოვრებისათვის უჩვეულო მისწრაფება.

ჩვენ უკვე გვქონდა აღნიშნული და ახლა კიდევ აღვნიშნავთ, რომ იმ პერიოდის ნიკოლაძის წერილებს აშკარა რადიკალიზმი და დემოკრატიზმი ახასიათებს; ²⁾ აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ იმ პერი-

იხ. ჩემს მონოგრაფიაში დიმ. ყიფიანის შესახებ.

წელს ერთს წერილში ეხება რა სოციალური მოძრაობის ძირეულ პრობლემებს, ნ. ნიკოლაძე სწერს: „Народная жизнь везде представляет неудовлетворительные стороны. Скрыть их невозможно. Народ везде стремится к лучшей обстановке. Задержать это стремление также невозможно. Следовательно, нужно открыть и этим сторонам жизни и этим стремлениям широкий и законный выход. Все это нужно

ოდში ნიკოლაძე სასტიკად ებრძოდა ლიბერალიზმსა და ააშკარავებდა მის შემცდარ მხარეებს. ლიბერალიზმის კრიტიკის დროს ნიკოლაძე პირდაპირ იყენებდა ნ. ჩერნიშევსკის შეხედულებას ამავე საკითხზე. მისთვის ლიბერალიზმი ნიშნავდა ქედის მოხრას არსებულ უსამართლობის წინაშე, შეგუებას თავად-აზნაურობასა და ცხოვრების სიმახინჯესთან. ლიბერალიზმს – ნიკოლაძის აზრით არ შეუძლია ცხოვრების განახლებისათვის ბრძოლა და ხალხის ეკონომიური და კულტურულ-ზნეობრივი მდგომარეობის გაუმჯობესება; ამიტომ ლიბერალების ფრაზები დაშორებულია მიზანშეწონილ საქმიანობას. აი როგორ ახასიათებდა იგი ლიბერალიზმსა და ლიბერალების საქმიანობას 1878 წელს:

„Но, скажите на милость, разве в аграрных волнениях по временам возникающих у нас благодаря одностороннему решению вопроса, не повинны мнимые либералы во имя либерализма разжигавшие рабовладельческие страсти наших феодалов. Мы имеем честь принадлежать, и мы всегда принадлежали, к тому направлению русской печати, которое не удовлетворяется либеральными фразами и либеральными этикетами, а добывается существенного прогресса в экономическом и нравственном положении народа. С точки зрения этого направления, либеральные фразы не имеют ни какой стоимости, если оне не подтверждаются делом улучшения быта массы“, (Н. Николадзе: „Кесарево Кесареви“... – „Обзор“ ж№ 173. 1878 წ.).

აღზრდილი 60-ან წლების რუსეთის ორი დიდი ბუმბერაზის ნ. ჩერნიშევსკისა და ნ. დობროლიუბოვის სოციალისტურ აზროვნებაზე და დასავლეთ ევროპის საუკეთესო სოციალისტების ნაწერებზე, – ნიკოლაძე ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა ადვილად ითვისებდა სოციალისტურსა და ასოციაციურ-ნაროდნიკულ თეორიებს. მაგრამ როდესაც მისი ასოციაციური თეორიები პრაქტიკულად ცდილობს ხორცის შესხმასა და რეალურად განხორციელებას, ნიკოლაძის სოციალისტური უტოპიზმი საპნის ბურთივით იმსხვრევა და ხელში გვრჩება ბურჟუაზიული პროგრამა რადიკალურად და დემოკრა-

изучить внимательно, законные стремления и потребности нужно удовлетворить по мере сил и средств, попыткам к улучшению нужно дать простор, словом нужно отнестись с большим доверием к здоровому смыслу народа, к честным силам интеллигенции“ (Н. Н и к о л а д з е: „Капризы пера“ – „Тиф. Вестник“ № 110, 1875 წ.).

ტიულად მოაზროვნე ინტელიგენტისა. ამით უკვე მზადდება ნიადაგი მისი შემდეგი პერიოდის მოღვაწეობისათვისაც, რომელიც უმთავრესად ბურჟუაზიული ლიბერალიზმით ხასიათდება.

სად უნდა ვეძიოთ ნიკოლაძის აზროვნების ასეთი ევოლიუციის ძირითადი მიზეზები? რასაკვირველია, ჩვენი მაშინდელი ცხოვრების სოციალ-ეკონომიურ საფუძვლებში. როგორც უკვე ვიცით, 50-60-70-ან წლებში ჩვენში კაპიტალიზმი და კაპიტალისტური საზოგადოებრივი ურთიერთობა თავისებურ ობიექტურ პირობებში ვითარდებოდა. ერთი მხრივ, ჩვენი ცხოვრების ეკონომიური (ნატურალური მეურნეობის სიძლიერე) და სოციალური (თავად-აზნაურობის ბატონობა და გლეხობის მიჯაჭვა მიწაზე, ბურჟუაზიის უძლურება) მოუმწიფებლობა და, მეორე მხრივ, რუსეთის თვითმპყრობელობის თავად-აზნაურულ პოლიციური სახელმწიფოებრივი აპარატი ძლიერ აფერხებდა ჩვენი ცხოვრების წინმსვლელობისა და კაპიტალისტური ურთიერთობის შესაფერისად განვითარების საქმეს. რუსეთის სავაჭრო და სამრეწველო კაპიტალის ზეგავლენითა და სხვა საზოგადოებრივი ხასიათის ფაქტორებით მწვავე კრიზისს განიცდიდა ჩვენი მაშინდელი ძველი საზოგადოებრივი წყობილება, მაგრამ ახალი ურთიერთობის წარმოშობა, განვითარება და განმტკიცება მეტის-მეტად მძიმე პირობებში ხდებოდა, – ახალი წყობილების ამ მშობიარობის პროცესს თან სდევდა ღრმა ტკივილები და წინააღმდეგობანი. ბუნებრივია, რომ ასეთს მოუმწიფებელსა და დაუდუღებელ საზოგადოებრივ ეპოქაში უნდა წარმოშობილიყო მოუმწიფებელი საზოგადოებრივი თეორიაც. ახალი თაობის ინტელიგენციამ ეს დაუდუღებელი და მოუმწიფებელი ცხოვრების შემდეგი განვითარების პროცესი ასოციაციურ-კოლექტიურ ფორმებში წარმოიდგინა. უკეთ რომ ვსთქვათ, მას სურდა საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებისათვის ის ფორმები და სახე მიეცა, რომელიც თეორიულად რუსეთისა და ევროპის საუკეთესო თეორეტიკოს-სოციალისტებმა შეიმუშავეს. მაგრამ ეს მისწრაფება ჩვენი ინტელიგენციის ზოგიერთ წრეებისა ასოციაციებისა, კოოპერაციებისა და კოლექტიურ მეურნეობისაკენ ნაკარნახები იყო მთელი ჩვენი მაშინდელი სოციალ-ეკონომიური წყობილების ობიექტიური პირობებით, – საწარმოო ძალთა მოუმწიფებლობით, ახალი ურთიერთობის სისუსტით, ბურჟუაზიული ფენების უაქტივობით; – ამ მძიმე პირობათა გადალახვის აუცილებლობამ მოწინავე ინტელიგენცია ძალა-უნებურად

მიიყვანა იმ შეგნებამდე, რომ ახალი საწარმოო ძალთა და ურთიერთობათა განვითარება ინდივიდუალიზმის გზით შეუძლებელია, რომ ამისათვის საჭიროა მთელი სასიცოცხლო ძალების დარაზმვა, კოლექტიურად შეერთება და ბრძოლა. აქედანვე წარმოსდგა ინტელიგენციის პოლიტიკური რადიკალიზმიც, მიმართული ცარიზმის წინააღმდეგ, რომელიც აფერხებდა ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის განვითარებას ჩვენში და რომელიც სპობდა ყოველგვარ თავისუფალ მოქმედებისა და აზროვნების შესაძლებლობას. მაგრამ ჩვენი ინტელიგენციის ხელში ეს უცხო სოციალური თეორიები შეფარდებული ჩვენი ცხოვრების ვითარებასთან, არსებითად დებულობდა „უკაპიტალიზმო კაპიტალიზმისა“ და „უპროლეტარო კაპიტალიზმის“ სახეს. უკეთ რომ ვსთქვათ, უტოპიურ თეორიასა და ჩვენი ცხოვრების მოთხოვნილებების და აუცილებლობის შორის გარკვეული ხასიათის კონფლიქტი მოხდა: ცხოვრების ლოდიკამ და თეორიამ სძლია ჭრელი თეორია; საწარმოო ძალთა განვითარების მოთავსება ასოციაციურ-კოლექტიურ ფორმებში შეუძლებელი შეიქმნა, ეკონომიური ცხოვრების ვითარებამ თავისი ბუნებრივი კაპიტალისტური სახე მიიღო; ჩვენს მოწინავე ინტელიგენციას ისე არაფრის ეშინოდა, როგორც ჩვენი ხალხის „პროლეტარობაში ჩაცვენისა“, მისი მთავარი მიზანი ის იყო, რომ პროლეტარიატის პროცესი აეცილებია ქართველი ხალხისათვის; – აქ უკვე სჩანდა მისი კლასიური შიში მომავალი მტრის წინაშე. ცხოვრებამ ამ შემთხვევაშიაც თავისი გზით იწყო წინსვლა და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებასთან ერთად სწარმოებდა პროცესი მუშათა კლასის ჩამოყალიბებისა ჩვენში; მაშასადამე, – პროცესი პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიის შორის კლასიური ბრძოლის გამწვავებისა და გაღრმავებისა და როდესაც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გარკვევით სწარმოებს კლასიური ბრძოლა, როდესაც სოციალური დაპირისპირება საზოგადოებრივ ფენებისა სააშკარაოზე გამოდის, – ინტელიგენცია გარკვევით სდგება იმ კლასის ბანაკში, რომლის ინტერესებსა და მისწრაფებებს იგი გამოხატავს. აქ მარხია ერთი მთავარი მიზეზი ნიკოლაძის აზროვნების ცვლილებისა 80-90-ან წლებში.

აქ არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ნიკოლაძის პროგრამას და აზროვნებას 60-70-იან წლებში არ ყავდა ჩვენში მტკიცე და საყრდენი სოციალური ძალა: გლეხობა ჩვენში განუვითარებელი იყო. არც ცდილობდა ნიკოლაძე ამ სოციალურ წრეზე დაყრდნობას; ბურჟუაზია იმ ხანად უმნიშვნელო და, მაშასადამე, უაქტივოც, ერთად ერთ აქტიურ ძალას თავად აზნაურობა წარ-

მოადგენდა, მაგრამ იგი არ შეიძლებოდა გამხდარიყო მისი სამოღვაწეო ასპარეზად (თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ წოდებასთან მორიგებისათვის ნიკოლაძეს ხშირად სჭირდებოდა დიდ კომპრომისებზე წასვლა). უმთავრესი წრე, რომელზე დაყრდნობასაც ნიკოლაძე ცდილობდა და რომელიც მას მიაჩნდა ცხოვრების მამოძრავებელ ფაქტორად, ეს – ახალი თაობის ინტელიგენცია იყო. მაგრამ ამ ინტელიგენციამ ვერ გაამართლა თავისი დაპირებანი და იგიც ქედმოხრილი შეეგუა ცხოვრების მოთხოვნილებებს. 1877 წ. ნიკოლაძე სწერდა: „შარშან (1876 წ.) ზანკების და აზნაურობის კენჭის ყრის დროს, ჩვენმა საზოგადოებამ პირველათ დაინახა საქმეში ჩვენი, ვითომ, ახალი თაობა, და ეს თაობა წარსდგა საზოგადოების წინაშე მეტის-მეტი ზნელის მხრით. მის მაგიერ, რომ იმას თვალი აეხილა გაუხანტლებელი და უმეცარი ხალხისთვის, მის მაგიერ, რომ იმას ესარგებლებია საქვეყნო ყრილობით ხალხის გონების ასამაღლებლათ, მას მაგიერ, რომ იმას ეძებნა მარტო საზოგადო სიკეთე, პირადი სარგებლობის დავიწყებით, ამ თაობამ დაივიწყა ყველაფერი, რასაც უწინ ამბობდა. იმან ისარგებლა საზოგადო უმეცრებით, და თვალი აუხვია უიმისოდაც დაბნეულ ხალხს... ჩვენი თაობა შერცხვა ხალხის წინ, შერცხვა მით, რომ გამოდგა უმეცრების ექსპლოატატორათ, ხალხის უძლურებით მსარგებლათ“... ¹⁾

ასე მოხდა ნიკოლაძისავე დახასიათებით ახალი თაობის ინტელიგენციის გადაგვარება, მისი შერიგება არსებულ საზოგადოებრივ წყობილებასთან, და უდავოა, რომ ეს ახალი თაობის ინტელიგენცია ველარ გამოდგებოდა ახალი იდეებისა და პროგრამის გამტარებლად ცხოვრებაში.

ამრიგად ნიკოლაძე თითქოს მოსწყდა რეალურ სინამდვილეს, მას გამოეცალა დასაყრდენი სოციალური წრე და ასოციაციურ-უტოპიური თეორია ჩვენის ცხოვრების საჭიროებისათვის გამოუსადეგარი გამოდგა, და სწორედ აქ უნდა ვეძიოთ ნიკოლაძის აზროვნების კრიზისის მეორე მიზეზი, მისი სოფლმხედველობის ევოლიუციის წყარო ბურჟუაზიული ლიბერალიზმის მიმართულებით: იმდენადე რამდენადაც ჩვენში კაპიტალისტური ურთიერთობა ვითარდებოდა და მტკიცდებოდა, რამდენადაც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იჭრებოდა ახალი ფაქტორები და საზოგადოებრივი ურთიერთობა გარკვეულ ბურჟუაზიულ ფორმებს ღებულობდა, ასე ვსთქვათ რამდენადაც მწიფდებოდა ცხოვრების ახალი სოციალ-ეკონომიურა პირობები, – ამ-

ნ. ნიკოლაძე: „საახალწლო გოდება“ – „დროება“ № 1, 1877 წ.

დენადვე ეს ფაქტორები იწვევდა ნიკოლაძის საზოგადოებრივ აზროვნებისა და სამოღვაწეო პროგრამის შეგუებას ცხოვრების ვითარებასთან, მისი იდეოლოგიის განვითარებას წმინდა კაპიტალისტური ურთიერთობის მიმართულებით. წინად მისი ასოციაციურ-სოციალური თეორიები ასე ადვილად ვერ ეგუებოდა ცხოვრების რეალურ მოთხოვნილებასა და განვითარებას. ამიტომ მათ შორის ხდებოდა ზემოდ აღნიშნული საინტერესო კონფლიქტები. შემდეგ პერიოდში მისი ბურჟუაზიული ლიბერალიზმი და პოლიტიკურის

ზიის რეალურ სოციალ-ეკონომიურ მოთხოვნილებასა და ინტერესებთან.

მესთანვე მან, როგორც ბურჟუაზიის იდეოლოგმა ნათლად დამნახა, რომ ჩვენს პირობებში კაპიტალისტური ურთიერთობის განხორციელება მთავრობის დახმარების გარეშე შეუძლებელი არის, – ექედან მისი პოლიტიკური რადიკალიზმი – პოლიტიკური ოპორტუნიზმით შეიცვალა თვითმპყრობელობის მიმართ.

განვიხილოთ ახლა მეორე პერიოდის მისი სამოღვაწეო პროგრამა.

ლ

წ

წ. ნიკოლაძე როგორც ბურჟუაზიის იდეო-

სავსებით შეგუებული იყო ჩვენი ბურჟუა-

წინასწარი შენიშვნები

იან წლების დასაწყისში ნიკოლაძის საერთო სოციალ-პოლიტიკური აზროვნების კრიზისის მაჩვენებელი იყო ის პოლიტიკური ნაბიჯი, რომელიც მან გადასდგა ცნობილ „სვიაშჩენაია დრუჟინასა“ და „ნაროდნაია ვოლიას“ შორის მოლაპარაკების დროს. თავის დროზე ნიკოლაძის პოლიტიკამ დიდი კამათი გამოიწვია პრესაში. რასაკვირველია, ამ წერილში ამ საკითხს ჩვენ შევეხებით გაკვირვებათა და იმდენად, რამდენადაც ეს საჭირო არის მისი აზროვნების დასახასიათებლად.

როგორც ცნობილი არის, 70-იან წლების მიწურულებში რუსეთის რევოლუციონური ნაროდნიკობა ბრძოლის ახალ ტაქტიკას დაადგა: მან პირველ რიგში დააყენა პოლიტიკური ძალა-უფლების დაპყრობის საჭიროება და ამ თავის მიზნის მიღწევას იგი ცდილობდა შეთქმულების მეთოდით, დინამიტებით, ბომბებითა და ტერორით. მტკიცეთ შეკავშირებულმა მცირერიცხოვანმა რევოლუციონურმა ორგანიზაციამ თავზარი დასცა რუსეთის დიდ-ტანიან სახელმწიფოს მა-

რთველებს: განსაკუთრებით თავზარდამცემი იყო მათთვის ალექსანდრე მეორეს სიკვდილით დასჯა 1881 წელს მარტში. მაგრამ რევოლუციონური ორგანიზაცია რომლის მოსასპობათ და წინააღმდეგ მიმართული იქნა მთელი სახელმწიფოს მექანიზმი, მარტო ამით არ კმაყოფილდებოდა და ახალი ტერორისტული აქტებით ემუქრებოდა ალექსანდრე მესამესაც. რეაქციონურ წრეებში დაიბადა აზრი გარდა პოლიციისა, ჟანდარმებისა და პროკურორებისა „ნაროდნაია ვოლიას“ წინააღმდეგ აემოძრავებით აგრეთვე ფარული რეაქციონური ორგანიზაცია, რომელსაც ევალებოდა დაეცვა მეფე ახალ თავდასხმებისაგან და გაეგოთ მთელი საიდუმლოება რევოლუციონური პარტიისა, მისი საბოლოო განადგურების მიზნით. სწორედ ამ საფუძველზე აღმოცენდა ე. წ. „Священная дружина“. ამ ორგანიზაციამ მოიწადინა საიდუმლო მოლაპარაკება გაემართა „ნაროდნაია ვოლიას“ პარტიასთან, ვითომდა მთავრობის სახელით, რომ გაეგო რევოლუციონური პარტიის ფარული ზრახვები და შემდეგ შესაფერისი ღონისძიებანი მიეღო. ¹⁾ ერთ დროს სენაკის მაზრის უფროსად ნამყოფმა ლიტერატორმა კ. ბოროზდინმა, რომელიც აღნიშნულ ორგანიზაციის აგენტი იყო და რომელიც დიდი ხნიდან იცნობდა ნიკოლაძეს, უკანასკნელს, ერთი საუბრის დროს, მიმართა წინადადებით, რათა მას გაემართა მოლაპარაკება რევოლუციონურ პარტიასთან ტერორის შეწყვეტის შესახებ, ხოლო თავის მხრივ მთავრობა აუცილებლად დაადგება შესაფერისი რეფორმის გზასო. ²⁾ ნიკოლაძემ არ იცოდა, რომ ბოროზდინი აღნიშნული „დრუჟინის“ აგენტი იყო, იგი დასთანხმდა მოლაპარაკებოდა ამის შესახებ ცნობილ ვორონცოვ-დაშკოვს. ნიკოლაძემ წინასწარ ამის შესახებ შეატყობინა პუბლიცისტს ნ. კ. მიხაილევსკის, რომელმაც თანხმობა მისცა ნიკოლაძეს დაეწყო მოლაპარაკება ვორონცოვ-დაშკოვთან. ³⁾ ვორონცოვ-დაშკოვთან მოლაპარაკების პროგრამა ნიკოლაძემ მიხაილოვსკისთან და კრივენკოსთან ერთად შეიმუშავა. თავის მოგონებაში ნიკოლაძე სწერს: „Программа которую я должен был проводить, заключалась в пригласении правительства стать на путь социальных, вернее, экономических улучшений народного быта, с значительным в

დაწვრილებით იხ. В. Богучурский: „Из истории политической борьбы в 70-х и 80-х г. г. XIX-века“ გვ. 268 – 386, 1912 წ.

იხ. „Записка К. А. Бороздина с примечаниями Николадзе“ – „Былое“ № 10, 1907 წ.

მიხაილოვსკიმ ამის შესახებ პატარა „მოგონებაც“ დასწერა, იხ. „Революционная Россия“ № 54, ან „Былое“ № 9, 1907 წ.

этом смысле расширением сферы воздействия печати и земского или общественного самоуправления“. ¹⁾ ვორონცოვ-დაშკოვს მოლაპარაკების დროს არავითარი დაპირებანი არ მიუცია ნიკოლაძისათვის, მხოლოდ სთხოვა გაეგო რევოლუციონური პარტიის აზრი ამის შესახებ და აიღებს იგი ხელს თუ არა ტერორისტულ აქტებზე და არალეგალურ მოღვაწეობაზე, მთავრობამ რომ განახორციელოს ზოგიერთი რეფორმები. ამ კითხვების გამოსარკვევად ნიკოლაძე გაემგზავრა საზღვარგარეთ „ნაროდნაია ვოლია-ს“ ცენტრალური კომიტეტის წევრებთან მოსალაპარაკებლად. მიუხედავად იმისა, რომ პარტია მზად იყო დათმობაზე წასულიყო, რასაკვირველია, ამ მოლაპარაკებას არაფერი შედეგი არ მოყოლია, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში იმას, რომ თითქოს მისი გავლენით გაანთავისუფლეს ჩერნიშევსკი ოცი წლის ტყვეობიდან. რასაკვირველია, ჩვენ ამ მოლაპარაკების ისტორიას არ ვსწერთ; უმთავრესად გვაინტერესებს ნიკოლაძის პოლიტიკური ხაზი ამ მოლაპარაკები დროს. ნიკოლაძის მთავარი მიზანი იმისკენ იყო მიმართული, რომ როგორმე შეერიგებია მთავრობა და რევოლუციონური ინტელიგენცია: მთავრობას უნდა გაეტარებია ცხოვრებაში შესაფერისი სოციალური რეფორმები, გაეწავისუფლებია გლეხი მონობისაგან, დაეცვა არტელი და თემი და ხელი შეეწყო ხალხის მატერიალურ-ეკონომიურ აღორძინებისათვის, ინტელიგენციას ხელი უნდა აეღო რევოლუციასა და ტერორზე, შესდგომოდა ლეგალურ მოღვაწეობას და დახმარება გაეწია მთავრობისათვის ხალხის სასარგებლო რეფორმის გატარებაში. ასეთი გზა მარტო ნიკოლაძეს არ აურჩევია: ამ გზას დაადგა საგრძნობი ნაწილი რუსეთის ნაროდნიკებისა 80 – 90-იან წლებში. ამ შემთხვევაში ნიკოლაძე ორი ძირითადი დებულებიდან გამოდიოდა: ლეგალური მოღვაწეობით ინტელიგენცია უფრო მეტ სარგებლობას მოიტანს, ვინემ რევოლუციისა და ტერორის გზით; მეორე მხრივ, იგი მოითხოვდა მთავრობისაგან რეფორმებისა და თვითმართველობის შემოღებას. ეს პოლიტიკა სავსებით ეგუებოდა ლიბერალური ბურჟუაზიის ინტერესებს, რომელსაც ერთი მხრივ რევოლუციის ეშინოდა, ხოლო მეორე მხრივ, ვერც მთავრობის პოლიტიკას იზიარებდა სავსებით და მოითხოვდა მისგან ბურჟუაზიის სასარგებლო რეფორმებს. როგორც ქვევით დავინახავთ, თვითმართველობის პრინციპისათვის

Н. Николадзе: „Освобождение Чернышевского“. – Былое № 9. გვ.

წ. არის ცალკე წიგნათაც გამოცემული 1917 წელს. მის არქივში ინახება აგრეთვე ვრცელი წერილი ამავე საკითხის შესახებ თავ. შჩერმაკოვისადმი მიწერილი 1885 წელს.

მას შემდეგშიაც არ უღალატნია, მაგრამ ეს თვითმართველობა მოკლებული იყო იმ რადიკალურ-დემოკრატიულ შინაარსს, რომელიც მან ან წლებში შეიმუშავა. ლეგალიზმი და კანონიერების დაცვა, ბრძოლა ბიუროკრატიზმის წინააღმდეგ, ბურჟუაზიისა და ინტელიგენციის კულტურულ-ეკონომიური მოღვაწეობა, ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარება ჩვენში და თვითმართველობათა შემოღება და გაფართოება – აი ის პროგრამა რომელსაც ემსახურებოდა იგი 80-იან წლებიდან მოყოლებული.

არ შეიძლება აქ არ აღვნიშნოთ ერთი ფაქტი. როგორც ვიცით, წ. გერცენის „კოლოკოლ“-ში მან წერილი მოათავსა გლეხთა განთავისუფლების შესახებ საქართველოში; 1887 წ. ეს წერილი და მისი ავტორი რ ი ო ნ ე ლ ი კვლავ მოიგონა „ნოვოე ვრემია“-მ კატკოვის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით. თავის საპასუხო წერილში („Старые ошибки“), რომელიც არ გაუშვია შაშინდელ ცენზურას, ნიკოლაძე სწერს: „Нам дело нет до г. Рио-Нели и до его статьи Из его статьи... мы увидели, что это был юный энтузиазм... Неужели для зрелых публицистов и историков литературы заявление какого-то безвестного юноши, решительно не подкрепленные ни единым жизненным фактом, могли перетянуть вековые уроки истории и здравого смысла?“ ცხადია, უკვე დავაჟკაცებულსა და გონება დადინჯებულ ნიკოლაძეს აღარ მოსწონდა თავისი ახალგაზრდობის პერიოდის რადიკალური აზრები და მისწრაფებანი: ლიბერალურად განწყობილ ბურჟუაზიის იდეოლოგი აღმაცრულად უყურებდა ჩერნიშევსკის სკოლაში აღზრდილ ახალგაზრდა რადიკალ ნიკოლაძეს.

მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ უკანასკნელ ხანებში იგი არც თავის ძველ მასწავლებლებს, და მათ შორის ჩერნიშევსკისაც არ იწყნარებდა. ერთს თავის საპოლემიკო წერილში იგი სწერდა 1913 წელს:

„ჩვენი ეგრედ წოდებული „მოწინავე“ ხალხი ჯერ კიდევ მეტაფიზიკურ გავლენის ქვეშ იმყოფება... სოციალურ და პოლიტიკურ საქმეებზე ძველ, მეტაფიზიკურ, მოაზრებას ვერ ასცილებიან... ამ მოვლენის მიზეზი ის არის, რომ სოციალურ და პოლიტიკურ საგნების მასწავლებლად ახალგაზრდობას რუსეთში კანტისა და ჰეგელის მეტაფიზიკით გაჟღენთილი მწერლები, ბელინსკი, ჰერცენი, ჩერნიშევსკი, ლავროვი, სტრუვე და სხვა ჰყავდა. ამ სკოლის გავლენისაგან თავის დახსნა და თანამედროვე მეცნიერული ეკონომიკის თუ პოლიტიკის შეთვისება მეტათ მნელია... აი რა მიზეზით ბევრ ჩვენს მემარ-

ცხენეს თავი მეტად დაწინაურებულად მიაჩნია და ის კი ვერ შეუმჩნევია, რომ მისი აზრები მარტო მამინის დროს, ამ სამოცი წლის წინათ, ეპატიებოდა იმ დროის მოწინავეს; ეხლა კი მცოდნე კაცის თვალში უვიცობად ითვლება“. ¹⁾

ამრიგად 60-იან წლებში შემუშავებული სამოღვაწეო პროგრამა მის „თვალში უვიცობად ითვლებოდა“. ასე დაიმორჩილა ახალმა ეპოქამ ნიკოლაძე, გასწმინდა იგი ახალგაზრდულ იდეებისაგან და გატაცებისაგან და სავსებით შეუფარდა მისი აზროვნება და მოღვაწეობა ბურჟუაზიის აზრსა და მოთხოვნილებას.

ნიკოლაძის აზროვნების კრიზისისა და მისი პოლიტიკური სოფლმხედველობის ცვლილებების საუკეთესო გამომხატველი იყო, გრეთვე, მისი წერილი ლევ ტიხომიროვის შესახებ. როგორც ცნობილია 80-იან წლების მეორე ნახევარში „ნაროდნაია ვოლია“-ს პარტიის ერთ-ერთმა მეთაურმა უარყო თავისი წარსული და თვითმპყრობელობის მხარეზე გადავიდა. თავის წიგნში: „Почему я перестал быть революционером?“ – ლ. ტიხომიროვი ამტკიცებდა, რომ რუსეთში სერიოზული რეფორმების გატარება შესაძლებელი არის მხოლოდ არსებულ კანონებთან შეფარდებული პოლიტიკური მოქმედების გზით; არა რევოლუციით, არამედ მთავრობის დარწმუნებითა და ზემოქმედებით არის შესაძლებელი წინსვლელობაო. ნიკოლაძე თავის წერილში სავსებით იწონებს ლ. ტიხომიროვის ამ ნაბიჯს და თავის მხრივ დასძენს: „Тихомиров приходит теперь к убеждению, которому масса других деятелей – и мы в том числе – пришли с первых же шагов нашей юношеской мысли – что вернее, целесообразнее, разумнее другой путь“. ²⁾ მაგრამ რაში უნდა გამოხატულიყო ეს „გონიერი გზა“ ცხოვრების განახლებისა და წინსვლელობისათვის? ნიკოლაძე ფიქრობდა, რომ უხეში ძალდატანებისა და უკანონო მოქმედების მეთოდმა უკვე მოსჭამა თავისი დრო, ახლა იწყება იდეური ბრძოლის პერიოდი, რომელსაც მხოლოდ ერთად-ერთს შეუძლია წაიყვანოს ხალხი თავისი ძალების ყოველმხრივი გაყვავებისა და მტკიცე კეთილმდგომარეობის შექმნისაკენ. მაგრამ ვინ უნდა უხელმძღვანელოს ამ ბრძოლას და როგორ ფორმებში უნდა წარმოებდეს იგი? მოუსმინოთ თვით ნიკოლაძეს. იმავე წერილში იგი სწერდა:

„По нашему глубокому убеждению, шаг, сделанный г. Тихомировым, и в котором „Московские Ведомости“ осно-

ნიკო ნიკოლაძე: „ჩემ პოლიტიკაზე“ გვ. 55 – 6, 1913 წ.

Н. Николадзе: „На праздники“ – „Новое обозрение“ – № 1620, 1888 წ.

вательно усматривают присутствие „гражданского мужества“, в том только случае возымеет ожидаемое этою газетою воздействие на дальнейшая судьбы умственной жизни и политической деятельности наших подрастающих поколений, если, со стороны правительства, приняты будут соответственные меры к расширению сферы полезной деятельности свежих сил нашего общества. Я не о ломке и извращении „основ“ тут говорю, а о тех последовательных улучшениях в сфере самоуправления, которые находили бы молодая наша силы к скромной, по ощутительно полезной работе во благо сограждан. От химер, бесплодно поглотивших столько юных жизней и богатых задатков, есть одно только средство: реальный труд над общественною пользою. Нужно организовать такой труд, нужно обставить его всеми желательными гарантиями и успешности, и стройности, и отсутствие уклонений в сторону, а эта трудная задача принадлежит компетенции одного лишь правительства“. ¹⁾

ასე სწერდა 80-იან წლებში ნიკოლაძე და ეს მისი აზრები მაჩვენებელი იყო იმისი, რომ საქართველოს ბურჟუაზიული ინტელიგენციის ფენები უკვე დაადგენ თვითმპყრობელობასთან შეგუების და მის წინ ქედის მოხრის გზას.

თვალი გადავავლოთ ნიკოლაძის უკანასკნელი პერიოდის სამოღვაწეო ეკონომიურ პროგრამასა და იგი საინტერესო გასაღებს მოგვცემს მისი პოლიტიკური სოფლმხედველობის სისწორით ასახსნელად.

ეკონომიური პროგრამა

80 – 90-იანი წლები საერთოდ რუსეთისა და კერძოდ ამიერკავკასიისა, და საქართველოს ეკონომიურ ცხოვრების ისტორიაში უნდა ჩაითვალოს ერთ-ერთ შესანიშნავ ეპოქად. რუსეთ-ოსმალეთის ომმა მეტად შეუწყო ხელი ჩვენში ვაჭრობისა და ალებ-მიცემობის განვითარებას, ხოლო რუსეთისა და ევროპის კაპიტალის შემოჭრამ მეტის-მეტად გააცხოველა ჩვენი სამთო-მადნო მრეწველობა და საფაბრიკო ცხოვრება. ამიერ-კავკასიის უდიდესი საწარმოო ცენტრის – ბაქოს ნავთის წარმოების გაცხოველებამ, ჭიათურის მარგანეცისა და ტყიბულის ქვანახშირის წარმოების წამოწყებამ, ამიერ-კავკასიის უდიდესი მაგისტრალის – ბაქო-ბათუმის რკინის გზის გაყვანამ მთელს ჩვენს ეკონომიურს ცხოვრებაში უდიდესი გარდატეხა მოახდინა და

ფართო სარბიელი გადაშალა წარმოებისა და სააღებ-მიცემო ფრონტზე. ჩვენი ცხოვრების ასეთმა ეკონომიურმა განვითარებამ პრაქტიკულად ჩაითრია ჩვენი ინტელიგენცია და გარკვევით დააყენა იგი ბურჟუაზიული ურთიერთობის მშენებლობის გზაზე. ნ. ნიკოლაძე ერთი პირველთაგანი იყო, რომელმაც იგრძნო ამ დიდი ეპოქის დასაწყისი და მთელი თვისი შემდეგი პრაქტიკული მოღვაწეობა გარკვევით შეუფარდა ამ ახალი ეკონომიური ცხოვრების მიმდინარეობას, მისი სამოღვაწეო ეკონომიური პროგრამაც ამ ახალ ურთიერთობის საფუძვლებზედ იყო აღმოცენებული. 1887 წ., როდესაც მარსელ დეპრეს მიერ აღმოჩენილი „თეთრი ნახშირი“ – ელექტრონი მისაწდომი შეიქმნა მთელი კაცობრიობისათვის, ნიკოლაძემ ნათლად იგრძნო ამ დიდი ფაქტორის უდიდესი ეკონომიური მნიშვნელობა და საღი გონებით განსჭვრიტა, თუ როგორ ცვლილებებს გამოიწვევდა ამ დიდი ძალის გამოყენება ჩვენი ცხოვრების პირობებში. იგი სწერდა: „ვოცნებობ იმის თაობაზე, თუ რა შედეგი მოელის ჩვენს მთიან ქვეყანას ახლო მომავალში, როცა რევოლუცია მოხდება... ნუ გეშინიათ, სახეში მაქვს მშვიდი, აუცილებელი რევოლუცია ეკონომიურ წესწყობილებაში, რევოლუცია ფინანსებში, მრეწველობაში, რომელიც უკვე იწყება ჩვენს თვალწინ. ამ რევოლუციას არც აფეთქება, არც სისხლის ღვრა, არც ტახტების და საკურთხევლის ლეწვა მოსდევს; მაინც მისი შედეგი ბევრათ გადააჭარბებს საფრანგეთის 1789 წლის „დიდ რევოლუციის ნაყოფს“. ¹⁾

მრეწველობის განვითარება, ფაბრიკა-ქარხნების გამრავლება, სამთამადნო მრეწველობის ორგანიზაცია, რკინის გზების გაყვანა, საშინაო და საგარეო ვაჭრობის მოწესრიგება, ბანკების დაკავშირება ვაჭრობასა და მრეწველობასთან, ქალაქის თვითმართველობათა ჩაბმა ეკონომიური ცხოვრების აღორძინების საქმეში, სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრების კაპიტალიზმის გზით განვითარება – აი ის ძირეული საკითხები, რომლითაც დაინტერესებული იყო 80 – 90-იან წლებში ნიკოლაძე, რომელსაც იგი თვისი პრაქტიკული მოღვაწეობითა და ნიჭიერი კალმით ემსახურებოდა.

ნიკოლაძემ სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარების აუცილებლობა და საჭიროება ნაციონალური პოლიტიკის საზომითაც განიხილა. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენი მწერლები უკვე 70-იან წლებში გრძნობდნენ „ნაციონალური კაპიტალის“ შექმნის საჭიროებას. გ. წერეთელი ამ მიმართულების პიონერად უნდა ჩაითვალოს ჩვენში.

იხ. „Новое обозрение“ № 1328, 1887 წ.

ნიკო ნიკოლაძემ უფრო მკვეთრად ეს საკითხი 80-იან წლებში წამოაყენა. მან ნათლად დაინახა, რომ ეკონომიურად განუვითარებელი და ჩამორჩენილი ქვეყანა უფრო დაწინაურებული ქვეყნის მონა-მორჩილი ხდება, რომ მრეწველობისა და ტექნიკის მხრივ განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნები ეკონომიურად დაუძლურებულ ერს თავის საექსპლოატაციო ობიექტად აქცევს. ამით ნიკოლაძემ ხაზგასმით აღნიშნა, რომ კაპიტალიზმისა და იმპერიალიზმის პერიოდში ერების დამონება ხდება არა მარტო პოლიტიკური საშუალებებით, არამედ ეკონომიური მეთოდებითაც. ამიტომ თუ გვინდა ჩვენი ერის წარმატება და თავისუფლება, უმთავრესი ყურადღება უნდა მივაქციოთ მისი ეკონომიური აღორძინების და წარმატების საქმესო: „მას შემდეგ კაცობრიობის მდგომარეობა ისე შეიცვალა, – სწერს იგი 1894 წ. – რომ თუ რომელიმე ხალხმა ასი და ათასი მილიონის საღირალი რკინის გზები, ფოშტები, გემები და საზოგადოდ, საშრომო იარაღეულობა (оборудование) არ შეიძინა, ის ხალხი მალე უნდა გახდეს უფრო მდიდარი და გამართული მეზობლის მონად და მაშასადამე, მისი წევრებიც რა გინდ ნიჭიერი და ენერგიული იყვნენ, ცარიელი თვისი ნიჭით და ენერგიით საერთო მონებას ვერ გადარჩებიან“. ¹⁾

როგორი არის ამ მხრივ ჩვენი მდგომარეობა, როგორ პირობებში არის საქართველო თავის ეკონომიური წყობილებით? ნიკოლაძეს კარგათ ჰქონდა შესწავლილი ჩვენი ეკონომიური მდგომარეობა: იცოდა ჩვენი ბუნების სიუხვე და დოვლათიანობა, მაგრამ მასთანვე ნათლად ხედავდა, რომ ეს ბუნებრივი სიმდიდრე ხელუხლებელი იყო და ჩვენი მხარე „მრეწველობის უქონლობამ სხვისი ხარჯის მძლეველად გადააქცია“, ჩვენში ჯერ არავინ ცდილობს, რომ თავისი ძალა, ცოდნა და იარაღი გონიერად, ოსტატურად გამოიყენოს მასალის საქონლად გადაქცევისათვის“. „საქართველოს ბუნება დიდადაც მდიდარია, მაგრამ მისი სიკეთე ბევრით არაფერათ დასტყობია არც ქართველობას, არც ქართველებს, – სწერდა ავტორი, – როცა რომელიმე ხალხი თავისი ქვეყნის ბუნებას გულ-ხელ დაკრეფილი შესცქერის, იმას ჩვენ დროში ის სირცხვილი და ზარალი მოეღის, რომ უცხოეთის დაბეგრული მონად ხდება. უცხოეთიდან ელის და ყიდულობს ის ყოველგვარ საქონელს და მოწყობილებას, იარაღს, სამოსელს, წამალს. მისი შრომისა და შემოსავლის უმეტესი ნაწილი

ნ. ნიკოლაძე „საფრანგეთის საქმეებზედ“ – „მოამბე“ – № VIII გვ. 154, 1894 წ.

უცხოეთს ამდიდრებს, ამ ნაყიდი საქონლის სამაგიეროდ.“¹⁾ ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ჩვენ ვერ მოვახერხეთ ჩვენი სიმდიდრის გამოყენება, გადამუშავება, ვყიდით იაფად უმთავრესად ნედლეულ მასალას და ვყიდულობთ უფრო ძვირად ამ ჩვენი მასალებიდან გადამუშავებულ საქონელს; ჩვენ ბევრად მეტი შემოგვაქვს საქონელი, ვინემ გაგვაქვს ნედლეული. „დიდი ანგარიში და წინასწარმეტყველობა როდი სჭირია კაცს იმის გასაგებად, რომ ეს მდგომარეობა, თუ არ შეიცვალა ჩვენ მხარეს დასწევს კი არა, აუცილებლად გააკოტრებს და ამოაგდებს: საქართველოს ბუნების სიმდიდრე ამ მომავალს ვერც აგვაცდენს და ვერც შეაჩერებს მის მომდინარეობას“. ²⁾ რაში უნდა ვეძიოთ გამოსავალი ამ კრიტიკულ მდგომარეობიდან; როგორი გზით მოუწოდებს ნიკოლაძე ახალ თაობის მოღვაწეობას ეკონომიურ ფრონტზე? მისი სამოღვაწეო პროგრამის შინაარსი მრეწველობისა და ვაჭრობა-აღებ მიცემობაში გამოიხატებოდა. ავტორი სწერს:

„მრეწველობის უქონლობა ცხადი, უდიდესი ნიშანია ქვეყნის ჩამოქვეითების და უკან ჩამორჩენისა. ამ ქვეყნის ბედში არავითარი ცვლილება არ მოხდება თვალსაჩენი, არც გონებრივი, არც, საზოგადო, არც პოლიტიკური მხრივ, სანამ ის, მრეწველობის საშვალეებით, ეკონომიურ მონობისაგან არ დაიხსნის თავს უცხოეთის ხელიდან. აიღეთ რომელიც გსურდეთ იმ ერის ისტორია, ყოველგან ცხადად დაინახავთ, რომ მისი აღორძინება, მისი გონებრივი სიფხიზლე, მისი განვითარება აღებ-მიცემობის, მრეწველობის ზედ-დართული შედეგი და ნაყოფი ყოფილა. თვით ისეთი ქვეყანა რომ გავიხსენოთ, რომელიც ნიადაგ პოლიტიკურად დამოუკიდებელი, თავისუფალი ყოფილა... მისი მდგომარეობაც აგვიხსნის რომ ეს თავისუფლება ნამდვილი მონობაა: პოლიტიკურად მთავარის მონაა, ეკონომიურად უცხოეთის მრეწველობისა. საცა მრეწველობა არ არსებობს, და – საცა, მამასადამე, აღებ-მიცემობა, ვაჭრობა თან-და-თან უფრო და უფრო აუძლურებს ხალხს და ქვეყანას, იქ უმეტესი ნაწილი ერისა ნიადაგ დაბალი მუშაა დაწინაურებული უცხოეთისა. მის შრომას ხვავი არა აქვს, რადგანაც დაწინაურებული უცხოეთი დაბალ მუშას, ეკონომიური კანონების ძალით, მარტო იმოდენ ქირას ან ფასს აძლევს, რამდენიც საჭიროა მუშის სიკვდილისაგან დახსნისათვის... ამ მხრივ ყოველი ევროპიელი ან რუსეთელი ქარხნის მუშა უფრო თა-

ნ. ნიკოლაძე: „საჭირო-ძალა“ – „მოამბე“ № VIII, გვ. 123, 1894 წ. იქვე, გვ. 126.

თავისუფალია, ვინემ. ჩვენებური გლეხი, რომლის ფიზიკური შრომა თითქმის ერთიანად ხშავს გონების გახსნას.“¹⁾

ნაციონალური მრეწველობის განვითარების საქმე საქართველოში, ნიკოლაძის აზრით, მეტის-მეტად კრიტიკულ მდგომარეობაში იმყოფება: – „რაც უფრო მეტი დრო გადის, რაც უფრო წინა-და-წინ მიდის უცხოეთი, მით თან-და-თან ძნელდება ჩვენებური წარმოების და მრეწველობის დაარსება“. მაგრამ ისტორიული საჭიროება მოითხოვდა ამ სიძნელის დაძლევისა და ქართული „საკუთარი მრეწველობის დაარსებასა და გაძლიერებას“. ნიკოლაძის აზრით, ქართველმა საზოგადოებამ და ორგანიზაციებმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციონ ამ მდგომარეობას და დაეხმარონ, ნაციონალური კაპიტალის განვითარების საქმეს საქართველოში. ამ მხრივ, ერთ-ერთ ღონისძიებად ნიკოლაძეს მიაჩნდა მ ფ ა რ ვ ე ლ ო ბ ი -

ნორჩი მრეწველობისა უცხოეთის კაპიტალის გამანადგურებელ გავლენისაგან. მაგრამ მარტო მფარველობითი სისტემით, ავტორის აზრით, შეუძლებელია ჩვენი მრეწველობის აღორძინება. ჩვენში ფულისა და ფაბრიკალის ნაკლებობაა „ფული, ეს უმჯობესი და სასწაულ-მომქმედი ხარადი ქვეყნის ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისა, ჩვენში ტავის პირდაპირ დანიშნულებას ერთიანად ასცილდა“. ფულის სიმცირემ და ნამდვილი მრეწველების არ ყოლამ შეაფერხა ჩვენი ცხოვრების წინმსვლელობა, მაგრამ ამის დაძლევა და შესაფერისი კაპიტალის დაგროვება მრეწველობისათვის შესაძლოა იქ, – „საცა ერთ-მანეთის მიყოლვა და მხარში შედგომა იციან, საცა შეერთებული შრომით მუშაობს და მისი ნაშთი უფრო მეტი უნდა იქნას ქართული ნაწილი თავის ქონებისა საამხანაგო საქმესთვის გამოიმეტოს... უამისოდ კი, ჩვენს დროში, როცა თითქმის მთელი ქვეყნის მრეწველობა და წარმოება, ამხანაგობის ძალით, შეერთებული შრომით და ქონებით უშველებელ უთვალავ მილიონებს აგროვებს და ატრიალებს“²⁾ – ერთ ნაბიჯსაც კი ვერ გადავსდგამთ წინ ეკონომიურ ასპარეზზე.

ამრიგად ამხანაგობათა და აქციონერულ საზოგადოებათა დაარსება ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად მიაჩნდა ნიკოლაძეს ჩვენში მრეწველობისა და წარმოების განვითარებისათვის, – უკეთ ნაციონალური კაპიტალიზმის შექმნისათვის. მკითხველი თვით მიხვდება თუ 60 – 70-ანი წლების შრომის ასოციაციები და ამხანაგობანი რო-

იქვე, გვ. 128.

იქვე გვ. 133.

გორ შეიცვალა 80 – 90-ან წლებში მრეწველთა აქციონერულ საზოგადოებათა პროგრამით, რასაკვირველია, იქაც და აქაც ნიკოლადეს შეერთებული ამხანაგობის პროგრამა ჰქონდა წარმოდგენილი, მაგრამ მაშინ, როდესაც 60 – 70-ან წლებში იგი სასწორს მშრომელთა კლასისაკენ ხრიდა და მათ ეყრდნობოდა, 80 – 90-ან წლებში იგი მრეწველთა კლასის განვითარებასა და გამარჯვებაზე ზრუნავდა. მართლაც, ნიკოლადემ ამ პერიოდში გარკვევითა და ნათლად განაცხადა, რომ ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების აღორძინება და მისი მეთაურობა მხოლოდ ბურჟუაზიულ კლასს შეუძლიაო. „ჩვენი წარმატება თხოულობს, რომ რაც შეიძლება მალე, რაც შეიძლება ბლომად იზრდებოდეს ჩვენში ეგრედ წოდებული შუათანა დასი (среднее соедоние)... თქვენ ევროპის შეცნირებისაგან დაწუნებული ბურჟუაზია მოგწონთ, გენატრებათო, გაიკვირვებენ, დიად, გვენატრება ჩვენთვის და არა ევროპისათვის. როცა უვროპა – ამასი, ას ორმოცდაათი წლის წინად – სწორედ იმნაირსავე მდგომარეობაში იყო, როგორშიაც დღეს ჩვენა ვართ, ყველაფერი, რაც კი შიგ ახალგაზრდა, გულწრფელი, პატიოსანი და შორს-გამჭვრეტი იყო სწორედ იმ შუათანა დასის მომხრე გახლდათ, რომელსაც დღეს ბურჟუაზიას ეძახიან. ისტორიული პროგრესის კანონი თხრულობდა ამას და ეხლაც ამასვე თხოულობს ჩვენგნით. ერის და ქვეყნის გამომყვანი სიღარიბისა და მონებისაგან, უმეცრებისა და უსწორმასწორობისაგან ყოველთვის და ყოველგან მარტო ეს საშუალო დასი, ბურჟუაზია ყოფილა დ იქნება. ყოვლად შეუძლებელიც არის, რომ ეს სხვაფრივ იყოს“. ¹⁾

ასეთი გარკვეული ენით დაიწყო წერა ნიკოლადემ ბურჟუაზიის როლისა და მისი მნიშვნელობის შესახებ ჩვენი ცხოვრების წარმატების საქმეში. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნიკოლადე არა მარტო მრეწველობის საქმეს აქცევდა დიდ ყურადღებას, არამედ საგარეო და საშინაო ვაჭრობის მოწესრიგების პროგრამასაც აყენებდა. ავტორმა კარგად იცოდა, რომ ერის ეკონომიური აღორძინებისათვის „ყველაზე უმეტესად ჩვენი წარმოების, და განსაკუთრებით მრეწველობის გაძლიერებაა საჭირო“. მაგრამ მასთანვე მან კარგად იცოდა, რომ „ვაჭრობა განუყრელი ძმობილი ყოფილა წარმოებისა. ვაჭრობა ორის გზით ამრავლებს ქვეყნის ქონებას: ერთის მხრით ბაზარსა შოულობს მოსავლისათვის, და მით წარმოების ასპარეზს თანდათან აფართოვებს, და მეორეს მხრით – აადვილებს,

¹⁾ იქვე, გვ. 136 – 7.

ააიაფებს ხალხის საჭიროებათა დაკმაყოფილებას. ამიტომაც ხეირი-ანად წარმოებული ვაჭრობა, თუ შემომქმედი არა, მომქმედი ძალა მაინც არის ერის საეკონომიო ცხოვრებაში, და ისეთი ძალაა ურომ-ლისოდაც წარმოება, შემომქმედი შრომა ქვეყნისა აუცილებლად შემცირდებოდა“. ¹⁾

რაკი ავტორმა ვაჭრობა ასეთ დიდ ეკონომიურ ფაქტორად აღიარა, ცხადია მას უნდა ეზრუნა იმისათვისაც, რომ ალებ-მიცემობის საქმე და ქართველ ვაჭართა წრეების მდგომარეობა შესაფერისად მოწესრიგებულიყო. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა, რომ ქართველ ვაჭართა კლასი სუსტი იყო და გამოუცდელი, იგი სწერდა: „ნუ დავივიწყებთ, რომ ჩვენი კაცი, სავაჭრო ასპარეზზე, სრულიად განკერძოებულ მდგომარეობაშია. ვაჭრობა უფულოდ, უკრედიტოდ, ყოვლად შეუძლებელია, ის ვაჭრობა კი არაა, ტანჯვა და სულის-ხაფვია. ყოველს ვაჭარს ჩვენში, სომეხია, თუ ურია, თუ ბერძენი, თუ უცხოელი, საკმაო ნდობა და კრედიტი აქვს სახელმწიფო და კერძო ბანკებში... მარტო ჩვენი ვაჭარია მარტოხელა, თავის საკუთარ ძალაზე მინებებული“. ²⁾ ამრიგად მოწინავე პირების წინაშე მეტად დიდი ამოცანა არის აღმართული მოსაწესრიგებლად: მან უდიდესი ენერგია უნდა გამოიჩინოს ქართული ვაჭრობის საქმის ორგანიზაციაში. „ჩვენმა ინტელიგენციამ, – სწერს ნიკოლაძე – ყოველი ღონისძიება უნდა იხმაროს, რომ ღვთის მაღლით ახლად დაბადებულ მიმართულებას, ახლად გაღვიძებულ ვაჭრობის სურვილს, ახლად აღორძინებულს გამზედაობას შესაფერი შემწეობა აღმოუჩინოს საკმაო სერმიისა და კრედიტის შოვნით. ეს პირდაპირ მოვალეობაა ჩვენის ინტელიგენციისა, თუ იმას მართლა სურს, რომ ხანგრძლივად ფრთა არ მოეკვეცოს ჩვენის ერის ვაჭრულს ნიჭს და გამზედაობას... ნუ გვგონია, ვითომ ამ მხრით არაფერი შეგვეძლოს, ბევრის მოხერხება შეგვიძლია, ჯერ ერთი-ერთმანეთთან დაკავშირებით, ამხანაგობათა შედგენით: საკმაო კაპიტალების შედგენა შეიძლება ჩვენშიაც, სააქციონერო თუ სხვა საურთიერთო კავშირის შემოღებით“. ³⁾

როგორც ვხედავთ 80 – 90-ან წლებში ნიკოლაძემ გარკვევით წამოაყენა თავისი ბურჟუაზიული ეკონომიური პროგრამა და პრაქტიკული ღონისძიებანიც დასახა მის განსახორციელებლად. იყო დრო, როდესაც ნიკოლაძე ენერგიულად ებრძოდა ვაჭრობას და მო-

) ნ. ნიკოლაძე: „საქონლის გამზიდავი ვაჭრობა“ – „მოამბე“ – № XII, გვ. 128. წ.

²

³ იხილეთ ნიკოლაძე 1937 – 39.

ითხოვდა მის შეზღუდვას ასოციაციებისა და კოოპერაციების დაარსების საშუალებით. მაგრამ ეს იყო შორეულ წარსულში, ახალგაზრდობის პერიოდში, რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის უტოპიური იდეებით გატაცების ხანაში. დრომ თავისი გაიტანა, ისტორიამ ახალგაზრდულ ოცნებას ფრთები შეაჭრა, ფერი შეუცვალა და დღეს ნიკოლადის ლოზუნგად გადაიქცა: „ევროპიულად ვითვალისწინებდეთ და ვეპრობოდეთ ვაჭრობას, ღირსეულს პატივს ვცემდეთ მისს ღირსებას, ვცდილობდეთ მისის ნაკლის გასწორებას“. ¹⁾ და როგორც დავინახეთ, ეს „ღირსეული პატივისცემა“ ნიკოლადის აზრით იმაში უნდა გამოხატულიყო, რომ „მკვიდრი საფუძველი მისცემოდა ჩვენს გამზიდავ ვაჭრობას: ერთის მხრით რიგიან კავშირთა გამართვით მწარმოებელთა შორის, და მეორეთი – ხეირიანის კრედიტის შოვნით გამზიდველებისათვის. ამ საქმეს სრული თავისი ყურადღება უნდა მიაქციოს ჩვენმა წარმომადგენლობამ, ჩვენმა მოწინავე თაობამ, ზოგან ურთიერთობის დასაარსებლად ან განსახორციელებლად, და ზოგან კი მთავრობის მოქმედების ან შემწეობის გამოსაწვეველად.“ ²⁾ ამრიგად ნიკოლაძე მოითხოვდა შეერთებული შრომის დაარსებას ვაჭარ-მრეწველებისათვის, ასოციაციების და ამხანაგობების ჩამოყალიბებისა სავაჭრო ბანკის მოწესრიგებას. აქაც შეგვეძლო გაგვეხსენებია ის ფაქტი, რომ წინად ნიკოლაძე მშრომელთა ასოციაციების დაარსებას ქადაგებდა ჩვენში, დაჟინებით მოითხოვდა გლეხთა შეერთებას თემური წყობილების ფორმებში; – დღეს მის იდეალად და დასაყრდენ ძალად საქართველოს ბურჟუაზიული კლასი და კაპიტალისტური ეკონომიკა გადაიქცა. ამგვარად, ნიკოლაძე ნორჩი ქართველი ს ა მ რ ე წ ვ ე ლ ო ბ უ რ უ ჟ უ უ ა ზ ი ს ი დ ე ო ლ ო გ ი იყო; მისი პროგრამა და სამოღვაწეო გეგმები არსებითად და ძირეულად გამოხატავდა იმ კლასის ინტერესებს, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ თამაშობდა თავის შესაფერის როლს ჩვენი ცხოვრების ვითარებაში; იგი ჯერ კიდევ ნორჩი და მოუმწიფებელი იყო, მან იმ ხანებში ვერ შესძლო ორგანიზაციულად ჩამოყალიბება და აქტიურად გამოსვლა სამოღვაწეო ასპარეზზე. ეს უდაო ფაქტია; მაგრამ მისი მისწრაფებანი, მისი კლასიური ინტერესები და პროგრამა მთელი თავისი სიმძიმით გამოიხატა როგორც ნიკოლადის, ისე გ. წერეთლის ნაწერებში. ³⁾ შეიძლება გადაჭრით ითქვას, რომ ნ. ნიკოლადისა და გ. წერეთლის სამოღვა-

იქვე, გვ. 142.

იქვე, გვ. 141.

პირველ ტომში.

) გ. წერეთლის შესახებ იხ. ჩემი წერილი მისი ნაწერების სრული კრებულის

წეო გეგმები საფუძვლად დაედვა მე-XX-ე საუკუნეში აღმოცენებულ ნაციონალ-დემოკრატიულ პარტიის პროგრამას, და სრულიად ბუნებრივი იყო, რომ ნიკოლაძემ ამ პარტიის წევრი გახდა. აქვე შეიძლება აღინიშნოს, რომ არ. ჯორჯაძის მიერ მე-XX საუკუნის დასაწყისში „ცნობის ფურცელში“ წამოყენებული გეგმები ნაციონალური კაპიტალის და ნაციონალური ბურჟუაზიის შექმნის შესახებ, არსებითად განმეორება იყო იმისა, რაც ბევრად ადრე წამოაყენა გ. წერეთელმა და ნ. ნიკოლაძემ. განსხვავება მხოლოდ ის იყო, რომ ჯორჯაძის ბურჟუაზიული გეგმები გამოხვეული იყო სოციალ ფედერალიზმის მანტიაში, ხოლო ნ. ნიკოლაძეს უკვე განვლილი ჰქონდა ეს „ავადმოყოფობა“ და ყოველ საგანს თავის ნამდვილი სახელწოდებით ნათლავდა.

საერთოდ ნიკოლაძის ეკონომიური პროგრამა განხილული და შეფასებული უნდა იქნეს თავისი ეპოქის მიხედვით. იმ ხანებში, როდესაც ზემოდ მოყვანილი აზრები იწერებოდა, კაპიტალისტური ურთიერთობა ეკონომიურად აუცილებელ ეტაპს წარმოადგენდა ჩვენი ცხოვრების განვითარების საქმეში. იმ პერიოდში საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება და კლასები იტანჯებოდნენ არა მარტო კაპიტალიზმის განვითარებით, არამედ მისი განუვითარებლობითა და ჩამორჩენილობით. მიუხედავად იმისა, რომ 80 – 90-ან წლებში ჩვენი ეკონომიური ცხოვრება სწრაფი ნაბიჯით წავიდა წინ, მაინც კაპიტალიზმის განვითარებას მრავალი მიზეზი ეღობებოდა წინ, უმთავრესად კი ფეოდალურ-ბატონყმური ნაშთები, დარჩენილი ჩვენი სოფლის მეურნეობაში. იმ ხანებში კაპიტალიზმის განვითარება ჩვენში ეკონომიურად აუცილებელს და უფალესად პროგრესიულ ფაქტორს წარმოადგენდა. ნიკოლაძემ იმ ხანებში თავისი ეკონომიური პროგრამით ჩვენი ცხოვრების ამ რეალურ მოთხოვნილებას ემსახურებოდა, ისტორიის მიერ რადიკალურად წამოყენებულ ამოცანის გადასაწყვეტად ზრუნავდა.

მაგრამ ის გზა და პროგრამა, რომელიც იმ ხანებში დაუსახა განსახორციელებლად საქართველოს მოწინავე წრეებს ნიკოლაძემ, თანამედროვე საქართველოსათვის უკვე განვლილი და ისტორიის არხივშია ჩაბარებული. ერთ დროს პროგრესიული და ცხოვრების წინ წამწევი ეკონომიური პროგრამა, თანამედროვე საზოგადოებრივ-ისტორიულ პერიოდში რეაქციისა და ცხოვრების უკან დამწევე ფაქტორად გადაიქცა. დღეს პროლეტარიატის ბატონობისა და გარდამავალ პერიოდის პირობებში საწარმოო ძალთა განვითარება და ცხოვრების წინმსვლელობა შესაძლებელი არის მხოლოდ და მხოლოდ

სოციალისტური წარმოების გზით, მთელი ჩვენი ცხოვრების სოციალისტურ საფუძველზე გარდაქმნის საშუალებით.

სწორედ ამიტომ, ნიკოლაძის ეკონომიურ პროგრამას მხოლოდ ისტორიული დოკუმენტის მნიშვნელობა აქვს იმის გამოსარკვევად, თუ ლიბერალური ინტელიგენცია როგორი გზითა და როგორი პროგრამით ემსახურებოდა საქართველოს ეკონომიური წარმატების საქმეს.

3. პოლიტიკური სოფლმხედველობა

ყველასათვის ცნობილი ფაქტია, რომ რუსეთის ბურჟუაზია ისტორიულ პირობების გამო არ წარმოადგენდა არსებულ წყობილებისადმი რევოლუციონურად განწყობილ კლასს. გარკვეულმა ობიექტურმა გარემოებამ მთელი რუსეთის ბურჟუაზია ორ მოწინააღმდეგე სოციალურ ძალთა შორის მოაქცია: თ ვ ი თ მ პ ყ რ ო ბ ე ლ ო ბ ა ს ა, რომელიც მემამულეთა ინტერესებს გამოხატავდა, და, ახლად ამოძრავებულ მუშათა კლასს შორის; ბურჟუაზიას ამ ორ სოციალურ ძალისაგან ერთ-ერთი უნდა აერჩია თავის მოკავშირეთ: მას დამოუკიდებელი პოლიტიკის წარმოება არ შეეძლო. ობიექტურმა პირობებმა მთელი რუსეთის ბურჟუაზია აიძულა თავისი პოლიტიკის სასწორი თვითმპყრობელობისაკენ გადაეხარა და მასში ეძებნა თავისი მოკავშირე ძალა. ამას თავისი ეკონომიური და სოციალური მიზეზები ედგა სარჩულად. ერთის მხრივ, მთელი რუსეთის ეკონომიური წარმატებისა და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების გზები ღრმად გადაეჯაჭვა თვითმპყრობელობის პოლიტიკასა და საქმიანობას; მეორე მხრივ, ბრძოლა და შერყევა თვითმპყრობელობის საფუძვლებისა რუსეთში არსებითად, ისტორიულ პირობების გამო, ნიშნავდა თვით კაპიტალისტურ წყობილების შერყევასა და ძალა-უფლების გადასვლას რევოლუციონურად განწყობილ პროლეტარიატისა და მისი პარტიის ხელში. ასეთს პირობებში მთელი რუსეთის ბურჟუაზიამ რუსეთში ვერ ითამაშა ის რევოლუციონური როლი, რომელიც დასავლეთ ევროპის ბურჟუაზიულ კლასს ხვდა წილად მე-XVIII საუკუნისა და მე-XIX-ე საუკუნის პირველ ნახევრის პერიოდებში. რუსეთში ბურჟუაზიული კლასი არსებითად მიემხრო მთავრობას და დაუპირისპირდა მუშათა კლასის განმათავისუფლებელ რევოლუციონურ მოძრაობას, როგორც მისი კლასიური მოწინააღმდეგე ძალა; იგი მხოლოდ ოპორტუნისტული გზით, რეფორმისტულ მშვიდობიანი საშუალებებით ცდილობდა ემოქმედა თვითმპყრობელობაზე და აეძულებინა ის შემოედო რუსეთში ერთგვარი პარლამენტარული სისტემა; არსებითად რუსეთის ბურჟუაზიის პოლიტიკური მისწრაფებანი

კონსტიტუციონალური მონარქიის იქით არ მიდიოდა. ამ შემთხვევაში ბურჟუაზიას სურდა პარლამენტარული წესის შემშლელით მთავრობა თავის გავლენის ქვეშ დაეყენებია და ძალა-უფლების ერთ-ერთ მე-საჭედ ისიც გამხდარიყო. ამრიგად რუსეთის ბურჟუაზია თვითმპყრობელობის შერყევასა და მის დამხობას კი არ ცდილობდა, არამედ მის შეგუებას კაპიტალისტურ ურთიერთობის განვითარებასთან, აუკეთ – მის გადაყვანას მშვიდობიან-რეფორმისტული გზით კაპიტალისტურ წყობილების საფუძვლებზე.

როდესაც ნიკოლადის პოლიტიკურ სოფლმხედველობას ითვალისწინებთ 80-იან წლების მეორე ნახევრიდან მოკიდებული, თქვენ ნათლად გრძნობთ, რომ მისი სამოღვაწეო პროგრამა საერთოდ არაფრით არ განსხვავდება, გარდა მცირედი დეტალისა, რუსეთის ბურჟუაზიისა და ბურჟუაზიული ინტელიგენციისა და პარტიების პროგრამისაგან. ეს არც გასაკვირია. ისტორიულ-ეკონომიური აუცილებლობის გამო ჯერ საქართველოს კიდევ ნორჩი ბურჟუაზიული ფენები ღრმად შეექსოვენ რუსეთის კაპიტალიზმის ინტერესებს და ჩვენი ინტელიგენციის ბურჟუაზიული ნაწილიც კარგად ხედავდა ამას და ამის შესაფერის. პოლიტიკურ პროგრამას იმუშავებდა. ნიკოლაძე ერთი პირველთაგანი იყო, რომელსაც თავიდანვე კურსი აღებული ჰქონდა რუსეთის ბურჟუაზიაზე და ბურჟუაზიულ ინტელიგენციასთან თანამშრომლობისაკენ. მან თავიდანვე დაჰგმო „უკიდუროსობისა“ და რევოლუციონური ძალდატანების ტაქტიკა. 1913 წ. იგი სწერდა: „უკიდურესობის მომხრე ვერსად ასცილდება სოციალ-დემოკრატიის გავლენას. ცხოვრება მარტო ამ პარტიას აწოდებს თავ უზოგავი ბრძოლის მასალად: მუშას, უქონებო, უიმედო ხალხს, როდესაც დასაკარგავი არა აქვს-რა და ყოველი ნაძალადევი მოგებას უქადის. ქართველობის მიზნები კი მარტო ზომიერების გზით მიიწევა.“¹⁾ ნიკოლაძეს ქ ა რ თ ვ ე ლ ე ბ ი ს მაგივრად თავისუფლად შეეძლო ეხმარა ქ ა რ თ ვ ე ლ ი ბ უ რ ჟ უ ა ზ ი ა , რადგან მხოლოდ ამ კლასის ინტერესები და მისი ისტორიული პირობები მოითხოვდა ზომიერების გზით სიარულს. მხოლოდ ამ კლასსა და ქართველ თავადაზნაურობას დააკისრა ისტორიამ რუსეთის ტახტთან და რუსეთის ბურჟუაზიასთან ერთად სიარული.

როგორც წინა თავიდან დავინახეთ, 80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ნიკოლადის მთავარ ყურადღებას ჩვენს ქვეყანაში კაპიტალიზმის განვითარება და ქართველ ვაჭარ-მრეწველთა კლასის ჩა-

ნ. ნიკოლაძე: „ჩემ პოლიტიკაზე“ გვ. 67, 1913 წ.

მოყალიბება იპყრობდა. ერთ დროს თუ იგი ქართველი პროლეტარიატის საკითხითაც იყო დაინტერესებული, ¹⁾ აღნიშნულ პერიოდში ნიკოლაძის პროგრამიდან საკვებით ამოშლილი იყო ქართველი მუშათა კლასი და მასზედ ზრუნვა. 1894 წ. იგი სწერდა: „ჩვენში, განსაკუთრებით განათლებულ საზოგადოებაში, ის შემცდარი აზრი მეფობს, ვითომ აზნაურობაზე სჯა და ცდა „მოდნა“ როდიაო. ეხლა „მოდნა“, თურმე, ქარხნების მუშებზე ზრუნვა ყოფილა. წარმოიდგინეთ ჩვენი უბედურება: ქარხნების მუშებზე უნდა ვიზრუნოთ, და არც ქარხნები გვაბადია, არც ქარხნის მუშები.“ ²⁾ ნიკოლაძეს აწუხებს ის აზრი, რომ „ჩვენც ამ უარსებო ქარხნის მუშებზე ვანთხევთ ცრემლს“, ვინემ ვზრუნავთ აზნაურთა სოციალური მდგომარეობის მოწესრიგებაზე, ფაბრიკა-ქარხნების გახსნასა და ბურჟუაზიული კლასის გამრავლებაზე. იმ პერიოდში (90-იანი წლები), როდესაც ჩვენში უკვე ყალიბდებოდა მუშათა პარტია და ჩვენი მუშათა კლასი მოძრაობა უკვე გადადიოდა სტიქიურ-ეკონომიურ, მოძრაობიდან პოლიტიკურ-რევოლუციონურ და ორგანიზაციურ მოძრაობაზე, ნიკოლაძემ, როგორც ქართველი ბურჟუაზიის იდეოლოგმა და მისი ინტერესების გამომხატველმა, ნათლად დაინახა ახალ მოძრაობასა და სოციალურ ფაქტორებში თავისი კლასიური მტერი და ენერგიული ბრძოლა გამოუცხადა პირველსაც და მეორესაც. მაშინ, როდესაც ახალი ს.-დემოკრატიული ინტელიგენცია მუშათა კლასს მოუწოდებდა მთავრობის წინააღმდეგ რევოლუციონურ ბრძოლისაკენ, ნიკოლაძე ქართველ მოწინავე საზოგადოებას უქადაგებდა მთავრობასთან შეთანხმებასა და მშვიდობიან მოღვაწეობას. 1894 წელს იგი სწერდა: „მთავრობის მოქმედება და მიმართულება რუსეთში, როგორც ყოველს განათლების გზაზე დამდგარს სახელმწიფოში, არ შეიძლება ცოტაოდნად მაინც არ მიჰყევოდეს საზოგადო აზრის და შეხედულების მსვლელობას. რაც უფრო განვითარებულია ქვეყანა, მით უფრო უდიდესი გავლენა აქვს მისს მმართველობაზე მისის ერის რწმენას და მოაზრებას. ვისაც ჰსურს, რომ მთავრობის მოქმედება ხელს უწყობდეს ჩვენს ინტერესებს, ან მათს ზრდას ხელს მაინც (არ) უშლიდეს, ის უნდა მიხვდეს, რომ ამისთვის ყოვლად საჭიროა მმართველობას, და უფრო საზოგადოებას, გავაგებინოთ, დავაჯერებინოთ დავამახსოვრებინოთ სიმართლე, სისწორე და სიკეთე... მთავრობის „მი-

²⁾ ნ. ნიკოლაძე: „აზნაურობას რა უშველის?“ – „მომხმე“ № IX, გვ. 125
 1894 წ. ჩრეული ნაწერებში“ ტ. I გვ. 195 – 97. გაზ. „დროება“ X 48, 1871 წ.

მართულებაც“ (იმ ათასისა და ათი ათასის გადაწყვეტილებიდან გროვდება, რომელთაც მმართველები სხვა-და-სხვა საქმეების განხილვის დროს ადგენენ ხოლმე.“¹⁾

ამრიგად მთავრობაზ ზემოქმედებით შესაძლებელია საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობების გაუმჯობესება, საზოგადოების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება და ზრუნვა. რასაკვირველია, როდესაც ნიკოლაძე საზოგადოების ინტერესებზე სწერდა, მას მხედველობაში ჰქონდა გაბატონებული წრეების ინტერესები, უწინარეს ყოვლისა ქართველი ნორჩი ბურჟუაზიის მისწრაფებანი და მოთხოვნილებები. ნიკოლაძე სავსებით დარწმუნებულია იმაში, რომ სწორი და მიზანშეწონილი მოქმედებით სავსებით შესაძლებელი არის „ჩვენი საზოგადოების“ მასწრაფებების დაცვა. „თვითეული ამ საქმის ახსნა, დაცვა, გადარჩენა, გამოკეთება შეუძლებელი არ არის ჩვენთვის, სწერს იგი, – ყველამ იცის, რომ როცა კი ვ ი მ ე ც ა დ ი ნ ე თ რომელი-სამე კერძო თუნდ საზოგადო საქმისათვის, ის საქმე თითქმის ყოველთვის, ჩვენის სურვილისამებრ დაბოლოვდა კიდეც. ყოველთვის, ნიადაგ, შეუწყვეტლად რომ ვმეცადინეობდეთ, შეიძლება ყველა ჩვენის საქმის გადაწყვეტას დაღი დაესვას, ჩვენი იერი მიეცეს.“²⁾

იყო დრო, როდესაც ქართველი თავად-აზნაურობისა და მისი ინტელიგენციის დროშაზე აღბეჭდილი იყო მათთვის ურყევი პოლიტიკური ლოზუნგი: რ უ ს ე თ ი ს ტ ა ხ ტ ი ს ე რ თ გ უ ლ ე ბ ა და „ს ა მ შ ო ბ ლ ო ს“ ს ი ყ ვ ა რ უ ლ ი. რუსეთის თვითმპყრობელობა ჩვენი თავად-აზნაურობისათვის თავისი არსებობის უმთავრეს წყაროდ გადაიქცა. დადგა დრო, როდესაც ქართველი ბურჟუაზია და მისი იდეოლოგები ამავე ტახტში ეძებენ დამხმარე ძალას მთელი რუსეთის მასშტაბით დაწყებულ რევოლუციონურ მოძრაობის წინააღმდეგ. მაგრამ ბურჟუაზიას მაინც თავისი სეზონური ინტერესი ჰქონდა და საკითხისადმი თავისებურ მიდგომით ხელმძღვანელობდა თავისი მოღვაწეობის დროს. მისთვის, თუ ერთი მხრივ, თვითმპყრობელობა აუცილებელ დასაყრდენ ძალას წარმოადგენდა, მეორე მხრივ, იგი ცდილობდა ისეთი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პირობები შექმნილიყო რუსეთში, რომელიც ფართო გასაქანს მისცემდა სამოღვაწეოდ ბურჟუაზიულ კლასს. იმავე წერილში ნიკოლაძე სწერდა: „თან-და-თან უფრო და უფრო ხშირად ვხედავთ ჩვენს ქვეყანაში სხვადასხვ უწყებათა უმაღლესს წარმომადგენელთ, რომელნიც

№ X, გვ. 148 – 149, 1894 წ.

²⁾ იქვე, გვ. 149.

) ნ. ნიკოლაძე: „მიწად-მოქმედების მინისტრის მოგზაურობა“ – „მომამბე“

მოდინ ჩვენში საქმის ადგილობრივ გასაჩხრეკად. მათ ჰსურთ საკუთარის თვალთ ჰნახონ და გაჰზომონ აქაური გარემოება მდგომარეობა... ჩვენთვის და ჩვენი ქვეყნისათვის ეს დიდი ბედნიერებაა. რაც უფრო ახლო-გაგვიცნობენ და: შეგვისწავლიან ჩვენი მმართველები, მით უმჯობესია ჩვენთვის: მით უფრო გონიერად და სამართლიანად, მით უფრო თვალ-ახელით წაიყვანენ მერე ჩვენს საქმეებს, რომლის ბედი და უბედობა ამ ჟამად სრულს მათს უფლებშია... ჩვენი ერი რომ უფრო განათლებული იყოს, ამდენ ხანსაც იმას კი არ მოუცდიდა, რომ თვით მმართველებს მოეხდინათ იქაურობის გაცნობა: თვითონვე ეცდებოდა მათთვის თვით გაეცნო და თავისი მდგომარეობა დაენახებინა. გადავიდა თუ არა ჩვენგან ჩრდილოეთისაკენ მმართველობის ძალა – მაშინვე თან უნდა გაგვეყოლებინა ჩვენი სიმართლის და ინტერესების მუდმივი წარმომადგენელი, გამოთქმელი და დამცველი ორგანოები. უამისოდ ჩვენ ვერ ვივარგებთ, ვერ გავძლებთ“. ¹⁾

ასე სწერდა ნიკოლაძე 90-იან წლებში და ამ თავისი პოლიტიკური გეზით იგი არ განსხვავდებოდა იმ პოლიტიკურ პროგრამისაგან, რომელიც თავად-აზნაურულმა ინტელიგენციამ შეიმუშავა 30-იან წლებში 32 წლის შეთქმულების დამარცხების შემდეგ; ნიკოლაძე ამ მხრივ გრ. ორბელიანის, დიმ. ყიფიანისა და სხვათა პოლიტიკური პროგრამის გამგრძელებელი იყო; ის უკვე გამოეთხოვა 60 – 70-იან წლებში შემუშავებულ თავის რადიკალურ-პოლიტიკურ პროგრამასა და ახალი ოპორტუნიტული გზით იწყო მოღვაწეობა. მაგრამ ბურჟუაზიისა და თავად-აზნაურობის ინტერესები და მათი როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მაინც განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. პირველი მომქმედი და პროგრესიული კლასი იყო, რომელიც ცდილობდა ახალი ცხოვრების შექმნასა და მის მეთაურობას: იგი ცდილობდა გამოეხატა მთელი მოწინავე ერის ინტერესები, გამხდარიყო მის მესაჭედ და ხელმძღვანელად. ძველი პოლიტიკური წყობილების ფარგლები და ფორმა მისთვის ერთობ ვიწრო და შემზღუდველი იყო. ამიტომ იგი მოითხოვდა ამ პოლიტიკური წყობილების ფარგლების გაფართოებას უფრო აქტიურ და შემოქმედებითი მოღვაწეობისათვის; აქედან წარმოსდგა მთელი რუსეთისა და ქართველ ბურჟუაზიის ლიბერალურ-დემოკრატიული მისწრაფებანი, რომელიც საარჩევნო სისტემის შემოღებისა და ადგილობრივ თვითმმართველობების ფუნქციების გაფართოებაში

¹⁾ ნ. ნიკოლაძე: „მიწად-მოქმედების მინისტრის მოგზაურობა“ – „მომბე“ № X გვ. 148, 1894 წ.

გამოიხატებოდა. ამ გზით ცდილობდა ბურჟუაზია მონაწილეობა მიეღო სახელმწიფო მართვა-გამგეობის საქმეში და თითქმის სრული ბატონ-პატრონი გამხდარიყო ადგილობრივ მართველობისა. ასეთი პოლიტიკური პროგრამა სრულიად არ სპობდა რუსეთის თვითმპყრობელობის საფუძვლებს; ამ პროგრამის მიზანი იმაში გამოიხატებოდა, რომ რუსეთის აბსოლიუტურ მონარქიისათვის კონსტიტუციონალური შინაარსი მიეცა და შეეგუებია იგი კაპიტალისტური ურთიერთობის ინტერესებისათვის. ნიკოლაძე კვლავ დარჩა თვითმართველობის მქადაგებელი, მაგრამ ახალი გაგებით.

„ . . . თვით-მმართველობა უმჯობესი სკოლაა საზოგადოების აღზოდისა, – სწერდა იგი 1895 წ. – ამ თვით-მართველობაში, რაც მეტს რიცხვს აქვს მინიჭებული კენჭი, და რაც უფრო გონება გაუხსნელია უმრავლესობა, მით უფრო მეტი დრო სჭირია მას გამოცდილების შესაძენად, განსაკუთრებით იქ, სადა უფლება უცაბედად და ერთბაშად მიჰნიჭებია ყველას. ესაა თანამედროვე დემოკრატიის ზოგიერთი ნაკლულევანების მიზეზი. ის „მეცნიერები“, რომელნიც ამ მიზეზებით იწუნებენ და ჰგმობენ დემოკრაციას – როგორც ტენი, მაგალითად, ან რენანი – უსამართლოდ ივიწყებენ ამ გარემოებას. სამართლიანად რომ სჭრიდნენ, ისინითი დარწმუნებული იქნებოდნენ, რომ მათგან ნაქებ ფორმას მართვისას დემოკრატიაზე ასჯერ უფრო მძიმე ნაკლულევანება ჰქონდა, არა თუ თავის პირველ-დაწყებით სტადიაში, რომელშიაც დღეს იმყოფება დემოკრატია ყველგან, თვით სიბერის დროსაც.“¹⁾

ამრიგად, ნიკოლაძის შეხედულებით „ჩვენ დროში, მთელი კაცობრიობის აზრით, არჩევანი ერის წყობილების და ბედის საძირკველია“²⁾; თვით-მმართველობა და დემოკრატიული წყობილება საუკეთესო გარანტიაა წინსვლელობისა და წარმართებისათვის; – „ხეირიან განწყობილებას, რიგიან წესს და კანონმდებლობას“³⁾ შეუძლია აღმოფხვრას ყოველგვარი არეულობა, უთავბოლო ბრძოლა და მთელ საზოგადოებას მისცეს საშუალება აქტიური მიზანშეწონილი შემოქმედებისა და მოღვაწეობისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ ნიკოლაძე თვითმმართველობისა და „არჩევნებით წესს“ – პარლამენტარიზმს უკმევდა გუნდრუქს, იგი მაინც თავის მოღვაწეობის მეორე პერიოდში არასოდეს არ მისულა რუსეთის თვითმპყრობელობის დამხობის ქადა-

გვ. 125, 1895 წ.

²⁾ ნ. ნიკოლაძე „შინაური შიმოხილვა“ – „მოამბე“ № 5 გვ. 141, 1894 წ.

³⁾ ნ. ნიკოლაძე: „ბათუმის არჩევნები“ – „მოამბე“ № III გვ. 166, 1895 წ.

) ნ. ნიკოლაძე „ახალი ვითომ – ცვლილება საფრანგეთში“. – „მოამბე“ – № 2,

გეზამდე და ნამდვილ დემოკრატიული წესწყობილების დამყარების საჭიროებაზე. ამ მხრივ იგი ცდილობდა „თვითმმართველობაც“ და „დემოკრატიზმიც“ შეეფარდებია თვითმპყრობელობის პრინციპთან, ამ უკანასკნელისათვის მიეცა ლიბერალურ-კაპიტალისტური შინაარსი. ნიკოლაძის ეს ბურჟუაზიულ-ლიბერალური სოფლმხედველობა განსაკუთრებული სიძლიერით ნათელი შეიქმნა 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში. ნიკოლაძეს არ სურდა ამ რევოლუციის არსებითი სოციალ-ეკონომიური შინაარსი დაენახა: მას არ სურდა გაეგო ის აუცილებელი პირობა, რომ რევოლუციას ძირიან-ფესვიანად აღმოეფხვრა ფეოდალური წყობილების ნაშთები, გაენთავისუფლებია გლეხობა მონურ მდგომარეობისაგან, გადაეცა მათთვის მიწები, უაღრესად დემოკრატიული წყობილების დამყარებით შეექმნა პირობები საზოგადოების შემდეგი თავისუფალი განვითარებისათვის; ნიკოლაძე კარგად ხედავდა, რომ ამ დემოკრატიულ-ბურჟუაზიულ რევოლუციის მამოძრავებელ ძალად და მის ხელმძღვანელად გადაიქცა რუსეთის პროლეტარიატი მშრომელ გლეხობის დახმარებით; და იგი სწორედ ამ ფაქტში ხედავდა თავის კლასისათვის დამღუპველ ფაქტორს. იგი რუსეთის ბურჟუაზიულ ინტელიგენციასთან ერთად გრძნობდა, რომ პროლეტარიატის გამარჯვება და მისი მეთაურობა საფრთხეს უმზადებდა იმ კლასს, რომლის ინტერესებსა და მისწრაფებებსაც იგი გამოხატავდა. ამიტომ მას სურდა მოძრაობა ვიწრო პოლიტიკურ ფარგლებში მოექცია. 1905 დაწერილ წერილში ნიკოლაძე სწერდა:

„შეერთდით ყველა: რუსი, თათარი, ფრანგი, სომეხი, ქართველი, ურია, ლეკი, გლეხი, თავადი, აზნაური, ერი და მღვდელი, მდიდარი და ღარიბი, ნასწავლი და უმეცარი თვითმმართველობის დროშის ქვეშ! მარტო ამ დროშას, ამ ერთობას შეუძლია იმ წესის დამყარება, რომელიც მოსპობს ყველაფერს, რაც ურიგო, უსამართლო ან სავნოა ჩვენს ცხოვრებაში და ურთიერთობაში. თუ კი ეს ერთობა ვიქონიეთ და დავიცეთ, ვერავითარი ძალა ვერ წინააღუდგება ჩვენს წარმატებას, ჩვენში სრული თვითმმართველობის დაარსებას. ამას არც არეულობა სჭირია, არც მსხვერპლი, არც სისხლის დაღვრა. საჭიროა მხოლოდ რუსეთს და მთავრობას დავანახვოთ, დაუმტკიცოთ, რომ მთელი ჩვენი მხარე, განურჩევლად ერობისა, რჯულისა, წოდებისა და ქონებისა, იმასვე თხოულობს, რისთვისაც იბრძვის რუსეთის ინტელიგენცია... ჯერ ამ ჟამათ, აუცილებლათ საჭირო და გადაუდებელი მარტო ერთი საქმეა: იმ საერთო შენობის პოლიტიკური თავისუფლების აგება, რომლის მფარველობის ქვეშ ყველასათვის შე-

საძლო შეიქნება წესიერი, სამართლიანი შრომა და ბრძოლა თავის კერძო ინტერესების სასარგებლოდ. დღეს ყველა მოვალეა დროებით მიწაში ჩამარხოს ყოველგვარი ნაციონალური, სოციალური, რწმუნებრივი დროშა და მარტო ერთ საერთო რუსეთის თვითმმართველობის დროშა დაუმკვიდრებს ჩვენს ქვეყანას და ყველა მის ერებს თავისუფლებას, თანასწორობას და ძმობას“. ¹⁾

ამრიგად, ნიკოლაძე ცდილობდა გრანდიოზული სოციალ-პოლიტიკური შინაარსის რევოლუციას, რომელსაც რადიკალურად უნდა გარდაექმნა მთელი რუსეთის პოლიტიკური და აგრარული შენობა, ვიწროთ პოლიტიკურ პროგრამი ფარგლებში მოექცა იგი, დამფრთხალი რუსეთის და საქარველოს პროლეტარიატისა და მშრომელი გლეხობის გრანდიოზული ბრძოლით, ცდილობდა ამ მოძრაობისათვის კლასიურ-სოციალური შინაარსი გამოეცალა და თავადი და გლეხი, ბურჟას და პროლეტარი, ღარიბი და მდიდარი ერთ უღელში შეება და ერთი მიზნით აემოძრაეებინა; მისი მთავარი პოლიტიკური მიზანი ამ შემთხვევაში ლიბერალურ ბურჟუაზიული თავისუფლებასა და თვითმმართველობის შემოღებაში გამოიხატებოდა. მაგრამ ეს უნდა განხორციელებულიყო არა რევოლუციონური მეთოდით, არამედ „რუსეთის პროგრესიულ ელემენტებთან თანამშრომლობითა და მთავრობაზე მშვიდობიანი ზემოქმედებით“. ასეთი იყო ქართველი ბურჟუაზიული კლასის მოსწრაფება 1905 წლის რევოლუციაში; ეს მისწრაფება უყოყმანოდ და გაბედულად გამოხატა თავის პუბლიცისტურ წერილებში ამ კლასის ნიჭიერმა იდეოლოგმა და მათი ინტერესების დამცველმა ნიკოლაძემ. უნდა ვსთქვათ, რომ ნიკოლაძის წლის პროგრამა თითქმის არაფრით არ განსხვავდება იმ პოლიტიკურ ხაზისაგან, რომელსაც დაადგა მთელი რუსეთის ლიბერალურ-ბურჟუაზიული ინტელიგენცია: სოციალ-კლასიურმა მდგომარეობამ გრანდიოზული რევოლუციის პროცესში ბუნებრივად გააერთიანა ყველა ერის გაბატონებული კლასის პარტიები და იდეოლოგები.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნიკოლაძე არა მარტო მეზრძლი პუბლიცისტი იყო საქართველოს ბურჟუაზიისა, არამედ მის პრაქ-

ნ. ნიკოლაძე „მამაშვილური რჩევა“ – „კლდე“ № 38, გვ. 4-5, 1913 წ. იხ. აგრეთვე მისი პოლემიკური ბროშურა: „Горе имени сердца“ (1906 წ.) რომელშიაც, იგი უარყოფს რევოლუციონურ ბრძოლას და მოითხოვს თანამშრომლობას რუსეთის პროგრესულ ელემენტებთან.

ტიკოსი-მეთაურიც. იგი არა მარტო კალმით ხელში, როგორც, გამოცდილი პუბლიცისტი და პოლემისტი, ებრძოდა მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის მისწრაფებებს, მათ მოძრაობასა და მათ ხელმძღვანელ პარტიებს, არამედ როგორც მეთაური ერთ-ერთ ბურჟუაზიულ დაწესებულების – ფოთის ქალაქის თვითმმართველობისა – იძულებული შეიქნა ზომები მიეღო და ქალაქში წესიერების დასაცავად გამოეწვია მთავრობის ჯარი ფოთში ¹⁾).

უნდა ვსთქვათ, რომ როდესაც ნიკოლაძე სწერს თვითმმართველობის შემოღების შესახებ და ამტკიცებს, რომ „თუ ჩვენ გვსურს განათლებული ქვეყნის ბედს დაუკავშირდეთ, ჩვენც წარმომადგენლობაში უნდა ვეძებდეთ და ვეცნობოდეთ წარმატების ღონისძიებას“-ო ²⁾ – ამ შემთხვევაში იგი ბურჟუაზიის ინტერესებიდან გამოდიოდა და ბურჟუაზიისათვის ცდილობდა შეექმნა ბრძოლისა და მოღვაწეობისათვის შესაფერისი ორგანოები. იმდენად, რამდენადაც ნიკოლაძე ეხება ხალხის მონაწილეობის საკითხს წარმომადგენლობით და საარჩევნო საქმეში – ამ შემთხვევაში ავტორის მთავარი მიზანი იყო ხალხის ფართო მასა ბურჟუაზიისა და მისი ინტელიგენციის გავლენის ქვეშ დაეყენებია, გამოეყენებია იგი თავისი ინტერესებისათვის და მისი წარმომადგენლობა ეკისრა. ნიკოლაძემ, როგორც ძველმა გამოცდილმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ, კარგათ იცოდა, რომ ერის მეთაურობასა და ახალი ცხოვრების მესაჭეობას იმ ჯგუფს მიაწიჭებდა ისტორია, რომელსაც ხალხის მასა დაუჭერდა მხარს. მისი „დემოკრატიობაც“ ამ მასის მიმხრობისაკენ იყო მიმართული. მართლაც ბუნებრივი იყო, როდესაც ჩვენში 90-ან წლებში ს. დემოკრატია ფართო მასიურ მუშაობას შეუდგა და მოიწადინა თავისი გავლენის ქვეშ დაეყენებია სოფლისა და ქალაქის დემოკრატიული ფენები, ბურჟუაზიასაც უნდა ეზრუნა ამ მასის დაპყრობაზე და თავისი გავლენის ქვეშ დაეყენებია. ნიკოლაძემ ნათლად დაინახა ამ საკითხის მომწიფება ჩვენში და გარკვევით წამოაყენა იგი თავის პუბლიცისტურ წერილში, მაგრამ რადგან ჩვენი ბურჟუაზია უხერხემლო იყო და თვით ბრჟუაზიული პარტია ჯერ არსად სჩანდა, ამიტომ ლოზუნგი ლოზუნგათ დარჩა და ცხოვ-

¹⁾ იხ. „Кавказ“ № 30, 1906 წ. აქვე აღვნიშნავთ, რომ 1908 წ. იგი ერთს თავის წერილში მთავრობას უსაყვედურებდა, რომ მან ვერ გააუმჯობესა ა.-კავკასიაში პოლიცია, რომლის მთავარ მოვალეობას შეადგენს წესრიგის დაცვა, რომელსაც თანამედროვე პირობებში ბევრნაირი საშუალებებით ებრძვიან (იხ. Н. Николадзе: „Заброшенный Кавказ“ – გაზ. „Новое время“ № 11620, 1908 წ.)

²⁾ ნ. ნიკოლაძე: „წარმომადგენლობა არჩევნებში“ – „მოუმბე“ № XI, გვერდი 121,

რებამ თავის გზით იწყო დენა. ერთს თავის პუბლიცისტურ წერილში იგი სწერდა:

„ნამდვილი თვითმმართველობა, როგორც მთელი განათლებული კაცობრიობა დარწმუნდა, შესაძლოა მარტო წარმომადგენლობის წესით, რადგანაც მარტო ამ წესის შემწეობით დაარსდა უცხოეთში სამართლიანობა და თავისუფლება, თანასწორობა და სიმართლე... ყველამ გაიგო, რომ წარმომადგენლობა ყოფილა მეორე და უადრესი ნაბიჯი თუ საფეხური თვით-მმართველობისა... ამ ქვეყნებშიაც (შვეიცარია და სხვა.) ხალხის აზრის გამოთქმელი, ხალხის საქმეების მმართველი, ხალხის ბედის გადამწყვეტელი მაინც ხალხის წარმომადგენლობაა, რომელიც მარტო იშვიათ დ სამიმო შემთხვევაში ისე არ მოიყვანს აღსრულებაში თავის განაჩენს, თუ ჯერ ხალხს არ აჩვენა და არ ჰკითხა – თანახმა ხარ ამ განაჩენისა თუ არაო“¹⁾.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხალხის წარმომადგენლობისა და გამოყენების საკითხი საარჩევნო საქმეებში განსაკუთრებული სიძლიერით წამოუყენა წინ ჩვენს ბურჟუაზიას 90-იან წლებში გაჩაღებულმა ბრძოლამ ქალაქის თვითმმართველობის გარშემო სხვადასხვა ერის ბურჟუაზიულ ფენებს შორის. აქ აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს შევხვოთ ნიკოლადის პოლიტიკას, ერთი მხრივ, ამიერ-კავკასიის ერთა ურთიერთობის მოწესრიგების საქმეში, და, მეორე მხრივ, ქალაქის საარჩევნო საქმეებში.

როგორც უკვე ცნობილია, ახალი საქალაქო დებულება 1874 წ. იქნა შემოღებული ამიერ-კავკასიაში; ამ დებულებამ გზა გაუხსნა ბურჟუაზიას ქალაქის თვითმმართველობისაკენ სამოღვაწეოთ და ამით ქალაქის თვითმმართველობა გადააქცია ბურჟუაზიის ბატონობის ციტადელად თვითმპყრობელობის პოლიტიკური ბატონობის პერიოდში. ცნობილია, აგრეთვე, რომ კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებამ რეფორმის შემდეგ პერიოდში ძლიერ გაამწვავა კლასიური და ეროვნული ურთიერთობანი. 70-ან წლებში უკვე სჩანს უკმაყოფილებანი სომხის კაპიტალის შემოტევისა და გაბატონების ნიადაგზედ აღმოცენებული; მაგრამ ამ პერიოდში სოლიდარობის დროშა უფრო მაღლა ფრიალებდა, ვინემ ბრძოლისა და უკმაყოფილების დროშა. სომხისა და ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო ნაწილი

) ნ. ნიკოლაძე: „წარმომადგენლობა არჩევნებში“ – „მომბე“ № XI გვ.

(გ. წერეთელი, პ. იზმაილოვი, ნ. ნიკოლაძე, ს. შესხი და სხვები.) ნათლად გრძნობდნენ, რომ საჭიროა ამიერ-კავკასიის ერთა სოლიდარობა და მათი შეთანხმებული მოღვაწეობა ¹⁾. ამ პროგრამის შესახებ 1894 წ. ნიკოლაძე სწერდა:

„როცა ჩვენს ქვეყანაში ჩვენმა თაობამ მიძინებულ საზოგადოებას თვითმართველობის და თვითმოქმედების იდეალი დაუდგინა, ყოვლად შეუძლებელი იყო ჩვენთვის, განსაკუთრებით ტფილისში, თავდაპირველადვე არ დაგვჯახებოდით იმ სიძნელეს, რომელსაც ჩვენი ქვეყნის წარმატებას წინ უდგამს მისი მრავალ-რჯულიანობა, მრავალ-ენაობა, მრავალ-მოდგმოზა. ბევრი ვეძებეთ მაშინ, ბევრი ვიფიქრეთ, ბევრი ვეცადეთ, მაგრამ სხვა გზა და იარაღი ვერა ვიშოვეთ-რა აი ამ საფედე რაციო პრინციპის მეტი... კარგათ უნდა გვახსოვდეს, რომ 1870-ში დადგენილი პროგრამა მარტო ჩვენა და სომხებს კი არ შეეხებოდა, შიგ, ერთსა და იმავე პრინციპის ძალის ქვეშ, მოყოლებულნი იყვნენ ყველა ის ერნი, რომელნიც ჩვენს მხარეში სცხოვრობდნენ. ჩვენი პროგრამა საყოველთაო სიკეთისაკენ იყო მიმართული, რადგანაც, უამისოდ ყოვლად შეუძლებელია ცალკე რომელისამე ერის განვითარება: მას ყველა სხვების ჯიბრი და მტრობა დაამხოვს“... ²⁾

უნდა შევნიშნოთ, რომ ბურჟუაზიულ ინტელიგენციაში განმტკიცებული ეს ერთა სოლიდარობის იდეა არსებითად გამოწვეული იყო იმ ობიექტური გარემოებით, რომ ქართველი ბურჟუაზია ჯერ ხნობით სრულიად ნორჩი და განუვითარებული იყო, ხოლო სომხის ბურჟუაზია თავისი ეკონომიური საქმიანობით უაღრესად პროგრესიულ როლს ასრულებდა. მაგრამ ეს მშვიდობიანი განწყობილება 90-იანი წლების ეკონომიურმა განვითარებამ არსებითად დაარღვია: კაპიტალიზმის სწრაფ განვითარებას ამიერ-კავკასიაში თან მოყვა თავისი ბუნებრივი თანამგზავრი: კლასიური და ეროვნული ანტაგონიზმის გამწვავება; მართლაც, 90-იან წლებში სასტიკად დაეტაკა ერთი მეორეს, ერთი მხრივ, სომხის ბურჟუაზია და ქართველი თავად-აზნაურობა; მეორე მხრივ, იგივე სომხის ბურჟუაზია და ქართული ბურჟუაზიული ფენები თავისი ინტელიგენციის მეთაურობით. ნიკოლაძე თავიდანვე – 70-ან წლებიდანვე მონაწილეობას ღებულობდა ქალაქის თვითმმართველობის საქმეებში, იგი ახლოს იცნობდა ამ საქმეებს და

1

№16, 1879 წლის წერილები: „ჩვენ და ჩვენი დროება“ – გაზ. „დროება“

²⁾ ნ. ნიკოლაძე: „ბათუმის არჩევნები“ – „მომამე“ – № III გვ. 171, 1895.

თავიდანვე ქართველი და სომხის ინტერესების შეთანხმების პროგრამით გამოდიოდა. 1893 წლის არჩევნებმა, რომელშიც სომხის მსხვილმა ბურჟუაზიამ დიდ გამარჯვებას მიაღწია და დიდი უმეტესობა ქართველ ამომრჩევლებისა გააშავა, გადამჭრელი როლი ითამაშა; შემდეგ ხანებში მდგომარეობა უფრო გამწვავდა. ნიკოლაძემ არსებითი ყურადღება მიაქცია ამ მდგომარეობას და მთელ რიგ წერილებში შეეცადა გაერკვია ამ ბრძოლის მიზეზები და წარმოედგინა ერთა შორის მშვიდობიანობის დამამყარებელი გეგმები. ¹⁾ 1895 წ. იგი სწერდა სომეხ-ქართველთა ურთიერთობის შესახებ:

„ჩვენი მდგომარეობაც ამ გვარია. არაფერი გვაბადია, არც ჩვენ, არც ჩვენს მეზობლებს. ყველანი, თითქმის უმეტესაკლებოდ, ერთნაირად ღატაკნი ვართ, არა თუ მარტო პოლიტიკურად, ეკონომიურადაც. და მის მაგიერ, რომ საერთოდ, და გინდ ცალ-ცალკე ჩვენის მდგომარეობის გაუმჯობესობისათვის ვშრომობდეთ, იმის მაგიერ, რომ რასმე ვიძენდეთ, ვსწავლობდეთ, ვიკეთებდეთ, ერთმანეთს მივდგომივართ და ვწეწთ, ვგლეჯთ, ვაოხრებთ ერთმანეთს, და როცა გასაოხრებელიც არა გვრჩება-რა ხელში, სხვასაც ვაცდენთ, და ჩვენს თავსაც, ამ ყოვლად უნაყოფო ურთიერთშორისო ბრძოლით“.²⁾

ნიკოლაძე ცდილობს ეს „ყოვლად უნაყოფო ურთიერთშორისო ბრძოლა“ მოსპოს და ხელი შეუწყოს ერთა სოლიდარობის განმტკიცებას. მისთვის საინტერესოა ერთი მხრივ, საერთოდ დაამყაროს ამიერ-კავკასიის ერთა შორის სოლიდარობა და შემოიღოს უფლებათა და მოვალეობის განაწილების შესაფერისი ფორმები, ხოლო მეორე მხრივ, მოაწესრიგოს საქალაქო არჩევნებისა და ამ ნიადაგზედ აღმოცენებული ურთიერთ ბრძოლის საკითხი. ამ საკითხების გადასაწყვეტად, ავტორი ევროპის კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა წყობილებას მიჰმართავს და იქ ეძებს შესაფერის საშუალებებს. ეხება რა შვეიცარიის პოლიტიკურ წყობილებას და ერთა ურთიერთობის საქმეს ავტორი სწერს:

„... მათ შორის კავშირი ისეთია, რომ შვეიცარიელ იტალიელს, ყელიც რომ გამოსჭრათ, იტალიისაკენ ვერ გადიბირებთ, ვერც შვეიცარიელს ფრანგს – საფრანგეთის რესპუბლიკისაკენ, ვერც შვეიცა-

იხ. მისი წერილები: 'Как прекратить племенные распри' – „Новое Обозрение“ № 4567, 1897 წ. „Органические пороки городского самоуправления“. – „Кавказ“ № 18, 19, 1899 წ. „Еще о пороках тиф. Самоуправления“, – იქვე, № 32, 33, 1899 წ. იხ. აგრეთვე წიგნი: „Армяно-грузинские отношения“, 1920 წ.

ბ. ნიკოლაძე: „ბათუმის არჩევნები“ „მოამბე“ – № III გვ. 164. 1895 წ.

რიელ გერმანელს – გერმანიის იმპერიისაკენ. აი რა თვისება ჰქონია თურმე ხეირიან განწყობილებას, რიგიან წესს და კანონმდებლობას: არა თუ მტრები დაამეზობლა და ძმებად გადააქცია, თვით საკუთარი გვარ-ტომობაც კი დაავიწყებინა მათ და სამი გადამტერებული, სხვაგან ყოველგან ერთმანეთის მეზრძოლე ხალხისაგან ერთი ახალი ეროვნება დაჰბადა. რამ მოახდინა ეს სასწაული, ეს ძლიერება, ეს სიკეთე? იმ ყოვლად უბრალო პრინციპმა, რომელსაც მეცნიერებაში

ასე გადმოსთარგმნის კაცი: „მეც ვიყო და შენც იყავიო“. ¹⁾

ფრიგად, ნ. ნიკოლაძემ კვლავ გაიხსენა 70-იან წლებში ქართველი მოწინავე ინტელიგენციის მიერ შემუშავებული ფედერაციის ტრინციპი და ერთა ურთიერთობის მოწესრიგების საქმე „ხეირიან განწყობილებას, რიგიან წესს და კანონმდებლობას“ დაუკავშირა. ამ შემთხვევაში, ნიკოლაძე სრულიად საფუძვლიანად მიუთითებდა შვეიცარიის მაგალითზე, სადაც თვითმართველობისა და ფედერალიზმის ტრინციპი შეფარდებული იყო ერთა სოლიდარობის საქმესთან. შვეიცარიის მაგალითის მიხედვით ნიკოლაძე სწერდა:

ფავკასიის მდგომარეობა მოითხოვს ამ ცემენტის ხმარებას. აქ ისტორიას სამოციოდე სხვადასხვა ფერის ხალხი მოუთავსებია ერთად, არც ერთი მათგანი იმდენად ძლიერი არ ყოფილა, რომ მთელს მხარეზე კიდით-კიდემდე, საკუთარი ბეჭედი დაესვა, ან მტკიცე ერთობა დაედგინა. დღეს, გვინდა თუ არა, სულ ერთია, მეზობლები ღნდა ვიყვნეთ ერთმანეთისა, ერთისა და იმავე ჭაპნის მწეველნი, ერთნაირი უფლებათა პატრონი, ერთისა და იმავე მოვალეობის მტვირთველნი. დროა მივხედეთ ყველანი, რომ რაკი ამ მდგომარეობიდან არც ერთს ჩვენგანს არც გაქცევა შეუძლია, არც სხვების გადენა, მეტი საშველი არავისა გვაქვს: უნდა ერთმანეთში მოვთავსდეთ და დამოუკიდებელი ვიყოფიყვნოდ, რომ ჩვენი ცხოვრება იყოს, და არა სრულიად უსაგნო, უგუნური წეწვა-გლეჯა ერთმანეთისა, ვინ იცის ვის სასარგებლოდ“. ²⁾

ამ გზით ფიქრობდა ქართველი ბურჟუაზიის იდეოლოგი 70 – იან წლებში ერთა ურთიერთშორის საკითხის მოწესრიგებას ამიერკავკასიაში. ჩვენში გავრცელებული იყო აზრი, რომ საქართველოში ფედერალიზმის პრინციპი პირველად არ. ჯორჯაძემ და მისმა პარტიამ წამოაყენა მე-XX-ე საუკუნის დასაწყისში. როგორც მკითხველ-

ნ. ნიკოლაძე: „ბათუმის არჩევნები“ – „მომამბე“ № III გვ. 166, 1895 წ.

ნ. ნიკოლაძე: „ბათუმის არჩევნები“ „მომამბე“ № III გვ. 167, 1895 წ.

მა დაინახა, ეს არ შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს: ფედერალიზმის პრინციპი ჯერ კიდევ 60 – 70-იან წლებში წამოაყენა რადიკალურ-ბურჟუაზიულმა ინტელიგენციამ და მას მწერლობაში იცავდა იან წლებში ნიკოლაძე. მაგრამ ნიკოლაძის 90-იან წლებში გამოქვეყნებული წერილები მით იყო საინტერესო, რომ აქ მან მოინდომა ეროვნული ურთიერთობის მოწესრიგების საკითხთან დაეკავშირებია მუნიციპალური საკითხი და თავის პროექტს საფუძვლად დაუდგა ნაციონალურ-კურიალური სისტემა: მას სურდა მუნიციპალური არჩევნების დროს გამოეყოთ ეროვნული საარჩევნო უბნები და ამ გზით გატარებული ყოფილიყო ეროვნული პროპორციონალური პრინციპი; ამ პროპორციონალურ პრინციპის მიხედვით „თვითეული ერი თავის წრიდან აირჩევდა საბჭოში ხმოსანთა იმგვარსავე პროცენტს, რა პროცენტსაც შეადგენს იგი სხვა ერთა შორის“. ¹⁾ ამ პროპორციონალურ-კურიალური სისტემით ფიქრობდა იან წლებში ნიკოლაძე ერთა ურთიერთობის მოწესრიგებას მუნიციპალური არჩევნების დროს.

მაგრამ ეს პროექტი თავისი შინაარსით აშკარა ნაციონალისტურ-ბურჟუაზიული იყო. ქართველი ბურჟუაზია ჯერ კიდევ მცირერიცხოვანი და უხერხემლო ვერ ახერხებდა აგრესიულ პოლიტიკაზე გადასვლას სომხის კაპიტალის მიმართ და ნიკოლაძის მუნიციპალურ-კურიალური სისტემაც ერთგვარი თავდაცვითი საშუალება იყო სომხის კაპიტალის თავდასხმის საწინააღმდეგოდ აღმართული.

მაშინ, როდესაც საქ. თავად-აზნაურობა მისი იდეოლოგიის ი. ჭავჭავაძის სახით აშკარა თავდასხმაზე გადადიოდა სომხის ბურჟუაზიის მიმართ და მთელ სომხობას უცხადებდა ბრძოლას, ქართველი უხერხემლო ბურჟუაზიის იდეოლოგი თავდაცვის ზომებზე ფიქრობდა და მოწადინებული იყო ერთა უთანხმოების საკითხი კანონიერების ფარგლებში მოექცია და უფლებისა და მოვალეობით ჩარჩოებით განსაზღვრა.

„მათ შორის, – სწერს ნიკოლაძე, – ცხადია, სწარმოებს ბრძოლა, რომელიც, სამწუხაროთ, სრულიად არ არის რეგულიარიზაციაქმნილი არც კანონით, ხელისუფლების მიერ, ამიტომ ბოლოს და ბოლოს შეუძლია მიგვიყვანოს ერთა შორის გაცხარებულ სიძულვილამდე. მაშინ როდესაც, შესაფერი რეგულიარიზაციის წყალობით კი, რომელიც კანონიერ ფარგლებში იქნება ჩაყენებული, ეს ბრძოლა უსა-

) Н. Николадзе: „Органические пороки городского самоуправления“ – „Кавказ“ № 19, 1899 г.

თუოდ გადაიქცეოდა ერთა ეკონომიურ და ზნეობრივ წარმატების წყაროდ და ფაქტორად“...¹⁾ მეორე წერილში ავტორი სწერდა:

„... თვითთვეული ერის უფლებანი და ინტერესებით ისე, როგორც თვითთვეული ფიზიკური და იურიდიული პიროვნების ინტერესები პატივსადები და რეალური არის იმდენად, რამდენადაც არ შეეხება და არ აზიანებს დანარჩენ ერთა და პიროვნებათა უფლებებს. აქ არის საზღვარი უფლებათა და დანაშაულობის შორის... ჩვენ ჩვენსას ვიცავთ და სხვისას არ ვეტანებით და არ უარვყოფთ სიცოცხლის და ბედნიერების განმტკიცებისათვის არავის უფლებას. ეს ერთად-ერთი მკვიდრი საფუძველია და ერთადერთი ლიბერალური ხასიათის გადაწყვეტა საკითხისა. ეს არის ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დოქტრინა, 1789 წლის პრინციპებია, რომელიც თანამედროვე მოქალაქობის და ცივილიზაციის საფუძველად არის დადებული“. ²⁾ ასეთი იყო ნ. ნიკოლაძის ეროვნული პოლიტიკა. ჩვენში ბევრს სწერდენ იმის შესახებ, რომ ნიკოლაძეს არა აქვს არავითარი ეროვნული პროგრამა და იგი უარყოფს საქართველოს ინტერესებსო. არსებითად ეს შეცდომა იყო. მას გარკვეული ეროვნული პოლიტიკა და პროგრამა ჰქონდა შემუშავებული, რომელიც სავსებით ეთანხმებოდა იმ ხანებში ქართველი ბურჟუაზიის ინტერესებსა და მის ეკონომიურ მოთხოვნილებებს; ისტორიულად მრავალი მუხლები მისი ეროვნულ პროგრამიდან საფუძველად დაედვა არ. ჯორჯაძის მოძღვრებას, რომელიც არსებითად რადიკალური ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდა. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ნიკოლაძის მუნიციპალურ პროგრამის პროპორციონალური წარმომადგენლობის ზოგიერთი მუხლი სავსებით გაიმეორა ჯორჯაძემ 1911 წ. საქალაქო არჩევნების კამათის დროს ³⁾.

მაგრამ ახლა აუცილებელია ნ. ნიკოლაძის ეროვნული პოლიტიკა შევაფასოთ ისტორიულად. სად უნდა ვეძიოთ ამ პოლიტიკისა და პროგრამის სოციალური საფუძვლები? – რასაკვირველია, ქართველი ბურჟუაზიის სოციალურ-ეკონომიურ პირობებში. უდავო ფაქტად უნდა იქნეს ალიარებული, რომ ჩვენში კაპიტალისტური განვითარების ინტერესები და მოთხოვნილებანი ეკონომიურად აუცილებელ საჭიროებად ხდიდა რუსეთის კაპიტალის დახმარებას; უფრო მეტი ჩვენი ნორჩი და მცირე-რიცხოვანი ბურჟუაზია პირველ ხანებში არანაკლები სიმპატიებით ეპყრობოდა ადგილობრივ სომხის ბურჟუაზიას,

იქვე.

Н. Николодзе: „Еще о пороках тифлисского самоуправления“, – „Кавказ“ № 33, 1899 г.

ვინაიდან ამას მისი ეკონომიური ინტერესები მოითხოვდა. სწორედ ამ ეკონომიურ ინტერესების საფუძველზე აღმოცენდა ის ეროვნული პოლიტიკა რომელსაც ქადაგებდა 60 – 70-იან წლებში ნიკოლაძე და რომელიც მტკიცე კავშირის დამკვიდრებას მოითხოვდა ყველა ერებთან. მაგრამ იმდენად, რამდენადაც ა/კავკასია სწრაფი ნაბიჯით მიექანებოდა კაპიტალისტურ ურთიერთობისაკენ და რამდენადაც რუსეთის სამრეწველო კაპიტალი ენერგიულად აწვითარებდა აქ თავის კოლონიალურ პოლიტიკას, იმდენადვე ნაციონალური კაპიტალისა და ნაციონალური ბურჟუაზიის ინტერესები და შეგნება მტკიცდებოდა და ეკონომიურ ბრძოლის პროცესში ვითარდებოდა თავდაცვითი ინსტიქტი. შეიძლება ითქვას, რომ ქართველი ბურჟუაზია და ბურჟუაზიული ინტელიგენციის ნაწილი რუსეთიდან გამოყოფის, სეპერატიზმის პროგრამას იმ პერიოდში არ აყენებდა.¹⁾ ამისათვის ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული ეკონომიური ნიადაგი. ამ შემთხვევაში მას ამოძრავებდა ის ღრმა ეკონომიური ინტერესები, რომლითაც გადაჯაჭვული იყო საქართველოს სამეურნეო ცხოვრების ვითარება რუსეთის კაპიტალისტურ ვითარებასთან. ფედერალიზმი და თვითმართველობის ორგანოები თავდაცვითი იარაღი იყო ქართველი ბურჟუაზიისათვის რუსეთის კაპიტალის აგრესიულ პოლიტიკისაგან. ამ საშუალებით მას სურდა თავიც დაეცვა და კავშირშიაც ყოფილიყო რუსეთის ბურჟუაზიასთან. ასეთივე ინტერესებიდან გამოდიოდა იგი სომხის ბურჟუაზიის მიმართაც. მაგრამ იმდენად, რამდენადაც კაპიტალისტური განვითარების ნიადაგზე უკანასკნელი უფრო აგრესიული ხდებოდა და ეჯახებოდა ქართველი ბურჟუაზიის სასიცოცხლო ინტერესებს (ქალაქის თვითმართველობა და სხვა), იმდენადვე ბრძოლა მათ შორის უფრო მწვავე ხასიათს ღებულობდა. ეს ნათლად სჩანს თვით ნიკოლაძის ნაწერებიდანაც: 90-იან წლების უკანასკნელ ხანებში მისი კილო და კამათი სომხის ბურჟუაზიის მიმართ უფრო მწვავე და მკაცრ სახეს ღებულობდა. რასაკვირველია, ნ. ნიკოლაძის პროექტის – პროპორციონალური და კურიალური სარჩევნო სისტემის ცხოვრებაში გატარება არა თუ ვერ შეანელებდა ერთა შორის ბრძოლას, არამედ უფრო მკაცრსა და დაუნდობელ სახეს მისცემდა მას: ამ სისტემით ბურჟუაზიულ ფენებს საშუალება მიეცემოდათ ნაციონალურ ორგანიზაციებში დარაზმულიყვენ და ამის მიხედვით ერთა ბრძოლაც უფრო გაღრმავდებოდა. ნიკოლაძე მუნიციპალურ საქმეებში ნაციონალური ურთიერთობის მოწესრიგებას

¹⁾ როგორც მეორე ნარკვევში ვწერ, ბურჟუაზიულ დემოკრატიზმის გამომხატველი იყო გ. წერეთელი და მისი პოლიტიკური პროგრამაც სხვა შინაარსისა იყო.

ცდილობდა კაპიტალისტური წყობილების დაცვისა და მისი შემდეგი განვითარების საფუძვლებზე; მას სურდა ნაციონალური ბურჟუაზიების საშუალებით დაემყარებია ერთა სოლიდარობა, მაგრამ კაპიტალიზმის განვითარება იწვევს სხვადასხვა წინააღმდეგობათა გაღრმავებას და მათ შორის ნაციონალური ანტაგონიზმის გაღრმავებასაც გაბატონებულ კლასებს შორის. ამ ანტაგონიზმის ძირეულად აღმოფხვრა და მტკიცე ურთიერთობის დამყარება ერთა შორის შესაძლებელია თვით კაპიტალიზმის ლიკვიდაციის გზით; მისი გატარება შესაძლებელია მხოლოდ პროლეტარიატის ბრძოლითა და მისი ბატონობით, რადგან მხოლოდ ეს კლასი არის ინტერნაციონალური ბუნების მატარებელი. საბჭოთა ტფილისის ათი წლის ისტორიამ ყველაზე უფრო ნათელყო ეს დებულება.

საინტერესო არის მოკლედ თვალი გადავაკვლოთ ნიკოლაძის პოლიტიკური აზროვნების ვითარებას საერთაშორისო ომისა და დიდი რევოლუციის პერიოდში. ომის პერიოდში იგი, რასაკვირველია, მხარს უჭერდა მოკავშირეთა გამარჯვებასა და რუსეთის განმტკიცებაში მცირე აზიასა და კონსტანტინეპოლში იგი ხედავდა საქართველოს ეკონომიური აღორძინების უდიდეს საწინდარს. რევოლუციის წინა ხანებში ნიკოლაძე თანამშრომლობდა „რ უ ს კ ა ი ა ვ ო ლ ი ა ს“ რედაქციაში და თავის წერილებში არა ერთხელ გამოუთქვამს, რომ თვითმპყრობელობამ ვერ შესძლო საქმის ხელმძღვანელობა და კრიზისი მოსალოდნელი არისო. 1917 წლის თებერვალის რევოლუციას მან ბურჟუაზიის თვალსაზრისით შეხედა. იგი ფიქრობდა, რომ რუსეთში დემოკრატიულ-ცენტრალისტური რესპუბლიკა დამყარდებოდა ფართო ადმინისტრატიული და კულტურული თვითმართელობით. რასაკვირველია, ოქტომბრის გადატრიალებას იგი მტრულად შეხედა. ნიკოლაძე 1917 – 21 წლებში მხურვალე თანამშრომლობას ეწეოდა მენშევიკურ მთავრობასთან, როგორც ნაციონალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი და მეთაური. საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ იგი ემიგრაციაში მოხვდა და მენშევიკებთან ერთად ებრძოდა საბჭოთა ხელისუფლებას. მაგრამ ობიექტიურმა გარემოებამ მას დაანახვა, ერთი მხრივ, ქართველი ემიგრაციის გახრწნა და ყოფილი მენშევიკური მთავრობის საქმიანობის სრული უნიადაგობა, მეორე მხრივ, – საბჭოთა წყობილების განმტკიცება და მისი ეკონომიური აღორძინება; ნიკოლაძემ გადაჭრით უარყო ემიგრაციის საქმიანობა და დაბრუნდა საბჭოთა საქართველოში. რასაკვირველია, საბჭოთა ეკონომიურ ცხოვრების აღორძინებისა და განვითარების ნამდვილი კლასი ურ-სოციალური შინაარსისა და მნიშვნელობის მას არაფერი გაეგებოდა.

იგი ამ აღორძინებაში მხოლოდ ეკონომიურ წარმატებას ხედავდა და მეტს არაფერს. უკეთ რომ ვსთქვათ, ნიკოლაძე ბოლომდე დარჩა ბურჟუაზიულად მოაზროვნე მწერალი და საბჭოთა ეკონომიური აღორძინება მას ხიბლავდა როგორც პრაქტიკ-მოღვაწეს, დიდი პროექტებისა და დიდი საქმეების მეთაურს. ამავე რწმენითა და შეხედულებით 1928 წ. ჩავიდა საფლავში 60-იანი წლების ეს უკანასკნელი სახელგანთქმული მოღვაწე.

20/XI. 30.
